

Bijlagen

Inhoudsopgave

Bijlage 1: Evaluaties lessen groep 4.....	2
Bijlage 2: Reflectie op de lessenreeks met groep 4.....	57
Bijlage 3: Evaluatie met leerkracht van groep 4.....	60
Bijlage 4: Evaluatie lessen groep 8.....	64
Bijlage 5: Reflectie op de lessenreeks met groep 8.....	140
Bijlage 6: Evaluatie met leerkrachten groep 8.....	146

Bijlage 1:

Evaluaties lessen groep vier

Dit is bijlage 1 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Het bevat de evaluaties van de negen filosofielessen uitgevoerd in januari/februari/maart 2013, aan groep vier van de St. Antoniuschool te Amsterdam.

Inhoudsopgave

Evaluatie les 1 groep 4: <i>Introductie filosofie</i>	3
Evaluatie les 2 groep 4: <i>Denken</i>	9
Evaluatie les 3 groep 4: <i>Geluk</i>	16
Evaluatie les 4 groep 4: <i>Normaal</i>	22
Evaluatie les 5 groep 4: <i>Tijd</i>	29
Evaluatie les 6 groep 4: <i>Wie is de baas?</i>	35
Evaluatie les 7 groep 4: <i>Wat is mooi en wat is kunst?</i>	41
Evaluatie les 8 groep 4: <i>Wat is eerlijk?</i>	48
Evaluatie les 9 groep 4: <i>Vriendschap en Afsluiting</i>	53

Wanneer discussies zijn uitgetypt, zijn de *schuingedrukte* opmerkingen van mij, en de rest van de kinderen.

Evaluatie les 1 groep 4: *Introductie filosofie*

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie: hebben alle vragen een antwoord?
10-25 min	Vragenspel: overleggen in tweetallen of een gegeven vraag een antwoord heeft
25-40 min	<i>Pictionary</i> met filosofische begrippen, in tweetallen
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Dit was de eerste keer dat kinderen in groep vier een les filosofie kreeg, en de eerste keer dat ik ging filosoferen met kinderen. Veel nieuwe ervaringen dus. Ikzelf moest wennen aan het onder controle houden van de klas, en de kinderen moesten wennen aan het feit dat we over vragen gaan praten waar *geen* duidelijk antwoord op is.

Om die redenen was deze les puur verkennend: voor de kinderen “wat gaan we doen in deze lessen”, voor mij: “wat kunnen de kinderen?”. Mijn algemene bevindingen zijn:

- Als een opdracht in de vorm van een spel gegoten is, vinden ze het meteen leuk. Dit is in lijn met mijn intuïtie over filosofielessen: die moeten niet draaien om het Socratisch klasgesprek, maar die moeten vol variatie zitten, met spelelementen in de opdrachten, om het interessant te houden voor de kinderen.
- Je moet als leerkracht van zulke jonge kinderen (7-8 jaar) geen verwachtingen hebben bij een eerste filosofieles. Het is een nieuwe manier van denken en het zijn nieuwe vragen. Dat moet eerst allemaal ontdekt worden, voordat de lessen echt filosofisch kunnen zijn—is nu mijn vermoeden. Dat kan in de volgende lessen duidelijk worden.

1. Introductie: hebben alle vragen een antwoord? (0-10)

Kinderen wisten van te voren helemaal niet wat ze stond te wachten. Ik legde kort uit wie ik was, en dat we een aantal keer met elkaar *filosofie* zouden gaan doen. Een moeilijk woord, en we zouden vandaag alleen nog maar ontdekken wat dat nu eigenlijk is, *filosofie*.

Aan het begin van de lessenreeks had ik het plan om de kinderen elke les zowel aan het begin als aan het eind van de les, een vraag op papier te laten beantwoorden. Door de antwoorden van de twee momenten naast elkaar te leggen zou ik kunnen analyseren

wat de kinderen in een les hebben opgestoken. Na twee lessen merkte ik dat dit in groep vier niet werkte: aan het einde hadden kinderen geen aandacht meer voor een schriftelijke opdracht, waardoor het niet, of zonder uitleg, werd ingevuld. Schrijfopdrachten vergen veel moeite voor deze leerlingen. Ik besloot dus later om dit niet meer te doen, ook omdat het uitvoeren en evalueren van de lessen an sich al genoeg materiaal op zou leveren voor het eigenlijke onderzoek.

Bij de eerste les bestond dit plan dus nog, en legde ik het uit aan de kinderen: we beginnen en eindigen elke les met het invullen van een formuliertje, in tweetallen. Daarop staat één vraag, die in tweetallen beantwoord mag worden. De vraag was: "Hebben alle vragen een antwoord? Ja / nee, want..."; dit mochten ze met elkaar bespreken en invullen. Kinderen begrepen het echter niet zo goed. "Hoe moeten wij dat nu weten?". "Ik snap er niks van!". Bijna iedereen vulde gauw iets in (zie het resultaat op de laatste pagina). Het was te vaag, denk ik achteraf. Het kan ook dat de kinderen eraan moeten wennen: het beantwoorden van een vraag waarop niet één vast antwoord is. Achteraf werd namelijk gevraagd: "wat was nou het goede antwoord?".

Ik ging verder met de introductie, en vertelde dat er verschillende soorten vragen bestaan. Vragen waarop iedereen hetzelfde antwoord zou geven, zoals "wie is de koningin van Nederland?", en "hoeveel is $2 + 2$ ", dat vonden de kinderen erg grappig. Maar misschien bestaan er ook wel vragen die niet zo'n duidelijk antwoord hebben.

2. Spel: Welke vragen hebben een duidelijk antwoord? (10-25)

We werkten in tweetallen. Elk tweetal kreeg een kaartje, met een rode en een groene kant. Ik las telkens een vraag voor, en de duo's mochten met elkaar overleggen of ze vonden dat een vraag een duidelijk antwoord heeft, of niet. Ze moesten ook bedenken *waarom* ze dat dachten. Samen moesten ze besluiten om de groene kant op te steken wanneer een vraag een duidelijk antwoord heeft, en de rode wanneer dat niet zo is. Ik stelde telkens de vraag, gaf de kinderen tijd om te bespreken, en telde af: 3-2-1, waarna de kinderen hun kaartje op moesten steken. Dit laatste maakte het iets spannender; het is een spel. Kinderen waren daar erg enthousiast over. Ook het opsteken van een kaartje vonden ze erg leuk. Ze begrepen het spel goed. De bedoeling was dat ze in tweetallen eerst zouden overleggen, en samen zouden bepalen of ze groen of rood zouden ophouden. Dat gebeurde echter nauwelijks: de kinderen staken telkens heel gauw een kaartje in de lucht. Ik behandelde een paar vragen:

- *Wat is de hoofdstad van NL?*
 - o Iedereen was het eens: groen kaartje, want er bestaat een duidelijk antwoord op de vraag.
- *Kan het gras zin hebben in water?*
 - o Hier volgde de eerste discussie. Sommigen staken een groen kaartje op, sommigen een rood kaartje. Er werden argumenten gegeven ("gras kan

niet groeien zonder water”) maar er ontstond wel wat verwarring: er kan toch maar één goed antwoord zijn? Het is toch rood *of* groen?

- Ja/nee-vragen blijken ongeschikt voor dit spel: in plaats van te bepalen of een vraag een duidelijk antwoord of niet heeft, gaan kinderen bepalen of het antwoord ja of nee is. Begrijpelijk.
- *Is het eerlijk om te klikken?*
 - Iedereen was het met elkaar eens dat dat niet mocht, hield dus een rood kaartje op (zelfde verwarring). Het zat er duidelijk ingestampt: klikken is *niet* eerlijk. Dit hielden ze vol toen ik vroeg of er geen situaties bestonden waar je wel zou moeten klikken.
- *Hoeveel is 3 + 4?*
 - Ook dat vonden ze weer erg grappig. Iedereen was het eens, er waren alleen maar groene kaartjes.
- *Met hoeveel personen zitten we hier in de klas?*
 - Ook hiervan zei iedereen: er is een duidelijk antwoord, dus een groen kaartje.
- *Hoe zou het zijn als mensen in de tijd konden reizen?*
 - Er waren zowel rode als groene kaartjes.
 - Het begrip “in de tijd reizen” werd niet door iedereen begrepen. Het werd door sommigen opgevat als “op tijd reizen”.
 - Rood kaartje: “Er bestaan geen tijdsmachines”
 - Rood kaartje: “Het is een vage, onduidelijke vraag”
- *Kan Justin Bieber goed zingen?*
 - Dit was geen goede vraag voor dit spel; het riep teveel emoties op. “NEE”, dat was het antwoord volgens iedereen, en daarom kwamen alle rode kaartjes naar voren. Niemand dacht dus meer na over of de vraag een duidelijk antwoord had (waarbij er waarschijnlijk “ja” zou worden geantwoord, en dus het groene kaartje worden getoond). Kinderen riepen willekeurige gedachten over Justin Bieber door elkaar. Tijd voor de volgende opdracht.

Ik vroeg: *wie heeft er al een idee wat filosofie is?*

- Goed nadenken
- Met elkaar nadenken en praten

Blij om dat te horen.

3. Pictionary met filosofische begrippen (25-35)

We hebben gezien dat er vragen zijn die geen duidelijk antwoorden hebben. We gaan nu kijken naar woorden die niet makkelijk te tekenen zijn. Hiermee spelen we het spel *pictionary*. Uitleg van het spel:

Je bent weer in het tweetal, en elk tweetal krijgt zes kaartjes, die je omgekeerd op een stapeltje hebt liggen. Eén persoon bekijkt het bovenste kaartje, en gaat tekenen wat er op het kaartje staat. De ander mag raden wat er getekend wordt. Zodra het geraden is, wissel je van rol: de ander pakt een kaartje en gaat tekenen, en de ene mag raden wat het is. Maar het is niet makkelijk! Er staat niet 'huis' of 'tafel' op zo'n kaartje. Als het echt te moeilijk is mag je na een tijdje een hint geven.

Elk tweetal krijgt zes kaartjes, en iedereen tekent dus maximaal drie keer. Als een tweetal al klaar is, mogen ze verder met de tekening van het woord dat ze het leukst vinden, tot iedereen klaar is. Als we klaar zijn, mogen jullie de mooiste tekening laten zien, en uitleggen waarom het moeilijk was om dit te tekenen en te raden. Schrijf het woord boven die tekening.

De woorden die op de kaartjes staan:

- Droom
- Vriendschap
- Gedachte
- Toekomst
- Geluk
- Verdriet
- Nadenken
- Liefde
- Angst
- Gisteren
- Gek
- Lucht
- Lekker
- Normaal

De kinderen vonden dit weer leuk om te doen, want het is een spel. Dat is iets wat al heel duidelijk is geworden deze les.

Sommige begrippen op de kaartjes waren te moeilijk. "Gisteren", "normaal", en "morgen" waren te lastig voor de kinderen om te tekenen. Ik verbaas me daar natuurlijk niet over, maar weet nu niet of het doel is bereikt: bij kinderen het bewustzijn creëren dat deze woorden, ondanks dat we ze vaak gebruiken, moeilijk voor te stellen zijn. Om deze reden zou ik deze opdracht weglaten of vervangen voor het lesprogramma.

Kinderen gingen goed aan de slag, en vonden het een leuke opdracht. Aan het eind vertelden ze welke ze het moeilijkst vonden: “gisteren” en “gek” werden als moeilijk ervaren. Ze konden niet goed uitleggen waarom (“omdat dat heel moeilijk was”).

4. Reflectie en Afsluiting (35-45)

Ik vroeg wat de kinderen van de les vonden. Er kwamen verschillende reacties:

- Moeilijk
- Makkelijk
- Leuk
- Dom (“omdat ik het dom vond”, wat vond je dom? “alles”.)

Bij die reacties werd niet veel toelichting of uitleg gegeven; kinderen zijn niet gewend aan het geven van redenen/argumenten. Bovendien was het tijd, dus vroeg ik er niet meer naar. Aan het einde vulden de kinderen nogmaals het formuliertje met de vraag “hebben alle vragen een antwoord?” in. Ze hadden hier echter niet veel aandacht meer voor. De gegeven antwoorden staan in onderstaande tabel.

Vraag aan het begin en eind van de les: *Hebben alle vragen een antwoord?*

Tweetallen mochten overleggen, en de vraag samen beantwoorden op een formuliertje. Dit gebeurde helemaal aan het begin van de les, en helemaal aan het eind, door dezelfde tweetallen.

	ANTWOORD AAN BEGIN VD LES	ANTWOORD AAN EIND VD LES
F+S	Nee, omdat bijvoorbeeld als je zegt “bestaat god”	Nee, want, wonen er aliens in de ruimte?
C+M	Nee, omdat je niet alle antwoorden weet, bijvoorbeeld, je weet niet hoe hoog de lucht is.	Nee, omdat niet alle vragen een antwoord hebben.
S+A	Nee, want sommige zijn te moeilijk	Nee, want zij zijn te moeilijk
A+A	Nee, want je weet alle antwoorden niet	Niet allemaal
I+G	Nee	Nee
J+O	Nee, want je weet niet alle antwoorden	Nee, want je weet niet alle antwoorden
M+F	Nee	Nee, want alle antwoorden weet je niet
W+A	Nee	Nee
S+S	Ja, want het is netjes. Want soms	Nee is het antwoord

	weet je geen antwoord	
A+D	Nee, omdat het te moeilijk is	Nee, omdat het te moeilijk is
B+S	Nee, want dat kan niet.	Nee, want je hebt niet op alle vragen een antwoord.
N+J	Nee, omdat we veel te lui zijn	Nee, omdat we veel te lui zijn.

Op het formuliertje aan het eind van de les vroeg ik ook: welke vraag vond je het leukst van vandaag?

- De Justin Bieber-vraag (4x)
- Hoeveel is $3 + 4$? (3x)
- De vraag over tijdreizen (1x)
- Wie is de koningin? (1x)

Evaluatie les 2 groep 4: Denken

Lesopbouw:

- 0-10 min: Introductie
- 10-25 min: Opdracht: wie of wat denkt?
- 25-30 min: Reflectie op de opdracht
- 30-40 min: Je eigen gedachten tekenen
- 40-45 min: Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

De les was ontzettend leuk. Het was nu duidelijker voor kinderen wat we gingen doen; dat lag denk ik zowel aan het feit dat het niet meer nieuw voor ze was, en aan het feit dat ik nu iets meer ingespeeld was op de groep. Dat laatste is puur praktisch: hoe krijg ik de aandacht, hoe leg ik iets duidelijk uit aan een grote groep, en wat voor vragen werken het beste. Een concrete vraag blijkt beter te werken dan een algemenere. Wanneer je vraagt: "wat doen we eigenlijk als we denken?", dan komen er verwarde gezichten, en heel uiteenlopende antwoorden die eigenlijk niet veel met denken te maken hebben. Terwijl de vraag "denken kinderen aan andere dingen dan volwassenen?" veel meer bruikbare stof en interessante discussies veroorzaken.

De opdrachten van vandaag waren passend, omdat alle kinderen de kans kregen om na te denken over het onderwerp, omdat de kinderen in kleine groepjes mochten overleggen, en omdat de hoofdvraag (wat is denken) opgedeeld was in kleine concrete vragen (kan een olifant denken? Kan een computer denken? Kan een baby denken? Waarom wel/niet?). Zo werden de kinderen niet in het diepe gegooid, maar konden ze wel steeds nadenken en praten over de sub-vragen.

1. Introductie (0-10 minuten)

De kinderen leken erg naar dit uurtje uit te kijken en ze luisterden allemaal goed naar mijn inleiding.

Ik refereerde naar het onderwerp van vorige week, en vroeg wie zich nog een vraag kon herinneren. Deze wisten ze nog:

- Kan het gras zin hebben in water?
- Zingt Justin Bieber mooi?
- Wat is de hoofdstad van Nederland?

Ik legde uit dat we vandaag zouden gaan praten over *nadenken* en over *gedachtes*, en we zouden weer beginnen met het invullen van een formuliertje, in tweetallen. Dat ging goed; het was een heldere vraag (*kunnen dieren denken?*), en kinderen vulden hem serieus in, en dachten er beter over na dan vorige week. (Zie onderaan).

Toen iedereen dat had gedaan gingen we verder met een inleidend gesprek, en ik begon met de vraag: “denken kinderen aan andere dingen dan hun ouders?”. Meteen vingers omhoog. Dit waren de reacties:

- Kinderen zijn niet hetzelfde als volwassenen, en daarom denken ze ook anders.
- Ja, want soms vraag ik aan mijn moeder of ik tv mag kijken; ik vind dan dat dat mag, maar mijn moeder vindt van niet.
- Ja, want kinderen denken aan speelgoed, en aan school
 - o Maar volwassenen denken ook wel eens aan speelgoed, namelijk wanneer hun kind jarig is!
- Ja, want kinderen moeten vaak lang nadenken over een som, en ouders (“ouders” werd gelijkgesteld aan “volwassenen”) niet zo lang.
- Ja, want volwassenen denken aan geld, en aan werk, en kinderen niet.

En, vroeg ik, kun je ook stoppen met denken?

- Ja, dat kan, want als ik een rekensommetje meteen weet, dan schrijf ik het gewoon op, zonder na te denken.

2. Opdracht: wie of wat denkt?

We gingen verder met de opdracht “wie of wat denkt?”. Uitleg van de opdracht:

Elk drietal krijgt een A3-vel, met twee vlakken en een vraagtekenvakje. Boven het ene vlak staat ‘dit kan denken’, boven het andere vlak staat ‘dit kan niet denken’.

Ook krijgt elk drietal een stapeltje van 14 plaatjes (met eronder geschreven wat het uitbeelddt), met de gedekte kant naar boven. Plaatjes van:

- Een chimpansee
- Een computer
- Een robotje
- Een iPhone
- Een boom
- Een baby
- Een vogel
- Een mier
- Een volwassen mens
- Een blindengeleidehond

- Een vis
- Een olifant
- Een rekenmachine
- Een steen

In je groepje neemt om de beurt ieder een kaartje. Diegene zegt wat er op dat plaatje staat (stel: een olifant), en legt uit of hij/zij vindt dat de olifant wel of niet kan denken. Let op: je mag niet zomaar zeggen “dat denk ik gewoon”; je moet echt goed nadenken en uitleggen *waarom* je dat denkt. Vervolgens mogen de andere twee aangeven of ze het daar mee eens zijn, met uitleg. Als iedereen het eens is, plak je het plaatje op het blad, aan de ‘juiste’ kant. Als niet iedereen het eens is, praat dan verder met elkaar, en kijk of je er alsnog uit komt. Alleen wanneer je het echt niet eens wordt, leg je het plaatje op de vraagtekenstapel.

Als je als groepje al klaar bent, dan kun je eerst de kaartjes op het vraagteken nog eens met elkaar bespreken.

De opdracht ging erg goed. Ik legde duidelijk uit dat ze met zijn drieën moesten overleggen over elk kaartje, en dat ze zo tot een beslissing moesten komen. Twee kinderen mochten voordoen hoe je goed met elkaar overlegt—dat hielp om een voorbeeld te hebben van hoe je besluiten neemt in je groepje van drie. Daarna gingen ze heel goed aan de slag met elkaar. Er werd erg goed overlegd en gediscussieerd. In één groepje waren ze het oneens, wat resulteerde in frustratie (de robot en het rekenmachine; meningen daarover waren sterk verdeeld!)

Ik had verwacht dat de kinderen zouden zeggen dat alles in de categorie *dingen* (steen, iPhone, computer, robot, rekenmachine, boom) automatisch naar de niet-kant zou gaan, en dat de meeste discussie zou bestaan in de categorie *dieren* (olifant, mier, vis, blindgeleidehond, vogel). Maar tot mijn verbazing waren de meesten het eens over alle dieren; die konden allemaal wel denken. De robot, de computer, de iPhone, en het rekenmachine zorgden voor de meeste discussie, ook in de klassikale nabespreking, waarin de volgende opmerkingen werden gemaakt:

- Een chimpansee kan denken, omdat als er geen bananen zijn, dan gaat ie naar een andere boom, waar wél bananen zijn.
- Vogels kunnen denken want ze moeten een naam voor hun kinderen bedenken
- Een rekenmachine kan denken want hij kan alle moeilijke rekensommen. Een rekenmachine is eigenlijk slimmer dan een mens.
- Een rekenmachine kan niet denken, want hij is door mensen gemaakt
- Een rekenmachine kan niet denken, want je moet zelf de getallen intypen

- Een robot kan niet denken want hij heeft geen hersenen.
- Een robot kan niet denken want elektriciteit kan niet denken.
- Een robot kan denken omdat hij kan praten en bewegen.
- Als een robot niet zou kunnen denken, dan zou die ook niet kunnen praten. Hij kan praten, dus hij kan denken. (Goede redenering!)
- Een robot kan soms meer weten dan een mens, dus hij kan denken. Wat dan? Bijvoorbeeld: sommetjes.
- In China is een restaurant met robots, die moeten wel kunnen denken.
- Een computer kan denken, want als je googlet, dan duurt het altijd even omdat de computer dan moet nadenken
- Een baby kan denken want die wordt later een volwassene, en die kan ook denken
- Een mier kan denken want die moet nadenken naar welke kamer hij gaat.
- Een mier kan denken want die heeft piepkleine hersentjes
- Een blindgeleidehond kan héél goed denken, want die heeft een training gehad om alle beslissingen goed te kunnen nemen.
- Een boom kan niet denken want ...
- Een baby kan denken omdat die soms wil eten of wil poepen
- Een steen kan niet denken want die doet helemaal niks.

3. Individuele opdracht: teken je eigen gedachten

Bij de laatste opdracht mochten de kinderen voor zich in een grote denkwolk hun eigen gedachten tekenen of schrijven. Uitleg van de opdracht:

Hoe zit het eigenlijk met jouw eigen gedachten? Wat gebeurt daar precies in je hoofd? Heb je enig idee? Is het een warboel aan gedachten, of gebeurt alles heel precies, stap voor stap? Denk je ook wel eens helemaal niets?

Je mag nu je gedachten gaan tekenen. Je gaat dus tekenen wat en hoe jij denkt. Misschien denk je veel aan dieren, of aan je familie, of aan school. Teken dat dan erin. (*Doe dit voor op het bord*). Maar teken ook hoe je voor je ziet wat er in je hoofd: chaos? Veel kleuren? Orde? Helemaal vol? (*Doe dit ook voor op het bord*).

Teken het in de denkwolk van het papier dat je nu uitgedeeld krijgt. Aan het einde mag iedereen kort laten zien waaraan en hoe hij/zij denkt.

Er was niet veel tijd voor deze opdracht, maar ze begonnen er enthousiast aan, en ze zouden de tekening in de middag afmaken. Wat ze zoal tekenden/opschreven als eigen gedachten:

- Ik denk aan de begrafenis van mijn moeders tante.
- Ik denk veel aan rekensommetjes: $10 + 10 = 20$, etc.

- Ik denk aan hoeveel is 100+100
- Ik denk aan mijn moeder.
- Ik denk aan mijn neef, die heeft een drumstel en zit in een band.
- Ik weet niet waar ik aan denk (groot vraagteken).
- Ik denk aan mijn handschoenen, want mijn moeder zegt altijd dat ik die niet mag vergeten en ik was ze afgelopen weekend al een keer vergeten.

4. Reflectie en afsluiting

Aan het eind mocht iedereen de vraag “kunnen dieren denken” nog eens in tweetallen invullen. Ik merkte dat ze daar helemaal geen zin meer in hadden: ze waren er wel klaar mee, ze houden niet zo van schrijven, en ze hadden de vraag al eens gezien. Daardoor werd het niet serieus ingevuld (duidelijk zichtbaar in antwoorden, zie onderaan). Voor het onderzoek van de scriptie zijn deze testjes niet noodzakelijk. Omdat de uitvoer te moeilijk bleek en kinderen dit een vervelend onderdeel van de les bleken te vinden, besloot ik het te schrappen voor de volgende keren.

Kinderen waren erg enthousiast over de les. Het leukste vonden ze het indelen van de kaartjes. Daar was ik blij mee. Een groepje van vijf kinderen bleef in de klas terwijl de anderen naar buiten gingen. Zij hebben nog 10 minuten samen nagepraat (met nauwelijks input van mij), over of een robot nu wel of niet zou kunnen denken. Aan het eind vroeg een kind weer: kun jij ons niet gewoon de antwoorden vertellen?

Vraag aan het begin en eind van de les: *Kunnen dieren denken?*

Tweetallen mochten overleggen, en de vraag samen beantwoorden op een formuliertje. Dit gebeurde helemaal aan het begin van de les, en helemaal aan het eind, door dezelfde tweetallen.

	ANTWOORD AAN BEGIN VD LES	ANTWOORD AAN EIND VD LES
S+A	Ja, omdat ze kunnen denken van “oe, lekker ding of hapje”, en nog veel meer.	Ja
A+A	Ja, ze kunnen wel denken, maar niet alle dieren. Omdat ze soms verliefd zijn, en dan zeggen ze “oh, een lekker ding”.	Ja, omdat ze hersens hebben.
I+G	Ja, omdat iedereen kan denken.	Ja, omdat iedereen kan denken.
J+O	Ja, omdat ze hersenen hebben, net als mensen.	Ja, omdat ze hersenen hebben.
M+F	Ja, omdat ze anders niet kunnen weten dat ze moeten jagen.	Ja

S+S	Niet alle dieren kunnen denken, omdat er dieren zijn die willen het meteen, maar sommige die denken, en zijn gevoeliger, net zoals een leeuw.	Niet alle dieren kunnen denken, omdat sommigen willen het meteen, en andere die denken na, die zijn gevoeliger.
B+S	Ja, omdat iedereen kan denken.	Ja, omdat iedereen kan denken.
N+J	Ja, dieren kunnen poepen en plassen	Ja, omdat ze hersens hebben.
A+J	Nee, omdat ze brein hebben (?)	Nee, omdat we dat niet weten.
F+P	Nee omdat ze geen hersenen hebben (F), en Ja, omdat ze ook kunnen poepen en plassen, dan kunnen ze ook denken	Ja, omdat dieren net zoals mensen zijn, en hersenen hebben.
W+C	Ja, omdat dieren hersens hebben	Ja, omdat ze hersens hebben

Evaluatie les 3 groep 4: *Geluk*

Lesopbouw:

- 0-10 min: Introductie
- 10-25 min: Werkblad geluk: wat maakt mij blij/gelukkig
- 25-30 min: Werkbladen laten zien
- 30-40 min: Discussiespel
- 40-45 min: Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

De les ging erg goed. De kinderen kwamen meteen op gang (bij de eerste vraag “wat maakt je gelukkig?”), en ze dachten veel mee. Ik merkte dat zij al meer gewend waren aan de soort les, en ik meer gewend aan de dynamiek in de klas.

Een moeilijkere vraag volgde hierop: “wat is het verschil tussen blijdschap en geluk?” In het begin zagen enkelen wel dat het verschillend was, maar konden dat moeilijk onder woorden brengen:

- Als je blij bent dan lach je veel meer, en als je gelukkig bent, dan ben je soms ook boos, want sommige mensen hebben een heel rijk leven, maar zijn dan niet gelukkig.
- Als je gelukkig bent, dan ben je blij met je leven, en als je blij bent dan ben je ehhm...

Aan het eind was dit nog steeds een lastige vraag, maar het leek erop dat ze de vraag wel beter begrepen, omdat ze net over blijdschap en geluk hadden nagedacht.

De opbouw van de les was goed denk ik: eerst mocht ieder voor zich nadenken over waar je blij van wordt, en waar je gelukkig van wordt, en zichzelf tekenen wanneer je gelukkig bent. Zo zonk het onderwerp goed in, en konden kinderen het op hun eigen leven betrekken. Daarna deden we een stellingenspel, waarbij ze met hun lichaam mochten laten zien of ze het eens of oneens (of half-half) waren. Dat werkte ook héél goed, omdat de kinderen hiermee een actieve rol hadden, bovendien was het een goed startpunt voor de discussie. Een discussie waarbij men op elkaar reageert vindt overigens nog niet echt plaats. Kinderen zeggen voornamelijk alleen de dingen die zij vinden, richting de juf.

1. Introductie (0-10 minuten)

Eerst reflecteerden we op vorige week: waar ging het toen over? “Over denken en over gedachtes”. Kinderen konden het zich goed herinneren, en de opdracht (dit denkt/dit denkt niet) stond ze vooral goed bij.

Toen vroeg ik: heeft iemand al een idee van wat *filosofie* nu eigenlijk is? Wat doen we in die lessen?

- Veel nadenken
- Je leert er heel veel van.
- *Wat leer je er van?*
- Dat weet ik eigenlijk niet.

Ik legde uit dat we het vandaag over geluk gingen hebben, en begon met de inleidende vraag *waar word jij gelukkig van?*

- Als je iets lekkers wilt, en je mag dat van je ouders
- Als je een hele grote taart krijgt
- Als je een huis gevonden hebt
- Als je een prijs wint
- Als je een nieuw leven krijgt
- Als je heeeel veel geld krijgt
- Als je gaat trouwen
- Als je jarig bent
- Als je een waterglijbaan krijgt
- Als je een examen haalt

Toen liet ik een plaatje zien van drie hard lachende meisjes. “Denk je dat zij gelukkig zijn?” Jaaaa, klonk het engelenkoor. “Denk je dat ze blij zijn?” Jaaaaaa. “Is blij zijn hetzelfde als gelukkig zijn?” Neeeee. “Wat is dan het verschil?”. Heel moeilijke vraag, kinderen moesten hier lang over nadenken, (dit in tegenstelling tot de vorige vraag “wat maakt je gelukkig”, waar iedereen meteen veel antwoorden op wist). Toch kwam er:

- Als je blij bent dan lach je veel meer, en als je gelukkig bent, dan ben je soms ook boos, want sommige mensen hebben een heel rijk leven, maar zijn dan niet gelukkig.
- Als je gelukkig bent, dan ben je blij met je leven, en als je blij bent dan ben je ehmm...
- Die meisjes lachen misschien gewoon om een grapje ofzo
- Als je blij bent, dan ben je vrolijk

2. Werkbladen (10-30)

Vervolgens kon iedereen voor zich nadenken over blijdschap en geluk, door een werkblad in te vullen. De resultaten zagen er als volgt uit:

Dit hadden kinderen ingevuld:

Wat mij blij maakt:

- Eten
- Reuze-ijs
- Heel veel ijs
- Als ik een ijsje krijg
- Een viool
- Naar het circus
- Mijn verjaardag
- Grapjes
- Cadeautjes
- Zus
- Mijn broertje
- Snel jarig zijn en veel cadeautjes
- Dat alle huizen van snoep zijn, en als je iets eet dat het dan terug groeit
- Mijn vrienden
- Spelletje
- Een achtbaan
- Als het lente is
- Als ik cool ben
- Dat ik een krijger ben
- Ik krijg een zak geld
- Ik krijg een nieuwe kamer
- Ritje in de achtbaan
- Alles wat ik leuk vind

Wat mij gelukkig maakt:

- Als ik mooi ben.
- Dat alle wensen in vervulling zijn

- Als ik een tank krijg
- Een waterpretpark
- Verjaardag
- Mijn familie
- Bff
- Mijn zin
- Nieuwe vriendin
- Een waterval
- Pretpark
- Discozwemmen
- Een waterglijbaan
- Een viool
- Als oom Eddie weer levend wordt
- Als mijn tante weer beter wordt
- Dat ik een judoprijs win
- Ik krijg een achtbaan
- Ik wil snel rennen
- Dat is geheim

3. Discussiespel

We gingen verder met een discussiespel. Uitleg:

Iedereen mag nu gaan staan, naast de stoel. Ik ga nu telkens iets zeggen over geluk, en jij mag voor jezelf bedenken of je het daarmee eens bent of niet, maar het kan ook dat je het er een klein beetje mee eens bent, en een klein beetje oneens.

- Heeeeelemaal eens? Ga dan rechtop staan met je armen omhoog. Maak jezelf zo lang mogelijk (doe dit voor, en oefen samen).
- Heeeeelemaal mee oneens? Maak je dan heel klein op de grond (doe dit voor, en oefen samen).
- Als je het een beetje eens, een beetje oneens bent, dan blijf je gewoon rechtop staan.

Zo kun je zien: hoe meer mee eens, hoe langer je bent. En als je mening verandert, omdat iemand iets zegt waar je het wel mee eens bent, dan mag je een beetje groeien of krimpen (doe dit voor).

Vraag iemand de opdracht nog eens uit te leggen.

Het bleek een uitstekende methode voor een klassikaal gesprek! Alle kinderen konden ermee hun mening/idee uitdrukken, zonder dat het kabaal werd. Het was ook goed zichtbaar, voor iedereen, hoe de meningen verdeeld waren. Bovendien zorgde de actie die elk kind moest doen voor concentratie en bleef iedereen geboeid. Je zou kunnen zeggen dat dit weer een soort spel was, daardoor.

Ik behandelde de volgende stellingen:

Als je héél veel speelgoed hebt, dan ben je gelukkig

- Ja: omdat ik heel veel speelgoed wil. Dan word ik gelukkig.
- Nee: Want speelgoed is niet het belangrijkste. Geld, eten, dat is ook belangrijk.

Iedereen is wel eens ongelukkig

Allemaal eens, want:

- Iedereen valt wel eens
- Als je gepest wordt

Ik ben gelukkig als ik in mijn eentje een boek lees

Ja:

- Je wil ook wel eens alleen zijn. Of dat het stil is.
- Als je zelf een boek leest, is het veel spannender.

Nee:

- Het is een beetje ongezellig
- Je wil soms een beetje gezelligheid, als je de vorige dag al alleen bent geweest

Als je de hele dag tv mag kijken, dan ben je gelukkig

Ja: Omdat het heel erg leuk is om tv te kijken (dit zei hetzelfde meisje dat aan het eind van de les vond dat geluk hetzelfde is als blijdschap. Hierin is ze dus vrij consistent.)

Nee:

- Het is niet zo goed voor je.
- Je kan pijn aan je ogen krijgen
- Je kan er verslaafd aan raken
- Je wordt slap, en je krijgt hoofdpijn
- Het is toch niet leuk om de hele dag naar een scherm te kijken?
- Tv kijken is niet zo leuk

Ik word gelukkig als ik iets leuks doe voor iemand anders.

Ja:

- Je kan iemand helpen
- Het is heel aardig om te helpen.
- Het maakt niet uit of je ergens veel geld voor krijgt, want je geeft heel veel om diegene, en je houdt ervan.

- Als diegene tegen jou zegt: dankjewel, en die geeft je een knuffel bijvoorbeeld. Dan word je ook heel gelukkig.
- Maar je hoeft niet per se als je iets doet voor iemand iets terug te krijgen.
- Ik ken een leuke mop. Over een blinde man en een blote vrouw.
- Als iemand anders gelukkig wordt, dan word je zelf misschien ook gelukkig

Als je arm bent, kun je niet gelukkig zijn.

Nee:

- Want iedereen is wel eens gelukkig.
- Als je arm bent, ben je niet per se ongelukkig, want je kan ook dingen doen enzo.
- Mensen kunnen jou helpen.
- Soms krijg je heel veel spullen van anderen, en dan kan je ook gelukkig worden.
- Als je muzikaal bent, kun je straatmuzikant worden. Dan krijg je ook geld.
- Toen volgden er allemaal verhalen over zwervers die de kinderen ooit hebben gezien.

Je kunt tegelijkertijd gelukkig en verdrietig zijn

Weet ik niet:

- Ik heb het gevoel nog nooit gehad.

Ja:

- Als je je been hebt gebroken, dan ben je niet gelukkig, maar als je goed verzorgd wordt, of iets lekker krijgt, dan ben je ook weer blij
- Dit ontlokte allerlei ziekenhuisverhalen. In het ziekenhuis ben je altijd verdrietig en verwend.

Afsluiting

Aan het einde van de les herhaalde ik de vraag: *wat denk je nu dat het verschil is tussen blijdschap en geluk?*

- Niks! Dit meisje was daarvan overtuigd. "Het is precies hetzelfde"
- *En wie denkt dat het verschillend is?*
- Als je blij bent, dan krijg je een cadeautje of ben je jarig. En als je gelukkig bent, dan krijg je een nieuw huis. (Hiermee impliceert hij de algemene theorie: geluk komt van grotere dingen in je leven, en blijdschap van kleine, dagelijkse dingen.)
- Ik denk er een verschil is. Bij gelukkig, dan voel je je van binnen héél erg, ehm, blij, fijn, en als je blij bent, dan ben je van *buiten* helemaal blij.

De laatste mooie opmerking kwam van het jongetje die telkens de mop van de blote vrouw en de blinde man wilde vertellen.

Evaluatie les 4 groep 4: *Normaal*

Lesopbouw:

0-15 min	Introductie: toneelstukjes van normaal/niet normaal
15-30 min	Discussiespel
30-40 min	Individuele tekenopdracht
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Achteraf had ik mijn twijfels over of deze les wel goed was. In het discussiespel, waar kinderen moesten beoordelen of ze dingen *normaal* of *niet normaal* vonden, beoordeelden ze bijna alles als *normaal*. Hierdoor leek de les niet zo vernieuwend voor de kinderen te zijn, en ontstond er niet de discussie die ik in gedachte had. Ik had me dus beter moeten voorbereiden op andere reacties van de groep. Bijvoorbeeld, bij het jongetje dat jurken draagt en die naar school aan wil: dat werd door bijna iedereen geaccepteerd. Omdat ik daar niet op voorbereid was, bedacht ik mij niet om bijvoorbeeld te vragen: denk je dat dat door iedereen geaccepteerd wordt? [nee] Wat zou jij daar dan mee doen? Etc.

Bovendien werd het onderwerp niet meteen opgepakt door de leerlingen. Vorige week begon ik met de vraag "wat maakt je gelukkig", waar iedereen direct op kon reageren. Deze keer begon ik met een toneelstukje van een normaal gezin, gevolgd door een toneelstukje van mensen met een gekke eigenschap. Hiermee kwam het onderwerp niet goed over. Erna stelde ik de vraag "wat is normaal eigenlijk?", wat een te geïsoleerde vraag is. De kinderen wisten daar weinig raad mee. De inleiding kon dus duidelijker, met een beter voorbeeld.

De groepsleerkracht vond dit echter een erg goede les; ondanks dat de kinderen (uit het centrum van Amsterdam, met over het algemeen relatief rijke, progressieve ouders) een open opvoeding hebben gehad, is het goed om deze onderwerpen te bespreken.

Dit was ik met haar eens, en ik stelde mijn mening bij na de les nog eens teruggezien te hebben. Het is een goede les, maar omdat de inleiding niet sterk was, en ik me niet had voorbereid op kinderen die alles normaal zouden vinden, zou de uitvoering ervan beter kunnen. Met iets aangepaste lesonderdelen hadden er betere discussies kunnen ontstaan.

Wat ik hiervan heb opgestoken is:

- Altijd beginnen met een vraag waar alle kinderen iets mee kunnen.

- Jezelf voorbereiden op alle mogelijke reacties. Je kunt vaak niet voorspellen of inschatten hoe een klas zal reageren, dus je moet van tevoren elke mogelijkheid afgaan en voorbereiden, zodat je telkens meteen zo kunt reageren dat er een filosofische discussie kan ontstaan.
- Verder viel me deze keer op dat groep vier heel erg in het moment reageert. Als iemand een voorbeeld heeft van een ritje in de achtbaan, gaat de volgende opmerking over een achtbaan (mijn moeder wordt daar misselijk van), en gaat de opmerking erna over iemand die misselijk en ziek is. Om deze afleiding te voorkomen moet je als gespreksleider duidelijk zeggen dat we *alleen* over de betreffende vraag praten. Groep acht kan veel beter zonder mijn aansturing bij het onderwerp blijven.
- Het meningenspel (jezelf groot/klein maken als je het resp. eens/oneens bent) is erg geschikt voor groep vier. Deze keer benadrukte ik het aspect “van mening veranderen” wanneer iemand anders een goed argument geeft. Dat snapten de kinderen goed, en dat gebeurde ook.

1. Introductie: toneelstukjes van normaal/niet normaal

Zoals altijd reflecteerde ik eerst op de vorige les. Kinderen wisten goed waar die over ging: geluk. En over wat het verschil is tussen geluk en blij zijn. “Ben je gelukkig als je de hele dag tv mag kijken?”

Daarna legde ik uit dat we het gingen hebben over wat normaal is, en wat niet normaal is. De videobeelden terugkijkend zag ik dat meteen een aantal kinderen hun vinger opstaken. Hier had ik wellicht op in kunnen gaan, om te weten wat de eerste reacties op het onderwerp waren, maar omdat ik gepland had toneelstukjes te doen, deed ik dat niet. Iets meer flexibiliteit misschien?

Voor de toneelstukjes vroeg ik eerst drie kinderen, die graag toneel wilde spelen. Deze drie kinderen moesten voor de klas een scène spelen van een gezin (een vader, een moeder, een kind) dat aan tafel zit, waarbij alles *zo normaal mogelijk* gebeurt: men gedraagt zich normaal, zegt alleen normale dingen, en doet alleen normale dingen.

De kinderen kregen twee minuten. Het ging goed: ten eerste stond iedereen te springen om toneel te spelen, en ten tweede lieten de anderen goed op. De spelers vonden het alleen lastig om te spelen wat van ze gevraagd werd.

Daarna vroeg ik aan de klas of dit inderdaad *normaal* was.

- Nee want er werd ruzie gemaakt.
- Nee

Vervolgens mochten drie andere kinderen de eetscene spelen. Alle drie kregen ze een opdracht in de oren gefluisterd:

- Jij loopt achteruit
- Jij praat een gekke taal
- Jij praat niet hardop, je fluistert alleen.

Het spelen van een niet-normale familie was moeilijk voor de kinderen. Maar het werd wel heel grappig gevonden door de klas.

Was dit normaal?, vroeg ik:

- Nee, de vader liep achteruit.
- Nee, je mag niet fluisteren aan tafel.
- Nee, want x zei WAT?! En dat is niet beleefd.

Heeft iemand al een idee van wat normaal is? Of niet normaal?

- Achteruit lopen is niet normaal, omdat bijna niemand dat doet.
- Het is niet normaal als je zegt dat een achtbaan stom is
 - o Maar er zijn toch ook mensen die zeggen dat een achtbaan stom is?
 - Ja maar ik bedoel een reusachtige achtbaan
 - En vervolgens dwaalt het gesprek af naar achtbanen...

Wie van jullie doet wel eens iets normaals? Veel vingers in de lucht. En wat doe je dan?

- Netjes zijn
- Tv kijken
- Een hooligan zijn met mijn broertje
- Gewoon naar school
- Op de wc poepen
- Avondeten

Wie doet er wel eens iets niet normaals?

- Ik zing op de wc
- Ik laat een scheet in mijn zusjes gezicht
- Ik laat iemand tegen mij aanbotsen
- Ik laat boeren tijdens het eten
- Ik doe soms heel gek

Deze inleiding bakent niet duidelijk genoeg het onderwerp af zoals ik dat wilde. Met een concreet voorbeeld (een verhaal, waarbij kinderen op het schoolplein iets *niet normaal* vinden van een kind, terwijl dat kind het juist heel normaal vindt, en de rest van de kinderen *niet normaal* vindt) kan het onderwerp duidelijker worden ingeleid.

2. Discussiespel

We deden vervolgens eenzelfde discussiespel als bij de vorige les. Uitleg:

We gaan nu een spel doen, waardoor we goed kunnen nadenken over wat normaal is, of niet normaal. Ik lees telkens iets voor, en je mag voor jezelf bedenken of je dat wel of niet normaal vindt. En we doen dat op dezelfde manier als vorige keer, omdat dat zo goed ging:

- Vind je het normaal? Dan mag je jezelf héél lang maken
- Vind je het niet normaal? Dan maak je jezelf héél klein.

Er is alleen nu een nieuwe regel! Je mag, wanneer iemand anders iets heeft gezegd waar jij het wel mee eens bent, *veranderen van mening*. Dus, als jij jezelf heel klein had gemaakt omdat je iets niet normaal vond, en iemand anders vindt het wel normaal, en legt uit waarom, dan zou het kunnen dat je denkt: ha, dat is een goeie reden, ik ben het met hem eens! Dan mag je dat laten zien, en ook jezelf lang maken. Wisselen mag altijd! *Iemand mag deze nieuwe regel nog eens herhalen.*

De beschreven situaties werden vergezeld met afbeeldingen op een digibord-presentatie.

Mijn burens hebben 11 honden thuis. Vind je dat normaal of niet normaal?

Normaal:

- Omdat je zelf mag kiezen hoeveel honden je hebt

Niet normaal:

- Omdat 11 honden niet in je huis passen, en ze kunnen dingen stuk maken

Sommigen zijn nu al van mening veranderd; van normaal naar weetniet bijvoorbeeld, of van niet normaal naar normaal.

De meeste kinderen hebben een vader en een moeder. Deze jongen niet, hij heeft namelijk twee moeders. En dit meisje heeft juist weer twee vaders. Vind je dat normaal, of niet normaal?

Bijna iedereen vindt dit heel normaal. Kinderen interpreteerden dit heel anders dan verwacht: ze dachten namelijk dat de ouders gescheiden waren, en nieuwe partners hadden gekregen, waardoor een kind ineens 2 vaders én 2 moeders had. Of, zo legde een jongetje uit, ze kunnen het verwisseld hebben, en dan mag je steeds een nachtje bij iemand anders (?). Iedereen dacht dat er wel een scheiding o.i.d. in het spel moest zijn. Na een tijdje zei ik, maar misschien zijn ze helemaal niet gescheiden, maar zijn deze twee vaders met elkaar getrouwd. "Dat is homo. En als het twee moeders zijn, dan is het lesbische. En dat is normaal". Werkelijk niemand die daar enigszins gek over deed. Bijzonder.

Peter zit op voetbal en houdt van computerspelletjes. Is dat normaal, of is dat niet normaal?

Normaal, vindt iedereen.

Dit meisje eet rijst voor haar ontbijt. Is dat normaal, of is dat niet normaal?

Heel veel: niet normaal. Want, ongezond! En je wordt er dik van! En als je dat *ook* met avondeten eet, dan eet je wel heel veel rijst.

Normaal: omdat je dat in sommige landen gewoon eet. Bij die opmerking veranderden aardig wat kinderen van mening.

Er zijn op deze aarde allemaal verschillende dieren. Apen, vissen, honden, olifanten. En er zijn ook mensen. De mens is het enige wezen op aarde dat *kleding* draagt. Is dat normaal? Of is dat niet normaal?

Kinderen wisten dat niet zo goed. Dieren hebben toch een vacht? Dat zijn hun kleren. Deze gedachte wijkt misschien teveel af van hun eigen wereldbeeld.

Dit jongetje is 8 jaar en houdt van mooie jurken. Als hij thuis is heeft hij altijd een jurk aan, en hij doet ze het liefst ook naar school aan. Is dat normaal of niet normaal?

Bij eerdere stellingen waren veel kinderen vaak vastberaden en snel in hun besluit: normaal! Nu moesten ze wel eventjes nadenken, en keken ze om zich heen wat anderen deden.

Toch besloten veel kinderen dat het wel normaal was. Want vroeger toen je werd gedoopt, droegen jongens ook een jurk. Of in Schotland, daar dragen mannen rokken.

En jongens kunnen natuurlijk ook gewoon van jurken houden.

Maar niet iedereen vond het normaal. Een jongetje zei: "ik vind

het een beetje raar.”.

Zou jij, als je dit jongetje was, ook jurken naar school aan doen?

Hij wist het niet. Iemand anders zei: “ja, want ik vind gewoon, dat als je jurken mooi vindt, dat je die ook naar school mag dragen. Want je mag zelf bepalen wat je aandoet.”

In groep 4 doen we filosofie in de klas

Iedereen vond dit normaal. Ik geloof niet dat de kinderen zich realiseerden dat dit geen standaard vak is in het curriculum.

Vijftig jaar geleden was dit in de mode (een jaren-60-hippie op het plaatje). Is dat normaal, of is dat niet normaal?

Meesten: normaal.

Want, wat je mooi vindt mag je gewoon dragen.

Hoe kan het dan dat de mode toen zo was, en nu heel anders? Hoe worden zulke kleren populair?

Omdat er toen allemaal andere mensen kwamen, met andere ideeën

Deze jongen eet geen vlees. Is dat normaal of niet normaal?

Meesten: normaal.

- Als je het niet lekker vindt, dan hoef je het niet te eten
- Je kan ook vegetariër zijn
- Sommige mensen geloven in moslim, en die mogen geen varkensvlees eten.

Dit meisje eet nooit groente en fruit. Is dat normaal of niet normaal?

Meesten: niet normaal.

Je wordt dik wanneer je alleen maar lekkere dingen eet.

Groenten heb je nodig om te groeien.

Normaal, want misschien ben je er allergisch voor.

3. Individuele tekenopdracht

Er is waarschijnlijk genoeg gediscussieerd, en daarom is het tijd voor een tekenopdracht. Uitleg:

Teken een dier of een huis, dat niet normaal is. Probeer goed voor jezelf te bedenken *waarom* dit niet normaal is.

Kinderen vonden dit leuk om te doen. Maar ik vroeg me af wat het toevoegde aan de filosofieles. Het tekenen van een gek huis geeft je denk ik niet meer inzicht in wat normaal of niet normaal is. De leerkracht zei echter dat ze het een erg leuke opdracht vond.

4. Reflectie en afsluiting

Sommige kinderen lieten hun tekening zien:

- Een olifant met een zonnebril, en zijn staart is een slurf.
- Een drakenhuis met de deur aan de bovenkant.
- Een ribbelhuis, en de deurknop is een appel.

Er was geen tijd meer voor reflectie op de les.

Evaluatie les 5 groep 4: *Tijd*

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie
10-30 min	Toneelstukjes in groepjes
30-40 min	Stukjes schrijven
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

Deze les begon erg goed: we keken in stilte twee minuten naar een timer, waarna we het hadden over tijd die soms langzaam en soms snel gaat. Maar de toneelopdrachtjes waren vervolgens te moeilijk voor de kinderen. Van tevoren realiseerde ik mij dat de opdrachten vrij abstract waren (vb: "jullie zijn op een kinderfeestje en de tijd gaat 3x zo snel"), maar ik wilde kijken in hoeverre ze erin mee konden gaan. Dat ging blijkbaar niet. Het feit dat het een toneelopdracht was – in groepjes van drie moesten ze het voorbereiden – maakte het nog moeilijker, omdat ze niet zo goed wisten wat er nu verwacht werd. Ik hielp ze daar wel zoveel mogelijk bij.

Kinderen vonden het voornamelijk moeilijk om oneigenlijke/onmogelijke situaties te begrijpen of te bevatten, zoals tijd die achteruit gaat, tijd die snel gaat, etc. Ook wanneer ik zei: maar *stel je nu eens voor dat...*, en daar een beeld omheen schetste, reageerden de kinderen met onbegrijpelijke gezichten en reacties als "maar dat *kan toch gewoon niet?*". Inschattingfout, maar ik heb hierdoor wel een goed idee gekregen van hoe een filosofieles over tijd beter kan worden ingevuld, voor groep 4.

De laatste opdracht was vervolgens weer prima, omdat het niet over iets onmogelijks ging: kinderen mochten daar schrijven of ze liever in de toekomst, in het verleden, of in 2013 wilden leven.

1. Introductie (0-10)

Zoals altijd vroeg ik: wie weet nog waar we het de vorige keer over hadden?

- "Als je het ermee oneens bent, moet je je heel klein maken, en eens, heel lang". → deze discussievorm maakte dus meer indruk dan het onderwerp.

Ik: en waar ging het dan over?

- Over dingen die normaal en niet normaal zijn.

- Bijvoorbeeld dat iemand 15 honden heeft.
- Het waren er 11.

Ik legde uit dat we het vandaag gingen hebben over *tijd*. Als eerst gingen we met zijn allen naar het digibord kijken, waarop een timer van twee minuten stond. We concentreerden ons allemaal twee minuten op het getik van de timer.

Gedurende die twee minuten waren kinderen stil, maar wel vrij ongeduldig.

Timer ging af. *Duurden die twee minuten lang?* Sommigen: ja.

Duren twee minuten altijd even lang?

- Sommigen: JA!
- Nee, omdat als je speelt dan gaat de tijd best wel snel. En als je stil zit, dan gaat de tijd langzaam.
- Ja: want we kunnen toch niet de toekomst in? We hebben toch niet een apparaatje waarmee we de toekomst in kunnen? De tijd kan niet sneller gaan dus. De tijd gaat altijd even snel.

Kunnen jullie dingen bedenken waarbij de tijd sneller aanvoelt?

- Als je slaapt, dan gaat je geest eruit, en dan kun je niet meer dromen, dus dan gaat de tijd heel snel.
- Als je niet over de tijd nadenkt, dan gaat de tijd ook snel
- Als je heel laat naar bed gaat, dan gaat de tijd snel als je gaat slapen. Dan word je wakker en dan ben je echt heel moe.

Kunnen jullie dingen bedenken waarbij de tijd langzamer aanvoelt?

- Bij de Krakelinglessen moesten we gisteren stil zitten, een uur lang.
- Als je aan de tijd denkt en als je de hele tijd naar de klok kijkt
- Als je vroeg naar bed gaat, dan moet je heel lang slapen.

2. Toneelstukjes in groepjes (10-30)

Omdat ik de vorige keer had gezien dat kinderen graag toneel wilden spelen, had ik daar nu de centrale opdracht van gemaakt. Kinderen werden ingedeeld in groepjes van drie of vier. Elk groepje ging een toneelstukje voorbereiden aan de hand van een opdracht, die op een kaartje beschreven stond.

De groepjes kregen eerst 3 minuten met elkaar om het voor te bereiden. Ik hielp hen daarbij. Vervolgens voerden ze het één voor één voor de klas uit. De anderen mochten dan raden wat er aan de hand is.

Dit was veel te moeilijk, zoals beschreven in de algemene evaluatie. Te snel van concreet (hierboven) naar abstract (de toneelopdrachten) gegaan.

De tijd gaat heel snel. Jullie zijn op een feestje. Binnen twee minuten gaan jullie zingen voor de jarige, zwemmen, en taart eten.

Kinderen waren lacherig bij het spelen, en het lukte niet zo goed, omdat ze allemaal iets anders in hun hoofd hadden. Snel zwemmen, snel zingen.

Zou je feestje dan nog wel leuk zijn, als de tijd zo snel ging? Neeee

Kinderen snappen het niet zo.

De tijd gaat heel langzaam. Jullie zijn aan het voetballen. Alles gaat dus in *slow-motion*. Aan het eind maakt iemand een doelpunt, en iedereen is blij.

Waarom is het soms in slow-motion, op tv?

- Omdat ze dan goed kunnen zien of het een doelpunt is, of buitenspel.

Zou een voetbalwedstrijd even spannend zijn als alles in slowmotion gaat?

- Nee.

Hoe zou het zijn als alles altijd in slowmotion zou gaan?

- Alles zou zo lang duren!

Jullie zijn 10.000 jaar verder in de tijd. Het is ochtend, en jullie gaan met zijn drieën naar school. Wat zal er allemaal anders zijn?

- 10000 jaar is voor die kinderen hetzelfde als 100, en hetzelfde als een miljoen. Zij lezen het als een miljoen
- "Wij spelen boeren, en we praten Vlaams", dat is wat ze hadden bedacht.

Hoe zou het zijn over een miljoen jaar?

- Dat was de oertijd.
- Dan is de Noord-Zuid-lijn klaar, denk ik.
- En het Nemo is al zes keer opgeknapt.
- Ik zou dan echt een oud opa'tje zijn.
- Er zouden allemaal nieuwe tv-programma's zijn
- Er zijn meer robodden.
- Alle auto's zijn misschien wel elektrisch
- Dan kun je misschien met een jetpac (?) naar school. *Wat is dat?* Dat is zo'n ding dat je op je rug hebt, en dan heb je zo'n brandblusser, en dan kun je heel hard omhoog.
- Misschien kan je wel vliegen!

Jullie spelen tikkertje, en ineens stopt de tijd! Wat gebeurt er?

Kids stonden stil toen de tijd stopte.

Zal de tijd ooit stoppen? Neeeee.

- De tijd gaat altijd door.
- Op een bepaalde dag gaat de klok naar voren.
- Heel misschien stopt de tijd ooit!
- *Wanneer zou de tijd dan stoppen?*
- Als de klok kapot is!
- Maar dan staan *alle* klokken toch niet stil?
- *Stel je nu eens voor dat alle klokken ineens stilstaan. Stopt de tijd dan ook?*
- JA! Als de hele wereld stroomstoring heeft bijvoorbeeld.
- Er volgden allemaal verhalen van “toen er bij mijn opa en oma ooit de stroom uitviel”...

Discussie ging over heel concrete dingen: de klok die stilstaat, of vooruit gezet moet worden. Ik had hier een stap overgeslagen: wat heeft de tijd met de klok te maken? Het is beter om daar een opdracht mee te maken. (Bijvoorbeeld: een klok meenemen die 8 uren heeft in totaal. Zou dat een verschil maken? En een klok met 40 uren in totaal. Hoe zou het dan zijn? Op de drie klokken (ook een normale) hoe “zes uur” wordt gerepresenteerd. Daarover vragen stellen

- Gaat alles dan sneller? Of juist langzamer?
- Zou dat handig zijn? Of onhandig?)

Jullie zijn 10.000 jaar terug in de tijd. Jullie gaan het eten voorbereiden: jagen op een dier, vuur maken, besjes zoeken.

- 10000 jaar is voor die kinderen hetzelfde als 100, en hetzelfde als een miljoen.
- Kinderen gingen jagen, besjes zoeken.

Wat deden de kinderen 10000 jaar geleden? Gingen ze toen ook al naar school? Neeeee.

- Hun moeder leerde het toen aan de kinderen.
- In Colombia, daar gaan ze ook niet naar school.
- Kinderen bleven toen thuis, en televisie kijken. *Hadden ze toen al een televisie?* Ja, misschien zwart-wit.

De tijd gaat loopt achteruit, en jullie zijn aan het eten. Je kunt dus beginnen met de afwas, dan aan tafel, en dan...

Dit vonden de kinderen echt te moeilijk.

3. Stukjes schrijven (30-40)

Individuele schrijfpdracht. Uitleg:

Zou je graag in het verleden willen leven? Of liever in de toekomst? Of leef je het liefst nu? Waarom? *Ik schreef deze drie beginzinnen op het bord:*

- Ik zou wel in te toekomst willen leven omdat...
- Ik zou wel in het verleden willen leven omdat...
- Ik blijf het liefst in 2013 omdat...

Dit schreven ze op:

Ik leef het liefst in de toekomst

- Dan zijn alle wcs van echt goud.
- Omdat je misschien met een jetpac naar school kan, en je hebt misschien een robot in je huis, die alles doet!
- Omdat je veel meer leuke dingen hebt, nieuwe dingen, en misschien zijn de wcs wel van goud
- Omdat je dan misschien kan toveren
- Omdat je dan meer vriendinnen hebt
- Omdat er allemaal nieuwe dingen zijn, leukere achtbanen

Ik leef het liefst in het verleden

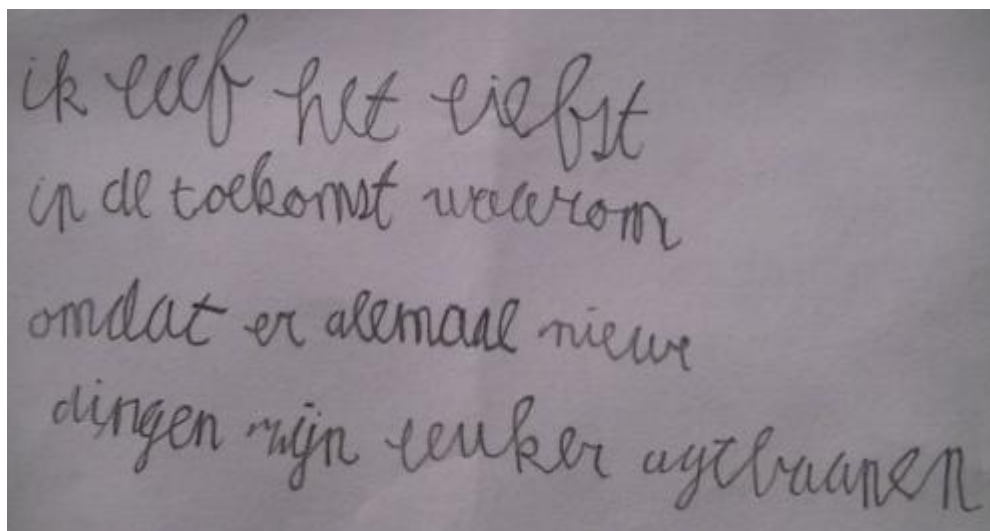
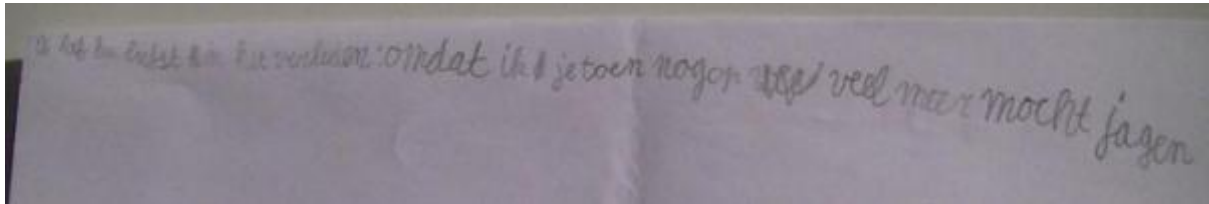
- Omdat er toen veel meer dieren waren.
- Omdat je toen nog op veel meer mocht jagen

Ik leef het liefst in 2013

- Omdat je niet in het verleden kan leven, en in de toekomst gaan we sowieso leven
- Omdat ik leef nu gewoon voor mezelf.
- Omdat ik alles al heb, mijn familie is alles voor mij, ik hou van ze. En ik wil niet dat er iets tussenkomt.
- Omdat ik weet wat er gebeurt.
- Omdat ik het leuk vind ook zo.
- Omdat ik weet niet hoe het er anders uit ziet
- Omdat ik het leuk vind in deze tijd
- Omdat ik nu mezelf wil zijn
- Omdat als je in miljoen jaar later weet ik niet hoe het er uit ziet hoe lang geleden was er geen school
- Omdat ik het leven leuk vind en ik wil ook veel weten over oorlog
- Omdat ik ben op Sophie <3

- Omdat ik het liefst mezelf wil zijn
- Omdat ik een heel gelukkig leven heb

Ik leef het liefst in alle drie, omdat ik vind 2013 een leuk jaar, en ik wil weten wat er in de andere twee tijden gebeurt.

4. Afsluiting (40-45)

Als afsluiting lazen enkele kinderen hun stukje voor.

Evaluatie les 6 groep 4: *Wie is de baas?*

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie
10-20 min	Groepswerk: wat zou jij doen als...?
20-30 min	Plannen presenteren
30-40 min	Stemmen
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

Dit was een geslaagde les. Kinderen vonden het erg spannend, en namen hun verantwoordelijkheid redelijk serieus. Er was niet zoveel filosofische discussie, omdat de activiteit van het stemmen e.d. veel tijd in beslag nam. Aan de andere kant; er was een goede inleidende discussie, de activiteit draaide om het vormen van een eigen mening en het hebben van creatieve ideeën die het algemeen belang op een school behartigen; in die zin is het een activiteit waarbij filosofische waarden en vaardigheden worden gestimuleerd.

Geleerd: begin altijd met vragen waarop iedereen wel iets te antwoorden heeft. Om op gang te komen. Daardoor heb je meteen de aandacht van *alle* kinderen. Hoeft niet eens superfilosofisch te zijn.

1. Introductie (0-10)

Eerst refereerde ik weer naar de vorige les: waar hadden we het vorige week over?

- Tijd
- Toekomst, verleden

Ik legde uit dat we ons vandaag gingen afvragen: wie bepaalt wat, wie neemt welke beslissingen? Dit introduceerde ik met een aantal voorbeelden, waarbij kinderen moesten bedenken wie het bepaalt:

Wie bepaalt er... welk tv-programma je kijkt?

- Zelf
- Vader en moeder

Wat er op je boterham gaat?

- Zelf,
- Mama en papa

Wie je vriendjes zijn?

- Zelf

Hoe zou het zijn als iemand anders het voor je bepaalt?

- Anderen zijn niet de baas over jou, want jij mag zelf weten wie je vriendinnen zijn, of met wie je gaat spelen
- Niet zo leuk.

Welke nieuwe schoenen je koopt?

- Ik zelf, als ze te duur zijn, dan mijn moeder
- Mijn vader en moeder

Dat je moet leren rekenen?

- De juf!
- *Juf, bepaal jij dat?* "Nee, dat bepaal ik niet!"
- Papa en mama
- De directrice
- De gemeente

Hoe laat je naar bed gaat?

- Mama
- Ouders
- Als het vakantie is mag ik zo laat naar bed als ik wil

Welk boek je leest?

- Ikzelf

Hoe zou het zijn als iemand anders dat voor je bepaalt?

- Niet leuk, want je mag zelf weten welk boek je leest
- Maar soms vind je een boek wel leuk dat iemand anders aan je heeft gegeven.

Dat er een nieuwe school komt in A'dam, of dat er een nieuw ziekenhuis gebouwd wordt?

- De burgemeester?
- De gemeente
- De koningin
- De regering

Weet iemand wat stemmen is?

- Dat je op iemand stemt, zoals, ik stem op Nouk.
- Nee, dat kan niet, je stemt op de PvdA.
- Meeste stemmen gelden!
- Degene met de meeste stemmen wint.
- Ik stem voor Ajax.
 - o Ik heb een seizoenskaart voor Ajax, en ik ga naar alle Europawedstrijden en [...].

In Nederland worden grote beslissingen eigenlijk door iedereen genomen: het volk bepaalt. Je mag stemmen op een partij, die dan beslist dat er bijvoorbeeld een school of een ziekenhuis moet komen.

Dat gaan we nu in het klein oefenen.

2. Groepswerk: wat zouden jullie doen als je de nieuwe directeur / directrice van de school zou zijn?

Uitleg:

Stel je voor, er moet een nieuwe directeur op deze school komen. Ze hebben besloten dat dat iemand uit groep 4 mag worden!

We gaan vandaag stemmen voor een nieuwe directeur. De directeur mag belangrijke beslissingen nemen op school.

Eerst gaan we in groepjes van drie allemaal goeie ideeën verzinnen voor de school. Die schrijven we op dit werkblad (ik noemde wat voorbeelden, omdat ze dat wilden: we gaan vanaf nu ook op zaterdag naar school, want dan leren we meer. Of: we doen langere speelpauzes Of: elke dag taart voor de juffen en de meesters!). Daarna gaat elk groepje zijn ideeën vertellen voor de klas, en kun je voor jezelf bedenken van welk groepje je de ideeën heel goed vond. Dan gaan we allemaal stemmen, en het groepje met de meeste stemmen wordt de directeur!

Met je groepje ga je dus nadenken over goeie ideeën, zodat jullie straks zoveel mogelijk stemmen krijgen! Schrijf twee of drie ideeën op.

Let op: de ideeën moeten serieus zijn, en ze moeten ook echt mogelijk zijn!

Één groepje is te volgen op de camera:

- Elke dag taart!
- Nee
- 1x in de week taart!
- We pesten niet op school
- Dat is al een regel!
- Nou en
- 1x per maand, voor de kinderen een cakeje

3. Plannen presenteren

Eén voor één kwamen de groepjes naar voren om te vertellen wat ze hadden bedacht. Ik schreef de ideeën op het bord, zodat kinderen hierna konden bedenken op welk groepje ze gingen stemmen.

Groepje 1:

- Meer aandacht besteden aan de kinderen die het moeilijk vinden.

Groepje 2:

- Geen taal, omdat dat heel stom is.
- 2/ jaar schoolreisje omdat dat heel leuk is.
- 2wk langer vakantie
- I.p.v. taal: gym
- Groter digibord, omdat het nu zo klein is
- Geen strenge meesters en juffen op school

Groepje 3:

- Schoolvoetbal voor groep 4
- Kwartier langer gym
- Meer vakken voor de klassen: taal, schrijven, rekenen, spelling
 - o Is daar wel tijd voor? Ja, dan moeten we langer naar school
- 1 keer per week naar de sportschool

Groepje 4:

- 4/jaar schoolreis
- Niet pesten
- 1/mnd een cakeje voor de kinderen
 - o Daar word je dik van
 - o Ja, daarom maar 1x/m
- Veel zwemmen

Groepje 5:

- Langere pauze
- Geen taal
- Dat we mogen doen wat we willen

Groepje 6:

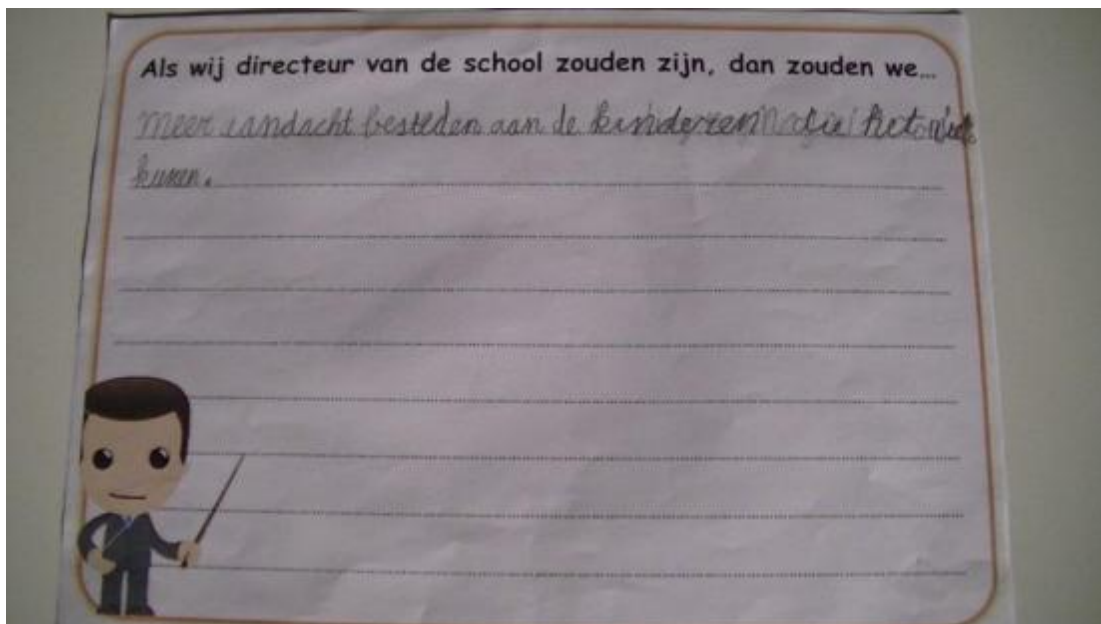
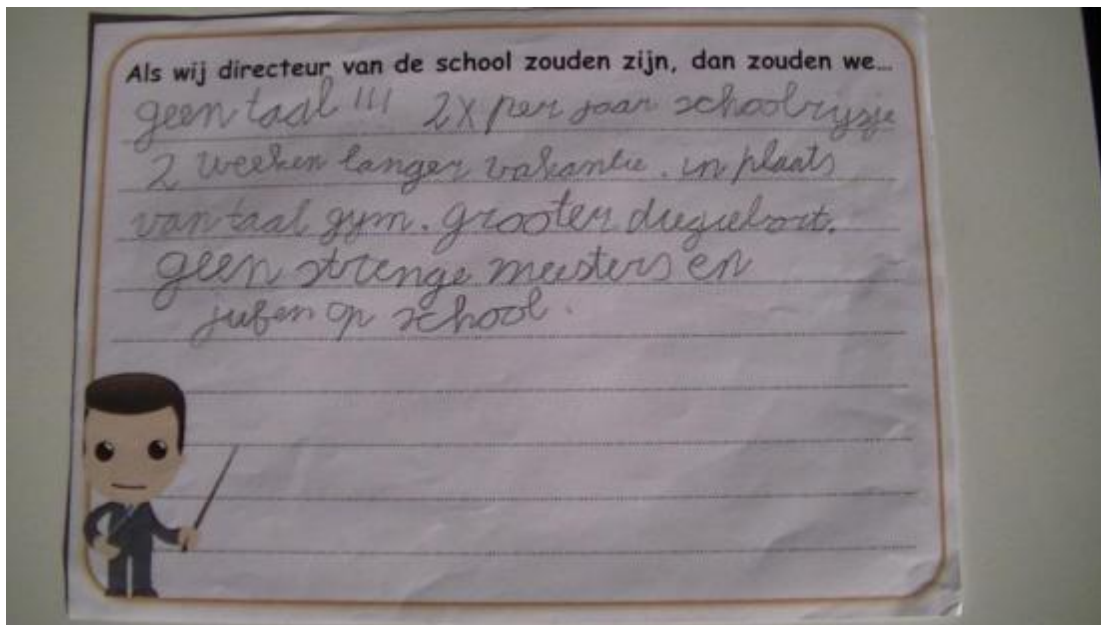
- Meer handvaardigheid
- Meer zwemles
- Minder ruzie
- Later naar school. Omdat we lekker willen uitslapen. Dan ook iets langer op school.

Groepje 7:

- Een half uur langer gym
- Meer computers op school
- Meer kleuren/knutselen
- Meer pauze

Groepje 8:

- 2/w gym
- 2/j schoolreis
- 2w langer vrij in de vakantie

4. Stemmen

Elk kind kreeg een briefje, en mocht zijn stem uitbrengen in de stembus. Vervolgens mocht een vrijwilliger de stemmen oplezen, en werd er geturfd. Iedereen zat op het puntje van de stoel! Enorm spannend!

GROEP 1 WON! (*Meer aandacht besteden aan de kinderen die het moeilijk vinden.*)
Bijzonder.

5. Reflectie en afsluiting

Vind je dit een goeie manier om een nieuwe directeur te kiezen?

- Ja, ik vind het eerlijk
- Maar misschien wint iemand die alleen maar ideeën heeft van wat kinderen leuk vinden, zodat je straks niet meer aan het leren bent.
- *Maar je ziet dat de winnaar juist gaat over het leren*
- Ja maar als kinderen meestemmen, kiezen ze alleen maar schoolreisjes, meer gym, zwemmen enzo.

Hebben kinderen betere ideeën dan volwassenen?

- Kinderen weten al wat ze op school doen, en de ouders weten dat niet zo goed. Daarom kunnen kinderen misschien beter hun eigen mening kunnen zeggen.
- Kinderen, omdat zij kennen alle vakken al, en ouders zijn dat misschien al een beetje vergeten.
- Grote mensen, omdat juffen en meesters ook vaders en moeders kunnen zijn, en die weten dan nog meer over de school van hun kinderen
- Maar niet elke juf of meester heeft een kindje dat hier op school zit!
- Wel, juf Mirjam!
- Maar ik zei 'niet alle'.

Evaluatie les 7 groep 4: Wat is mooi en wat is kunst?

Lesopbouw:

0-15 min	Introductie
15-25 min	Mooi of niet mooi? Spel met rood/groen-kaartjes
25-40 min	Half kunstwerk afmaken
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

In deze les waren de individuele meningen van de kinderen erg belangrijk: wat vind *jij* mooi – onafhankelijk van wat anderen ervan zouden zeggen? Daarom was de introductie en de kaartjesopdracht een goede: de kinderen mochten echt *voor zichzelf* een beslissing maken voor wat ze wel en niet mooi vonden. De kaartjesopdracht was alleen iets te lang, zeker ook omdat het na de intro was, omdat we uiteindelijk bijna een half uur lang een klassikale les hadden: ik leidde het gesprek en de kinderen mochten steeds iets zeggen. De kaartjes had dus korter gemogen (10 min), en de intro ook (5 min).

De kunstopdracht ging ontzettend goed, en diende meer als rustpunt in de les dan als filosofisch component. Achteraf stelde ik nog wat vragen over hun kunstwerken (kan dit nu in een museum? Ging je anders aan het werk dan wanneer je gewoon een tekening maakt?), wat wel weer op het filosofie-onderwerp in ging. De opdracht was daarom niet nutteloos in een filosofieles, maar het is niet filosofisch op zichzelf.

De conclusie van deze les, gegeven door de kinderen zelf, was dat iedereen een eigen smaak heeft. We hebben allemaal een verschillende mening.

Wat vuistregels voor een filosofieles in groep 4:

- Begin altijd met een vraag waar iedereen iets op te zeggen heeft. Dat is vaak niet een filosofische vraag. Bij deze les begon ik bijvoorbeeld met: “wat vind je allemaal mooi?”, en bij geluk “waar word je gelukkig van?”. Als het een vraag is die bij iedereen gedachten opwekt, dan heb je de aandacht, en dan wil iedereen meedoen. Elk kind heeft dan het idee: ja, dit kan ik. Ze zullen zelfverzekerd zijn om de verdere les ook actief mee te doen, en ze krijgen meteen het gevoel: ah, elke mening wordt gewaardeerd. Als je daarentegen met een filosofische vraag begint, dan kan dit heel plotseling komen. Dat verwacht sommige kinderen, waardoor ze snel afhaken, of ze hebben een reactie als “hoe moet ik dat nou weten?”. Naar deze vragen moet dus opgebouwd worden.

- Valkuilen bij een klasgesprek in groep vier zijn:
 - o Ze gaan allemaal irrelevante anekdotes vertellen
 - o Ze willen alles *aan de juf* vertellen i.p.v. *aan elkaar*
 - o Ze gaan wiebelen, bewegen, dromen.

Daarom telkens *kort* een klasgesprek: vijf minuten. Dan verder met een opdracht. Groepswerk gaat goed, dan kunnen ze met elkaar praten, maar dan moet er wel een heel duidelijke opdracht zijn.

1. Introductie

Reflectie vorige week: waar ging het toen over?

- Over wat we nog wouden zoals lange pauze.
- Stemmen
- *Ik heb het werkblad doorgegeven aan de directrice*

Ik legde uit dat we het vandaag gingen hebben over twee vragen: wat is kunst en wat is mooi? We beginnen met de laatste.

Wat voor dingen vinden jullie allemaal mooi?

- Een schilderij
- Fantasie
- De aarde
- Zijn hoed
- Een gouden beker
- Een schatkist met allemaal mooie diamanten
- Dieren
- Ringen
- Bloemen
- Kleuren
- De natuur
- Knutselwerk
- Speel-oorlogdingen
- Paaseieren
- Lego-architectuur

Is alles wat mooi is, allemaal kunst? Alles wat jullie net op hebben genoemd? Neeeee.

Nee, omdat sommige kinderen planten en bloemen opnoemden, en dat is geen kunst.

En wie weet er dan wat kunst is?

- Dat ze een heel gek ding maken. Een heel gek ding, en er dan een beetje omheen krassen.

- *Maar dat kunnen wij toch ook maken, een heel gek ding, en er dan een beetje omheen krassen? Maken wij dan ook kunst?*
- Kunst is een fantasieschilderij.

2. Mooi of niet mooi? Spel met rood/groen-kaartjes

Uitleg:

We gaan het nu hebben over dingen die mooi zijn, of juist lelijk. Eten dat lekker is, of juist vies. Dat gaan we doen met deze kaartjes: rood/groen. Vorige keer deden we dit in tweetallen. Maar nu mag iedereen een eigen kaartje. Want, iedereen heeft een eigen smaak/mening.

Ik noem telkens iets, en dat verschijnt ook op het digibord (ppt-presentatie), en dan mogen jullie voor jezelf bedenken of je dat mooi of niet mooi vindt. Ik tel telkens af (3-2-1), en dan mag je het groene of het rode kaartje ophouden. Het groene kaartje betekent: ik vind het mooi, en het rode kaartje betekent: ik vind het niet mooi.

De voorbeelden werden geïllustreerd met afbeeldingen / muziek op het digibord.

Vindt iedereen hetzelfde mooi? Neeee, daarom krijgt iedereen hetzelfde kaartje.

- **Sportauto.** Meeste: groen, mooi! *Is het kunst? Meeste: nee! Hoe komt het dat het geen kunst is? Het is dus wel mooi, maar geen kunst*

- Omdat het niet zelf getekend is.
- *Maar iem heeft deze auto wel gemaakt toch?*
- Maar een auto is toch geen kunst?
- Het is gewoon een foto
- Het is gewoon een sportwagen. Er zijn meer sportwagens. En als iemand een tekening heeft gemaakt, kan je dat niet precies hetzelfde namaken.
- Het is geen combinatie. Want het is geen kunst.
- **De Mona Lisa**

- *Wie weet wat dit is?*
- De ML.
- *Weet iemand waar die hangt?*
- In een museum.
- *Wist je dat er heel veel mensen speciaal naar het museum in Parijs gaan, om speciaal dit schilderij te zien! Kun je dat begrijpen?*
- Ja, het is een heel beroemd schilderij. En dat is bijzonder als je daarbij bent.
- *Is dit kunst?*
- Ja.
- **Kunstschaatsen.** Sommigen vonden het mooi, sommigen niet.
 - *Als je dit mooi vindt, vind je dan ook dat dit kunst is?*
 - Meningen verdeeld.
 - Ja, want het is toch *kunstschaatsen*.
 - Misschien is het wel knap, en mooi als iemand het doet, maar dit plaatje vind ik niet zo mooi.
- **Een taart.** Meeste vonden het mooi.
 - *Als je iets lekker vindt, vind je het dan ook automatisch mooi?*
 - Niet altijd, want een lelijke taart kan ook lekker zijn.
 - Je kunt een chocoladedrol maken, maar die is wel lekker. [allebei: tegenvoorbeeld]
- **Een kopje koffie.** Lekker of niet? Sommige kinderen vinden het lekker, maar de meeste niet.
 - *Hoe kan het dat volwassenen koffie veel lekkerder vinden dan kinderen?*
 - Omdat er alcohol in zit, en je mag pas op je 18^e alcohol drinken.
 - *In koffie zit geen alcohol.*
 - Wel, dat stond gisteren nog in de krant.
 - *Koffie is wel bitter, maar er zit geen alcohol in! Dat zit in wijn en bier.*
 - Ouders drinken dat niet per se omdat ze dat lekker vinden, maar mijn moeder drinkt het omdat ze dan wakker blijft.
 - Als kind moet je eerst alles proberen en lusten.
 - *Wanneer ga jij koffie proberen dan?*
 - Als je groot bent moet je bijna alles lusten.
 - Je moet er eerst gewend aan raken.
 - *Wanneer ben je aan koffie gewend?*
 - Als je 21 bent!
- **Gangnam style:** De meeste kinderen vinden dit mooi.
 - Iedereen gaat dansen.
 - Gangnam style is geen hit meer! Het is uit de top 40.
 - *Het is populaire muziek. Als heel veel mensen het mooi vinden, is het dan ook automatisch kunst?*

- Ik heb een beetje genoeg van GS. Had ik het maar niet tegen de andere kinderen gezegd, dan hadden we het niet zoveel gehoord.
- *Als heel veel mensen het mooi vinden, is het dan ook automatisch kunst?*
- Nee. Een huis kan helemaal vol hangen met schilderijen. En niet helemaal vol bakstenen. Soms ook een foto, of glazen. Eentje wel: een groot licht in een glas. (?)
- **Vivaldi:** meeste kinderen vinden het mooi
 - *Vindt iedereen dit mooi, of zijn er ook mensen die het niet mooi vinden?*
 - Ik vind het irritante muziek, maar ik snap wel dat mensen het mooi vinden.
 - *Zou je muziek ook kunst kunnen noemen?*
 - Ja, maar moeilijk uit te leggen.
- **Mooi doelpunt:** Veel kinderen vinden dit mooi.
 - *Kan een doelpunt kunst zijn?*
 - Nee. Het is wel mooi.
- **Het schoolgebouw:** Veel groene kaartjes, paar rode.
 - Mooi, omdat veel versieringen.
 - Scholen vind ik altijd mooi.
- **Schilderij van Anton Heijboer.**
 - Verschillende meningen.
 - *Is dit kunst?*
 - Ja, het is fantasie.
 - *Het is in 10 minuten geschilderd. Kan het dan ook kunst zijn?*
 - Ja, fantasiekunst
- **Waterval in natuur met regenboog.**
 - Meesten: mooi.
 - *Wie kan er uitleggen waarom iets uit de natuur, waar de mensen helemaal niks aan hebben gedaan, mooi kan zijn?*
 - Een waterval vind ik mooi, en een regenboog ook.
- **Keith Haring.** Allemaal vonden ze dit mooi. (ik wist dat deze klas laatst een project over deze kunstenaar had gedaan).

- *Is dit kunst?*
- Ja. Omdat iemand het gemaakt heeft.
- *Jullie hebben toch allemaal ook een kunstwerk van KH gemaakt? Is dat dan ook kunst?*
- Jaaaa
- *Kan dat ook in een museum?*
- Jaaaa
- *Denk je dan dat er heel veel mensen naar toe gaan?*
- Jaaaa
- Misschien. Afhankelijk van of ze het wel of niet mooi vinden.
- *Is het op dezelfde manier kunst als KH?*
- Nee.

3. Half kunstwerk afmaken

Individuele creatieve opdracht. Uitleg:

Jullie mogen nu doen alsof je een echte kunstenaar bent. Je hebt de helft van een schilderij al af, en je maakt het nu verder af. Het komt uiteindelijk in het museum. Je mag kiezen tussen moderne kunst, en klassieke kunst. Iedereen krijgt een A4 met een half schilderij (had ik bij me: halve picasso's en halve 17^e eeuwse schilderij met een schip). Probeer het op een bijzondere manier af te maken, zodat het "echte kunst" wordt. Met kleurpotlood.

De meeste kinderen kiezen Picasso. Het werd erg mooi! Kinderen erg creatief. Ze kregen het niet af, maar zouden er in de middag aan verder werken.

4. Reflectie en afsluiting

Hebben jullie nu anders gewerkt, omdat je een kunstwerk aan het maken, dan wanneer je normaal een tekening maakt?

- Anders, want je moest heel precies werken.
- Ik zou zelf iets anders tekenen.

En wat hebben we vandaag geleerd? Weten we nu dat iedereen hetzelfde mooi vindt, of juist dat iedereen verschillende dingen mooi vindt?

- Verschillende mensen vinden verschillende dingen mooi.
- Iedereen heeft een eigen smaak. Het zou niet leuk zijn als iedereen dezelfde smaak had. Dan had iedereen dezelfde kleren aan, zou iedereen dezelfde tekening maken.
- Als iedereen hetzelfde doet, dan ben je een papegaai.
- Iedereen mag zijn eigen mening hebben.

Evaluatie les 8 groep 4: *Wat is eerlijk?*

Lesopbouw:

0-15 min	Introductie
15-25 min	Opdracht in groepjes van 3: eerlijk of oneerlijk?
25-30 min	Napraten
30-40 min	Schrijven: eigen mening
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

De les ging goed, en de onderwerpen en situaties waren allemaal geschikt voor deze groep. Alleen was de les net iets te lang; kinderen vonden het op een gegeven moment wel genoeg. En dat snap ik, want de laatste opdracht ging door op wat we ervoor hadden gedaan, terwijl het misschien beter was om iets heel anders te doen (of te stoppen).

Over het algemeen is 45 minuten te lang voor groep 4, zoals een uur te lang is voor groep 8. De leerkrachten van beide groepen beamen dit. Beter is: een les van 20-30 minuten voor groep vier, en een les van 30-40 minuten voor groep acht.

Van groep acht kreeg ik altijd veel input van leerlingen over mogelijke onderwerpen voor de filosofieles. In groep vier volgden de kinderen gehoorzaam het lesprogramma. Maar misschien waren er in die klas ook wel onderwerpen waar kinderen veel mee bezig zijn, en die besproken kunnen worden in een filosofieles. Ik vroeg daarom aan de leerkracht of zij nog onderwerpen wist. Ze suggereerde: vriendschap. Want dat speelt in de klas.

1. Introductie

Ik reflecteerde kort op vorige week: waar hadden we het over?

- Kunst
- Is dit kunst?
- We gingen kunstwerken verder afmaken
- Jouw t-shirt is ook kunst!

Ik vertelde dat we het vandaag gingen hebben over eerlijkheid. Dit is een vrij abstract begrip, en ik vroeg me af of kinderen konden uitleggen wat eerlijk / oneerlijk is, zonder daar een concreet voorbeeld bij te hebben:

Wat is eerlijk, en wat is oneerlijk?

- Wat oneerlijk is, is dat sommige mensen heel rijk zijn, en sommigen heel blut.
 - o Dat is oneerlijk, omdat iedereen eten nodig heeft.
- Sommige voetbalpartijen zijn niet eerlijk.
- Als kinderen stiekem doen bij een spelletje.
- Valsspelen bij gym
- Als iemand drie cakejes heeft, en dat geeft 'ie er één aan iemand, en dan zegt iemand anders "mag ik ook een cakeje", en dan zegt ie: "nee, die andere twee hou ik voor mezelf".
- Als je broek kapot is, dan vinden je ouders dat niet leuk. Als je dat dan zegt tegen je ouders dan zijn ze misschien boos, maar als je het niet zegt, dan ben je niet eerlijk.
 - o KIJK JUF IK HEB ALLEMAAL LAPJES OP MIJN BROEK, die naait mijn moeder erop dus een gat is niet zo erg!
- Als je snoepjes krijgt en die moet je verdelen, dan kan dat niet eerlijk zijn. De ene heeft dan één snoepje, en de andere negen.

Vervolgens las ik een korte situatie voor: "Stel je voor dat je door de stad loopt, te dromen over dat mooie nieuwe computerspel. Helaas kost dat wel 30 euro en dat heb je niet. Plotseling zie je daar iets liggen op straat. Het is een portemonnee! Je pakt hem op en kijkt wat er in zit. Het is precies 30 euro! Wat doe je dan?"

- Als ik een broertje had, dan zou ik het kopen, en dan delen.... Maar ik heb drie zussen, dus...
- Ik zou kijken wiens portemonnee het was. En opzoek gaan naar wie hem verloren is.
- Als ik iets heel leuks had gezien, dan zou ik het kopen, maar dan zou ik wel, als ik geld van mezelf had gespaard, hetzelfde geld weer teruggeven.
- Ik zou naar het pasje kijken, en teruggeven aan de eigenaar.
- Als ik 20 euro heb, dan pak ik er 10 euro uit. Dan blijft er 20 over voor die meneer.
- Ik zou het gewoon kopen. Je hebt dan toch de bankkaart en dan kan hij toch weer naar de bank voor geld?

En wat zou het eerlijkst zijn in deze situatie?

- Naar de eigenaar van de portemonnee
- Naar de politie gaan

2. Groepswerk: eerlijk of niet eerlijk?

Uitleg:

Soms is het lastiger om te bepalen of iets wel of niet eerlijk is. Daarom gaan we nu in groepjes van drie overleggen of bepaalde dingen wel of niet eerlijk zijn. En dat gaat zo: ieder groepje krijgt een vel papier, verdeeld in 2 helften: *eerlijk* en *niet eerlijk*. Je krijgt ook een paar kaartjes, waar iets op staat geschreven. Met je groepje ga je overleggen of je dat wat op het kaartje staat *wel* of *niet* eerlijk vindt. Goed met elkaar overleggen! Als je met elkaar hebt bepaald aan welke kant die hoort, mag je hem daar opplakken. Wie kan nog eens uitleggen hoe het moet? Of even voordoen, met het overleggen.

De situaties beschreven op de kaartjes waren:

- Een arme man steelt een brood omdat hij zijn kinderen te eten moet geven.
- Jan speelt vals bij een spel, anders wint hij nooit.
- Een hond heb je als huisdier, een koe eet je op.
- Je mag iemand pesten die zelf ook pest.
- Kinderen krijgen meestal meer cadeaus dan volwassenen.
- Een dief vraagt aan jou waar het geld ligt. Jij liegt, en zegt dat je het niet weet.
- Je vriendje krijgt een zak snoep, maar hij deelt het niet met jou!

Enkele resultaten:

3. Napraten

Kinderen krijgen meestal meer cadeaus dan volwassenen

Ooneerlijk:

- Want ik heb een hele lieve papa. En als hij minder cadeaus krijgt, dan zijn er blijkbaar ook minder mensen.
- Volwassenen mogen toch ook best cadeaus krijgen?

Eerlijk:

- Want eerst ben je een kind, en dan krijg je heel veel. En je wordt toch zelf later ook een groot mens. En dan krijg je ook minder.
- Grote mensen hebben niks aan cadeautjes.

Welk kaartje vonden jullie heel moeilijk?

Een arme man steelt een brood omdat hij zijn kinderen te eten moet geven

- Ik vind het eerlijk, want je bent heel arm, en je moet brood hebben.
- Wij hadden hem op het vraagteken. Omdat het niet goed is om te stelen, maar je kinderen moet je toch wel eten geven.
- Eerlijk, want stel nou, een kind heeft geen eten, en heeft al drie dagen niet gegeten. Dan sterf je. Dus ik vind het eerlijker: als hij geen brood krijgt, dan overleeft ie het niet. Dus het is belangrijker om voor je kinderen te zorgen dan om altijd de regel te volgen dat je niet mag stelen.
- Ooneerlijk, want je mag niet stelen, ook niet als je geen eten hebt voor je kinderen.

Je vriendje krijgt een zak snoep, en hij deelt het niet met jou = moeilijk

- Niet eerlijk omdat hij niet deelt.
- Wel eerlijk omdat je zelf mag weten wat je doet met dat wat van jou is. Je hoeft het niet te delen.

Wie was het wel eens oneens met elkaar?

Deze vraag begrepen ze niet helemaal, omdat ze dachten dat ik vroeg: wat vond je oneerlijk? → Jan speelt vals.

Jan speelt vals, omdat hij anders nooit wint.

Is oneerlijk, want het spel is niet meer leuk als iemand valsspeelt. Iedereen was het daarmee eens.

4. Eigen mening opschrijven

Uitleg:

Iedereen mag nu voor zichzelf opschrijven over welk kaartje je het leukst vond om na te denken. Je mag erachter je mening schrijven. Dus: Ik vind dit eerlijk, omdat... Of ik vind dit oneerlijk omdat...

Het opschrijven van de eigen mening was:

- te moeilijk en vaag. Ik kreeg veel de vraag: wat moeten we nou doen?
- te lang doorgedaan op het vorige.
- een concretere opdracht / spannend verhaal / leuke creatieve opdracht was beter geweest.

5. Reflectie en afsluiting

Wat vonden jullie ervan om over al deze dingen na te denken?

- Leuk
- Heel klein beetje saai. Omdat je alleen maar zo een klein werkje krijgt (ref naar opdracht met de kaartjes). En omdat sommige kinderen het soms met elkaar oneens zijn, en dat wordt het een beetje een puinhoop.
- Dat met de kaartjes vond ik leuk. Die met de zak snoep verdelen vond ik het leukst.
- Die dingen opplakken was leuk. Maar alle dingen uitleggen kon ik niet! Dat was echt moeilijk.

Evaluatie les 9 groep 4: Vriendschap en Afsluiting

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie vriendschap
10-20 min	Ieder voor zich: werkblad "ik en mijn vriend / vriendin"
20-30 min	Napraten werkblad
30-35 min	Reflectie op hele lessenreeks
35-40 min	Formuliertje filosofie
40-45 min	Afsluiting

Algemene evaluatie

De laatste les van groep 4. De groepsleerkracht had dit onderwerp geopperd, omdat kinderen van deze leeftijd veel nadenken over vriendschap.

Het was een les die goed aansloot bij de beleveniswereld van de kinderen. Iedereen had er een mening over, en ze beleefden er plezier aan erover te praten.

Soms waren de kinderen echter wat minder betrokken. Dit zou kunnen veranderen als ik de vragen pakkender maak, zodat het spannender wordt voor de kinderen. Beginnen met een verhaaltje, of een anekdote, of mijn eigen beleving, in plaats met een sec vraag, creëert een context, en maakt het een stuk boeiende voor kinderen van 7 a 8 jaar. Een vraag verpakken in een verhaaltje of spel is ook goed.

Daarnaast is het belangrijk veel vaart in een les te houden. Die zat hier iets te weinig in. Zakken de kinderen in? Doorgaan met iets nieuws.

1. Introductie: Vriendschap

Ik refereerde zoals altijd naar vorige week: waar ging het toen over?

- We moesten met elkaar over oneerlijk of eerlijk praten.
- Eerlijke en oneerlijke dingen op een werkblad plakken. En als je het niet wist, moest het in het vraagtekenvakje.

Ik vertelde dat dit de allerlaatste filosofieles was, en dat we het gingen hebben over vriendschap.

Hoe weet je dat je iemands vriend bent?

- Als je elkaar helpt
- Dat je iemands beschermengel bent.
- Als je elke dag met hem speelt.
- Als je bij elkaar logeert.
- Ik heb 5000 keer bij Jack geslapen, en Jack heeft 5000 keer bij mij geslapen. Ik kom ongeveer elke week kom ik twee keer bij hem.
- Als je beste vriendinnen bent.
- *En wanneer ben je beste vriendinnen dan?*
- Nou ik doe het zo: dat je iets zoekt, en dat moet je dan aan iemand geven, en dan moet diegene het heel goed bewaren, en dan ben je best friends forever.
- *En wat is dat dan, dat diegene moet bewaren?*
- Dat is een takje, of iets wat je vindt, een bloemetje bijvoorbeeld.

En wat vinden jullie allemaal belangrijk in vriendschap?

- Dat je lief bent voor elkaar.
- Dat je om elkaar geeft, en dat als je ruzie hebt, dat je het dan *meteen* oplost. *Hoe los je een ruzie dan op?* Dan moet er eventjes niemand bij zijn, en dan ga je naar een hoekje, en dan ga je 10 seconden uitrusten, of 20 of 30 tellen, en dan kom je naar elkaar toe, en dan zeg je "het spijt me, sorry".
- Mijn moeder ging een keer vier weken naar Frankrijk, daar moest ze iets doen, daar moest ze yoga doen, en toen kwam ze terug en toen had ze een hartje van een edelsteen gemaakt. In een zakje. Die was voor mij. *Ben je vrienden met je moeder?* NEE.
- Gister ging ik met mijn broer en mijn vriendinnetje braakballen zoeken. *En waarom is het leuk om zulke dingen te doen met vrienden?* Omdat je samen onderzoekt, en samen zoekt, en we hadden iets van 6 schedeltjes gevonden.
- Nouk wil altijd binnen blijven, maar ik wil altijd naar buiten, maar toch past het wel goed in elkaar. *En hoe los je dat dan op?* Half half. We gaan altijd knokken.
- Ik was eerst vriendinnen met mijn zusje. Maar toen wilde zij kinderen pesten, daar deed ik eerst aan mee maar toen vond ik dat niet meer leuk dus nu zijn we geen vriendinnen meer.

Kun je vrienden zijn met je broer of je zus?

- Ja. Ik heb een zusje en ben vriendinnen met haar.
- Ik heb een zusje en soms maken we ruzie maar we maken het altijd wel weer goed.
- Er is misschien een vriendin, maar die is er dan niet, die is dan weg, net als dat iemand overleden is, net als bij mij, want mijn moeder is overleden. En toen ik 1 was, had ze mij een edelsteen gegeven, en die heb ik op een hele goeie plek bewaard. Mijn moeder was overleden toen ik 5 was. En nu heb ik nog iets van

haar. Echt een hele mooie edelsteen. In de vorm van een konijntje. Ze had die aan het strand gevonden.

- In de kleuterklas had ik een vriend en die is naar Amersfoort verhuisd en toen gingen we nog een keer op bezoek, maar nu hebben we hem al 1.5 jaar niet meer gezien. *Zijn jullie nog steeds vrienden?* JA.

2. Ieder voor zich: werkblad “ik en mijn vriend / vriendin”

Vervolgens moest ieder voor zich een werkblad invullen. Uitleg:

Iedereen mag nu voor zichzelf een goede vriend of vriendin in zijn hoofd nemen. Dat mag iemand uit de klas zijn, maar mag ook iemand anders zijn. Misschien een buurmeisje, je vader, of een dier. Je mag een tekening maken van jullie twee, en eronder opschrijven waarom diegene een goede vriend of vriendin is. Dus bijv: diegene vertelt geen geheimen door, is heel grappig, etc. (Dit deden ze op een werkblad dat voor deze les was gemaakt)

3. Napraten opdracht.

Wie heeft er allemaal een jongen getekend?

Alle jongens, 2 meisjes steken hun vinger op.

Wie heeft er allemaal een meisje getekend?

Rest vd meisjes.

Aan meisje dat jongen had getekend: *wie heb je getekend?* > mijn buurjongen.

Is een vriendschap anders met een jongen dan met een meisje? (deze vraag had vanuit een situatie gegeven moeten worden. Nu kwam het niet aan.)

- Nee. (Niemand vond dit).
- Ik wil voorlezen wat ik heb! (Ze doet alsof ze leest, maar ze bedenkt het ter plekke): ik heb een vriendin die er altijd voor me is. Maar soms ben ik boos. Maar de volgende dag lijkt het alsof je geen ruzie gemaakt hebt.

Twee anderen wilden ook presenteren:

- Goeie vrienden omdat we heel vaak samen spelen.
- Goeie vrienden omdat we in de kleuterklas bij elkaar in de klas kwamen.

Discussie kwam niet van de grond, omdat de vragen sec werden gesteld, er was geen context. Dit is ook een onderwerp waar goed een situatie kan worden gesteld, waaruit een vraag volgt.

We gingen verder met de reflectie op de hele reeks filosofielessen. Zie hiervoor bijlage 3.

Bijlage 2:

Reflectie op de lessenreeks met groep vier

Dit is bijlage 2 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Voor deze scriptie gaf ik een lessenreeks filosofie aan groep vier en groep acht van de Sint Antoniuschool te Amsterdam. Deze bijlage bevat de reflectie op de negen lessen van groep vier met de leerlingen uit deze klas. Deze reflectie werd uitgevoerd tijdens het laatste kwartier van de laatste les.

We begonnen met het opnoemen van alle onderwerpen. Konden we dit nog met zijn allen herinneren? Dat ging prima:

- Tijd
- Vriendschap
- Eerlijk en niet eerlijk
- Blij en gelukkig
- Denken
- Kunst
- Normaal
- Stemmen
- De eerste ging gewoon over filosofie.

Daarna mochten alle kinderen het reflectieformuliertje invullen, waarop de kinderen drie dingen moesten invullen:

De leukste les vond ik...

Filosofie vond ik... omdat...

Kinderen van deze leeftijd vinden het nog erg moeilijk om te reflecteren op wat ze doen, en ook om dingen op te schrijven. Toch leek het me waardevol van iedereen een terugkoppeling te krijgen. Ze gingen de formuliertjes serieus invullen.

De leukste les vond ik...	Filosofie vond ik...	Omdat...
Vriendschap	Heel erg leuk	Ik vond het soms saai maar daarna werd het heel leuk we gingen hele leuke dingen doen, bijvoorbeeld tijd. Het leukste vond ik vriendschap
Blij/gelukkig	Leuk / interessant	
Stemmen	Interessant	
Stemmen	Heel leuk	Omdat het steeds anders was
Kunst en stemmen	Gezellig en leuk	Omdat het steeds leuker wordt
Tijd	Leuk	
Stemmen	Leuk	

Stemmen	Leuk	Omdat de juf heel lief was
Stemmen	Leuk/leerzaam	Omdat we veel leerden
Vriendschap	Heel erg leuk	
Stemmen	Interessant	
Stemmen	Saa en leuk	
Vriendschap	Leuk	Omdat ik het leuk vindt dat je zoveel nadenkt
Vragen	Heel leuk	Omdat ik er veel van leer
Vriendschap	Leuk	
Kunst	Heel leuk	
Stemmen	Leuk en leerzaam	Omdat het leuke dingen waren
Vriendschap	Leuk	
Tijd	Leuk	
Tijd	Leuk	Omdat ik het leuk vond
Stemmen	Leuk	Omdat het leuk was
Stemmen	Saa	
Stemmen	Heel leuk	Omdat ik vond het interessant en ik leerde er veel van en ik vond de juf heel lief
Vriendschap	Leuk	Omdat je der goed bij moet nadenken

Klassikaal stelde ik als laatst de vraag: *wat is filosofie?*

- Dat je over alles een beetje nadenkt. *Over wat voor dingen denk je dan na?* Ehm, eten, vriendschap, de wereld, van alles eigenlijk.
- Dat je zelf dingen verzint. *Wat verzin je dan allemaal?* Dingen die professors uitgevonden hebben.
- Dat je heel goed over dingen nadenkt, wat iets nou precies is.

Bijlage 3:

Evaluatie met leerkracht van groep vier

Dit is bijlage 4 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Voor deze scriptie gaf ik een lessenreeks filosofie aan groep vier en groep acht van de Sint Antoniuschool te Amsterdam. Deze bijlage bevat de reflectie op de lessen van groep vier met de groepsleerkracht, die alle lessen bijwoonde, en wanneer nodig de kinderen tot orde riep .

De leerkracht van groep vier was bij voorbaat al enthousiast over filosofie in de klas. Ze wilde zelf altijd al zoiets in de klas doen, maar wist niet goed hoe. Ze had bestaande methodes bekeken, maar deze waren te weinig inleidend voor kinderen en voor de leerkracht. Daarom wilde ze van dit project zelf ook veel leren. Omdat ze enthousiast was over mijn lessen moedigde ze me regelmatig aan het programma naar een uitgeverij te sturen.

Na elke les hebben we gereflecteerd op de les: het onderwerp, de vragen, en de activiteiten in de les. Ik wilde bij die korte evaluaties voornamelijk weten of zij de les geschikt vond: sloot het aan bij de interesse en het niveau van de kinderen? En waren de verschillende onderdelen in de les nuttig en geschikt? De uitkomsten van die reflecties zijn verwerkt in de evaluaties (bijlage 1) en neem ik mee in het ontwerp van de uiteindelijke lesmethode.

Aan het eind van de lessenreeks heb ik een uitgebreidere reflectie gedaan, waarbij ik haar vragen stelde over het project als geheel. De vragen en antwoorden zijn hieronder uitgeschreven.

Welke lessen vond jij het beste, en waarom?

Stemmen veruit het leukst. Heel actief, en kinderen werden zich echt bewust van hoe zoiets werkt.

Op de tweede plek staat normaal. Heel goed om dit onderwerp te bespreken. Kinderen noemden die nooit als leukste, en ze vonden alles eigenlijk normaal (homo-ouders, etc), maar het is sowieso goed om het ter sprake te brengen.

Wat denk jij dat kinderen van groep 4 van filosofielessen kunnen leren?

(Zonder twijfel:) Ze leren diep nadenken, ze leren luisteren, ze leren hun mening verwoorden, en ze leren zich inleven in de ander.

Wat zou voor jou een reden zijn om filosofie te gaan doen met de kinderen?

Omdat die kinderen bovenstaande leren (zie vorige vraag).

Wat heb je zelf van de reeks geleerd?

Hoe je een les moet geven, welke onderwerpen je kunt doen, welke vragen je kunt stellen, wat voor opdrachten je kunt doen.

Welke werkvormen vond je het best werken (groepswerk, klasgesprek, etc)?

Afwisseling werkt. Vijf of tien minuten praten, dan verder met een opdracht. Dan even napraten, dan weer iets anders. De lessen hoeven maar de helft te duren van wat ze nu doen: een minuut of 20 is prima.

Verder is het altijd goed voor de kinderen om actief bezig te zijn. Een spel werkt ook altijd. Bij een klassikale discussie werkt het een stuk beter wanneer je de kinderen een opdrachtje geeft, zoals het laten zien van kaartjes: dan heb je echt iets om handen, in plaats van dat ze alleen vingers opsteken.

Kinderen van groep vier zijn erg gevoelig voor verhalen; ze willen echt ingepakt worden. Het werkt daarom vaak niet om zomaar een vraag te stellen. Bedenk een verhaal, of vertel een anekdote, waar je vervolgens een vraag aan koppelt. Dan krijg je de aandacht, en gaan ze meedenken.

Zie je aansluiting met andere vakken? Zou er een link gemaakt kunnen worden?

Leefstijl: sociaal-emotionele ontwikkeling.

Taal: mening geven en verwoorden, het verschil tussen een objectieve en een subjectieve uitspraak.

Kunst

Drama

Als iets te moeilijk was voor kinderen, waar lag dat dan aan?

Dan was het niet concreet genoeg (bijv: de schrijfpdracht bij wel / niet eerlijk).

Of het lag eraan dat je ervan uit ging dat kinderen wel een stukje over iets konden schrijven, terwijl ze dat nog echt heel moeilijk vinden.

Denk je dat filosofie met *nog* jongere kinderen gedaan kan worden?

Ja, absoluut. Kan ook bij de kleuters, mits iets aangepast.

Kun *jij* deze lessen geven?

Ja. Zeker. Het is een heel heldere aanpak. Het is een leuke activiteit voor tussendoor, of voor in de kring. De handleiding op deze manier is prima; hij moet zeker niet langer worden of uitgebreider. Liever kort en concreet.

Bijlage 4:

Evaluaties lessen groep acht

Dit is bijlage 4 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Het bevat de evaluaties van de acht filosofielessen uitgevoerd in januari/februari/maart 2013, aan groep acht van de St. Antoniuschool te Amsterdam.

Inhoudsopgave

Evaluatie les 1 groep 8: <i>Denken</i>	65
Evaluatie les 2 groep 8: <i>Geluk</i>	78
Evaluatie les 3 groep 8: <i>Oneindigheid</i>	88
Evaluatie les 4 groep 8: <i>Democratie</i>	97
Evaluatie les 5 groep 8: <i>Morele Dilemma's</i>	105
Evaluatie les 6 groep 8: <i>Identiteit</i>	115
Evaluatie les 7 groep 8: <i>Mens / Machine</i>	124
Evaluatie les 8 groep 8: <i>De dood</i>	134

Wanneer discussies zijn uitgetypt, zijn de *schuingedrukte* opmerkingen van mij, en de rest van de kinderen.

Evaluatie les 1 groep 8: *Denken*

Lesopbouw:

0-5 min	Introductie
5-15 min	Discussie met rood-groen-kaartjes
15-30 min	Werkbladen: dit denkt/dit denkt niet, groepjes van drie
30-40 min	Nabespreking opdracht klassikaal
40-50 min	Tegen je eigen gedachten
50-60 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

Terwijl ik van te voren had verwacht dat groep 8 iets tegen filosofie zou hebben – dat had de leerkracht me namelijk verteld (zie uitleg scriptie in 7.4) – deed de groep hartstikke goed mee, en waren de meesten erg enthousiast. Ze wisten al erg goed wat filosofie was, dat konden ze mij aan het begin goed uitleggen, en kwamen telkens met eigen, goed doordachte ideeën.

De verschillende opdrachten waren erg geschikt, en ook de gevarieerde combinatie was een succes. Dit merkte ikzelf, maar de leerkracht zei dit ook al tegen mij, en de kinderen gaven dit ook als feedback aan het einde.

Het niveau van de opmerkingen, maar ook van de discussie, was een heel stuk hoger dan wat ik gewend was uit groep vier. Ze konden vaak goed hun mening onderbouwen (verschil met groep vier), en ze reageerden heel erg goed *op elkaar* (dat gebeurt in groep vier vrijwel niet).

Het was goed dat ik aan het einde hun mening over de les vroeg. Denk dat ze zich serieus genomen voelden, en ik had er erg veel aan. Ik was verrast te horen dat de feedback louter positief was (zie hieronder).

Opvallend was hoe vaak de oneindigheid van het heelal naar voren kwam (“we willen weten wat er achter het heelal zit”)

1. Introductie (0-5 min)

Na een korte intro van mijzelf, vroeg ik: wie weet er al wat filosofie is? De antwoorden die kwamen waren als volgt: (precieze citaten).

- Denken over een vraag waarvan je het antwoord eigenlijk niet kan weten
- Denken over denken
- Denken over dingen waar je normaal niet aan denkt
- Denken over dingen die niet bestaan
- Nadenken over of het heelal oneindig is of niet
- Denken over dingen die nog een stapje verder zijn dan alles wat je voor je ziet

Ik was ontzettend verrast om deze antwoorden! Boven verwachting. Ze weten blijkbaar al erg goed wat filosofie is, waardoor het niet erg is dat ik de eerste les die ik in groep 4 deed (wat is filosofie?) niet in deze groep heb gedaan.

Vervolgens kwamen er nog twee algemene opmerkingen over filosofie:

- we willen weten wat er achter het heelal zit.
- ik denk soms wel eens als ik in de auto zit, dan kijk ik naar buiten, dan zie ik allemaal mensen lopen, en dan denk ik: die hebben *ook* allemaal gedachten, en ook een heel leven. Eigen vrienden, etc. Wat zouden zij allemaal denken?! Veel kinderen vielen dit meisje bij: die dachten dat ook, en waren enthousiast over die herkenning.
- Nog meer opmerkingen over het heelal.

2. Discussie met rood-groen-kaartjes (5-15 min)

Uitleg:

Ik neem telkens een stelling, en met je buurman/-vrouw ga je overleggen of je het daarmee *eens* (groen) of *oneens* (rood) bent. Vervolgens tel ik af, en dan steek je de kant omhoog die jullie hebben besloten.

Er werd aardig goed overlegd, voordat ze tot een antwoord besloten. Dit waren de stellingen:

- *Volwassenen denken aan andere dingen dan kinderen* → Iedereen groen.
 - o Want ze zitten niet meer op school, ze werken, ze doen andere dingen, dus ze hebben ook andere gedachtes.
 - o Als ze kinderen hebben moeten ze steeds nadenken over wanneer ze dingen moeten doen, wanneer ze kinderen moeten brengen enz.
 - o Ik denk eigenlijk, op filosofisch gebied, zou het best kunnen dat mensen op dezelfde manier denken, maar je denkt niet alleen maar filosofisch.
- *Mijn rekenmachine is slimmer dan ik* → veel rode kaartjes, want:
 - o Een rekenmachine leeft niet. Hij kent niemand, hij doet niet veel, hij kan alleen uitrekenen.

- Mensen hebben de sommen erin gestopt
- Zij kunnen breuken e.d. niet op een machine zetten, en ze kunnen bijvoorbeeld niet een taart delen. Wij wel.
- Ze kunnen niet praten, hebben geen taal
- *Maar een rekenmachine weet wel wat $1984630 * 292001$ is, en ik niet!*
 - Wel als je het uitrekent
- Zij weten meer over rekenen, maar wij weten meer over alle andere dingen. Taal, geschiedenis, begrijpend rekenen.
- *Mijn gedachten zijn in kleur*
 - Veel kinderen gingen even bij zichzelf te rade, voordat ze met elkaar gingen overleggen, zo is op het beeld te zien. Mooi om te zien. Daarna gingen ze goed met elkaar overleggen. Sommigen hielden een groen kaartje op, sommigen rood.
 - Rood: Er zit nl ook een verhaal achter, niet alleen kleur. Woorden bijv.
 - Groen: als je ergens aan terugdenkt, dan zie ik dat voor me, dat zie ik in kleur.
 - Groen: sommige mensen denken in kleur, en sommige niet.
 - Groen: maar als je droomt, dan denk je ook, en dat is ook in kleur.
- *Een baby kan niet denken.*
 - Rood: baby's kunnen ook wel denken: ik moet aan mijn moeders eeeeeeehm borsten drinken. Hij moet weten waar dat is, en hij moet weten wat lekker is en wat niet lekker is.
 - Rood: iedereen moet nadenken, want anders ga je dood.
 - Hij moet weten waar zijn mond is om zijn duim erin te stoppen.
 - Gehandicapte baby's denken misschien niet, misschien hebben die alleen reflexen. Maar normale baby's denken wel. En een baby moet ook leren een reflex te hebben.
 - Groen: er was ineens niemand meer met een groen kaartje!
 - *Maar misschien doet een baby wel alles vanzelf?*
 - Een meisje: ik heb eerst een vraag. Als ik dat weet, dan kan ik het wel uitleggen. Kunnen dieren denken?
 - Veel reacties daarop! Maar die verplaats ik naar de volgende opdracht, want dit is een perfecte brug.

3. Werkbladen: dit denkt/dit denkt niet, groepjes van drie (15-30 min)

Uitleg van de opdracht:

Elk drietal krijgt een groot A3-vel, met twee vlakken en een vraagtekenvakje. Boven het ene vlak staat 'dit kan denken', boven het andere vlak staat 'dit kan niet denken'. Ook krijgt elk duo een stapeltje met plaatjes. Dit zijn plaatjes van:

- Een chimpansee
- Een computer
- Een robotje
- Een iPhone
- Een boom
- Een baby
- Een vogel
- Een mier
- Een volwassen mens
- Een blindegeleidehond
- Een vis
- Een olifant
- Een rekenmachine
- Een steen
- Een schaakcomputer

In je groepje bespreek je per kaartje of je vindt dat het kan denken of niet. **Overleg goed met elkaar, en wees duidelijk in waarom je iets denkt.** Als iedereen het eens is, plak je het plaatje op het blad, aan de 'juiste' kant. Als niet iedereen het eens is, praat dan verder met elkaar, en kijk of je er alsnog uit komt. Alleen wanneer je het echt niet eens wordt, leg je het plaatje op de vraagtekenstapel.

Als je als groepje al klaar bent, dan kun je eerst de kaartjes op het vraagteken nog eens met elkaar bespreken. Vervolgens kun je met elkaar bekijken of je vindt dat de verdeling zo klopt.

Kinderen gingen goed aan de slag, en ze vonden het een leuke opdracht. De opdracht is dus ook goed voor groep acht.

4. Nabespreking opdracht klassikaal (30-40)

Ik vroeg de groepjes welke kaartjes ze het moeilijkst vonden, zodat we het daar verder over konden hebben.

De boom

- Moeilijk omdat het groeit, het leeft, maar het heeft geen hersenen.
- Een boom denkt niet omdat:
 - o Een boom voelt wel, maar hij heeft geen hersenen. En hij kan ook niet lopen, maar hij voelt wel pijn enzo.
 - o Je hersenen nodig hebt, en zenuwen. Je moet signalen hebben vanaf je hersenen en zenuwen, en terug. En een boom heeft dat niet. Als je die doorzaagt, zie je alleen ringen. Hij heeft geen bloed. In ons bloed zit een soort stofje.
 - o Bij een boom gebeurt meer vanzelf.
 - Ja, maar hij heeft wel zelf bedacht waar zijn wortels heengaan
 - Ja maar wij groeien toch ook vanzelf, wij denken toch ook niet van “ooh, ik ga nu groeien”.
- Een boom denkt omdat:
 - o Hij weet wanneer welke seizoenen zijn. Hij weet wanneer de bladeren moeten vallen. Wanneer hij moet groeien.
 - Ja, maar wij weten ook niet wanneer we moeten groeien.
 - OK, maar wij hebben niet voor die bomen bedacht wanneer ze moeten groeien. Dat bedenken ze zelf.
 - De boom neemt allerlei dingen op uit de bodem, via blaadjes enzo. En als de boom echt niks zou doen, dan zou er niks met hem gebeuren. Dus hij denkt wel.
 - o Ja, maar dan kan je net zo goed zeggen dat alle andere planten ook denken. En dat is echt flauwekul. Ik: “waarom denk je dat het flauwekul is?” Het is gewoon niet zo, was het antwoord. Ik denk het.
 - o Misschien denkt een boom wel, maar gebeurt dat heel anders, en ziet het er heel anders uit. Ik: “hoe zouden wij daar dan achter komen?” niet.

Schaakcomputer

Kan denken:

- De mens heeft hem wel gemaakt, maar ze hebben hem zo ingesteld dat hij moet denken “ik moet naar rechts, of naar links, anders word ik geslagen”. Als iemand instelt dat hij alleen maar naar voren gaat, dan denkt ie zelf ook niet. Dus hij moet wel denken.

- Xio: De mens moet hem wel programmeren, maar de mens weet ook niet voor alle situaties hoe hij moet reageren, want hij heeft telkens weer een andere tegenstander, en de programmeur weet ook niet meer hoe hij speelt.
 - o Ik ben het er niet echt *niet* mee eens, maar een schaakrobot denkt alleen over het schaken, en niet over het leven, dus dan zou je zeggen: hij kan niet denken. Ik: “en tijdens het schaken, denkt ie dan wel?” Nou, dat zou ook weer niet kunnen, want hij is geprogrammeerd. En niet zo gemaakt dat hij geboren wordt, en dan als een schaakrobot geboren wordt, nee, want hij is wel gewoon gemaakt.
 - o Ik wil reageren op Xio, die zei dat de robot moet kunnen reageren op de tegenstander, dus dan moet ie wel denken. Maar een iPhone die denkt ook niet, terwijl die ook moet reageren. De makers vd iPhone hebben niet *elke* mogelijke opties ingeprogrammeerd. Ze hoeven alle miljarden opties niet in te stellen.
 - o Op een iPad zit ook schaken, en die iPad denkt ook niet.
 - o Net als een rekenmachine is die ook ingesteld en geprogrammeerd, en een rekenmachine denkt ook niet.

Kan niet denken:

- Omdat hij geen hersenen heeft
 - o Heel veel mensen denken dat als iets geen hersenen heeft, dat het dan niet kan denken. Maar dat hoeft niet altijd zo te zijn. Een schaakrobot kan denken.
- Je kan geen leven creëren, dat iemand kan denken, alleen maar met metaal en chips, dat kan gewoon niet. Hoe wil je dat doen? Hoe wil je iemand kunnen laten denken, terwijl je alleen maar met wat metaal een robot hebt gemaakt, dat kan gewoon niet.
- *En wat hebben wij dan in ons hoofd?*
- Ja, hersenen.
- *En waar zijn hersenen van gemaakt?*
- Allemaal kleine celletjes. Maar je *moet* iets op een chip zetten, want anders is het gewoon leeg. Bij ons komt het er automatisch in, want ik creëer hier zelf weer een herinnering van. Maar bij een robot komt het er niet vanzelf op, dat moeten ze erop zetten.
- Als je een keer vals speelt, dan kan de robot niks meer

5. Je eigen gedachten (40-50)

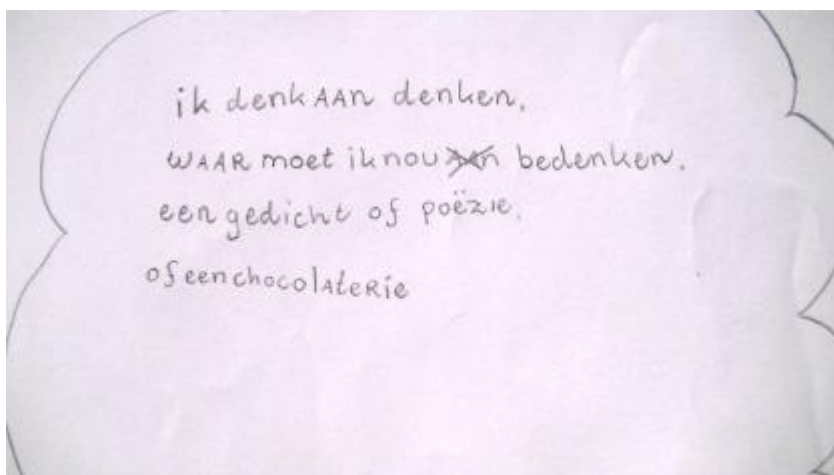
Bij de laatste opdracht mochten de kinderen voor zichzelf een grote denkwolk op een A4 tekenen, waarin ze hun eigen gedachten konden tekenen of schrijven. Uitleg van de opdracht:

Hoe zit het eigenlijk met jouw eigen gedachten? Wat gebeurt daar precies in je hoofd? Heb je enig idee? Is het een warboel aan gedachten, of gebeurt alles heel precies, stap voor stap? Denk je ook wel eens helemaal niets?

Je mag nu je gedachten gaan tekenen. Je gaat dus tekenen wat en hoe jij denkt. Misschien denk je veel aan dieren, of aan je familie, of aan school. Teken dat dan erin. Maar teken ook hoe je voor je ziet wat er in je hoofd: chaos? Veel kleuren? Orde? Helemaal vol?

Teken het in de denkwolk van het papier dat je nu uitgedeeld krijgt.

Kinderen leefden zich helemaal uit bij deze opdracht. Elk rijtje is de inhoud van de denkwolk van één kind.

- Ik denk aan denken, wat moet ik nou bedenken
- Een gedicht of poëzie, of een chocolaterie

- Oorlog
- Ik denk aan wat ik moet denken
- Filosofie
- MLA (een middelbare school, red)
- Vijf
- Winkelen
- Cito
- Oorbellen

- Babysitten
- Sarah K
- Denken
- Reintje en Lisa

- Celebrations
- MLA
- Topotoets Azië
- Lily
- Snor raza
- MO
- Tegen Kadoelen spelen wat ik niet wil
- Ik wil wat zeggen kijk ik steek mijn vinger
- Vasten
- Loulou Felix

- Droste-effect van denkwolken

- Ik denk aan wat ik nu denk
- Ik denk aan mijn konijn Nammie
- Ik denk aan pruiken
- Ik denk aan gotic mensen
- Ik denk aan disney land parijs
- Ik denk aan hippies! (Peace teken)
- Ik denk aan de zomer (zon)
- Ik denk aan de toekomst
- Kitens
- Bezi
- Watermeloen
- Kaasklip

- Het 4^e
- De cito
- Droste effect
- Wat ik wil worden
- De dood

- Droste
- Bike race
- Clash of clans
- Sonnentanz
- Vossius

- Ik denk aan:
- ... wat ik moet dragen voor de volgende schooldag
- ... of ik iets op school snap
- ... of ik iets moet doen

- ... wat ik op de eerste dag van mijn middelbare school draag
- ... mijn cito score
- ... of ik een toets heb
- ... ik denk heel veel aan de middelbare school.

- Denken over iets dat gebeurd is voordat ik bestond
- Denken over mijn emoties
- Denken aan waar ik over moet denken
- Denken aan mijn herinneringen
- Denken wat ik later wil worden
- Rekenen, lezen, schrijven
- Gevoel
- Denken wat het beste is
- Denken wanneer ik iets moet doen
- Een deel van de denkwolk is een vraagteken: dit hebben de wetenschappers nog niet ontdekt.

- Ik denk aan wat ik moet bedenken
- Toekomst

- Waaraan denk ik?
- Ik denk dat ik denk
- Ik denk aan dat het bijna 10 uur is, pauze, en dat ik mijn appel ga eten
- Ik denk aan de dingen waar de andere kinderen aan denken
- Ik denk dat ik vandaag naar de bieb moet
- Ik denk aan de camera op de kast. Zou die mij zien?

- Fris
- Geld
- Indomie
- Wilders
- Wijsheid
- Discriminatie (poppetje dat zegt: il jij bent zwart)
- Denken over denken
- China
- Cito
- Oneerlijk
- Er recht op hebben
- Het leven en de dood
- Ik denk aan dat mensen denken

- Pinguins
- Zout

- Lopen
- Spelletjes
- Hungergames
- Mensen
- Horrorfilms
- Denken
- Broeken
- Emoties
- Videogames
- Voetbal
- Teken
- Random dingen opschrijven
-
- Het leven
- De dood
- Waarom we dit doen
- Denken
- Hoe denken wij
- Mijn criterly
- Mijn familie
- Mijn toekomst
- De toekomst
- Mijn verleden
- Het verleden
- Mijn overleden oom
- Mijn tanta
- Mijn nicht
- Mijn hond
- Hoe dingen ontstaan
- Wat er met mijn gaat gebeuren
- Het leven
- Waarom er ruzies zijn
- Hoe de wereld vergaat
- Hoe oud ik zal worden
- Waar ik om geef
- Of ik word aangenomen op de school waar ik naartoe wil
- Hoe ik dood ga
- Mensen die ik niet ken
- Nicky Minas
- Beyonce
- Hoe ik naar het concert van Beyoncé ga met mijn moeder
- Hongersnood

- Waarom nieuwe dingen stinken
- Waarom ik bang ben voor robots

- Denken, lezen, schrijven, tekenen, school, huis, vrienden, kleren, niks, eten, VWO, emoties, geluid, praten, familie, dansen, mensen, verleden, toekomst, bewegen.

- Zeilles, dierenwinkel, patat, stomme jongen, zwemmen, spannend, boekdrukken, omslaan, tanya, overblijf, betty, abdel, eva, groep 7

- Dat ik 5 kinderen krijg, misschien 6
- Dat ik met een mooie man trouw
- Dat ik later veel dieren krijg (3 honden, 6 konijnen, 1 kat, 1 hamster, 1 goudvis)
- Ik denk dat ik rijk word
- Ik denk dat ik in Haarlem ga wonen
- Ik denk dat ik later wil werken met kinderen
- Ik denk dat ik met mijn pensioen later in Swabaya (Indonesië) ga wonen
- Ik denk dat ik later huisvrouw word en ga werken

- Hyperion
- Toekomst
- Pindakaas
- Voetbal

- Ajax
- Voetbal
- Gitaar
- Nieuwe schoenen
- Watermeloen
- Ukelele

- Denken aan mijn geschiedenis
- Ik denk aan de middelbare school
- Herinneringen
- Toekomst
- Rijk worden
- Prof worden
- Ijburg

- Ik ben aan het denken aan filosofie, omdat ik denk wat ik aan het denken ben. Nu denk ik aan de graffiti op de gymzaal, Ik denk aan de citotoets. Ik denk aan dood. Ik denk aan de grijze jager deel 7. Ik denk aan familie. Ik denk aan het klimrek op het buitenplein. Ik denk aan school. Ik denk aan piano. Ik denk aan het Gerrit van

der Veen. Ik denk aan adviezen. Ik denk aan het Montessori Lyceum Amsterdam. Ik denk aan grote dingen. Ik denk aan het Spinoza.

- Wat als je dood bent? Wat is niks?

- Wat denk ik?
- Ijs en eten
- De dood. Dus wat als je dood bent, wat is daarna? Is er dan niks? Of ben je dan nog gewoon in leven maar ziet niemand je?
- Het heelal
- Wat is niks?

- Zouden mensen die niet in het Nederlands praten, een raar accent hebben?
- Bij de film horton vind een olifant
- Dromen
- Niks bestaat niet

- Niks
- Dood
- Hoe zou je denken in een andere taal
- Ik niks niks, of is niks iets. Want als je niet iets aan het doen bent, dan ben je ook iets niet aan het doen.
- Heelal
- Toekomst
- Word je een dier als je dood bent?

6. Reflectie en afsluiting (50-60 min)

Hier legde ik uit dat ik aan het onderzoeken ben wat een leuke filosofieles is voor groep 8. "Jullie kunnen mij daarbij helpen. Dus als je het heel leuk vindt, dan mag je dat zeggen, of als je het misschien heel moeilijk vindt, of hartstikke saai, dan mag je dat ook tegen me zeggen, en daarbij is het ook belangrijk om uit te leggen *waarom* je dat vindt".

- Ik vond het heel leuk, dat we gingen praten over dingen, over of iets niet denkt, of wel denkt.
- Ik vond het heel leuk dat mensen op elkaar ingingen.
- Ik vond het heel leuk dat we ook gingen plakken enzo. Er was vroeger eens een filosofiedocent, en toen gingen we alleen maar over cultuur praten met zijn allen, dat was niet echt zo leuk. Iets doen is leuk.
- Meestal denk je niet echt aan al die dingen, maar als je aan het filosoferen bent, dan denk je meer aan het heelal, en aan de dood, en wat je later gaat worden

enzo. En meestal denk je echt alleen aan de kleine dingen, zoals ga ik de toets halen, of wat ga ik eten?

- Het wordt leuk door echte opdrachten, die we ook echt kunnen doen. Anders wordt het een beetje saai, dat je de hele tijd alleen maar gaat praten. Als je opdrachten doet dan kan je daarna erover praten.
 - o Iemand anders: Ik vond het juist heel leuk dat we gingen praten over dingen waar je normaal niet aan denkt. En dat we een discussie hadden, dat vond ik ook heel leuk om te zien, dat iedereen anders dacht.

Evaluatie les 2 groep 8: *Geluk*

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie: geluk/blijdschap
10-30 min	Ieder voor zich: werkblad geluk
30-50 min	Discussiespel
50-60 min	Afsluiting

Algemene evaluatie:

Het was een spannende dag voor de kinderen uit groep 8: de cito-score zou vlak na mijn filosofieles bekend worden. Dat leidde ertoe dat er minder concentratie of interesse voor de les was.

Het werkblad is voor verbetering vatbaar. Er stonden zes invulvragen op. Dat zou beter verminderd kunnen worden naar vier, met de focus op “wat maakt je blij?” en “wat maakt je gelukkig?”. Zoals ik ook bij groep vier merkte was het goed dat de kinderen voor de algemene discussie goed zelf nadachten over geluk en blijdschap, door voor zichzelf de werkbladen in te vullen.

In de algemene discussie ontstonden er goeie argumenten en gesprekken. Door de drukte rond de opdracht en de spanning rond de cito was er echter weinig goede centrale discussie. Deze vorm (drie vlakken in de zaal: eens/oneens/weet-niet) is misschien niet geschikt, of ligt dit ook weer aan de cito?

Logisch redeneren: niet altijd goed. Bijvoorbeeld: is geluk hetzelfde als blijdschap? Ja, want als je gelukkig bent, dan ben je ook blij. Of, iedereen is wel eens ongelukkig, want als ik ongelukkig ben, dan ...

1. Introductie: geluk/blijdschap (0-10)

Ze wisten nog goed waar we het de vorige keer over hadden: dingen waar je normaal niet zo snel over nadenkt, over *of het heelal oneindig is*, over of bepaalde dingen wel of niet kunnen denken.

Toen legde ik uit dat we het over *geluk* gingen hebben. Eerste vraag: waar worden jullie gelukkig van?

- De zomer
- Chocola

- Lekker eten en snoep
- Hockeyen
- Pianospelen
- Voetballen
- Vakantie
- Hondje
- Optreden
- Droom waarmaken
- Goeie citoscore
- Varkens
- Als ik word ingeloot voor de middelbare school
- Vuurwerk
- Muziek
- Concert van Beyoncé.

Als ik iemand op straat zie lopen die hard aan het lachen is, weet ik dan of diegene gelukkig is? (hier doelde ik al op: gelukkig zijn is iets anders dan vrolijk/blij zijn).

- Nee: Misschien wel, misschien niet, je kan ook een nep-lach opzetten.
- Nee: je kan gewoon even lachen terwijl je helemaal niet zo gelukkig bent.
- Als je ongelukkig bent, kun je misschien vrolijk doen naar de buitenwereld, omdat het anders stom is.
- Je kan in een pleeggezin zijn, en dat vind je niet leuk, maar je kan wel lachen met vriendinnen.

Ik: is *blij zijn* en *gelukkig zijn* hetzelfde?

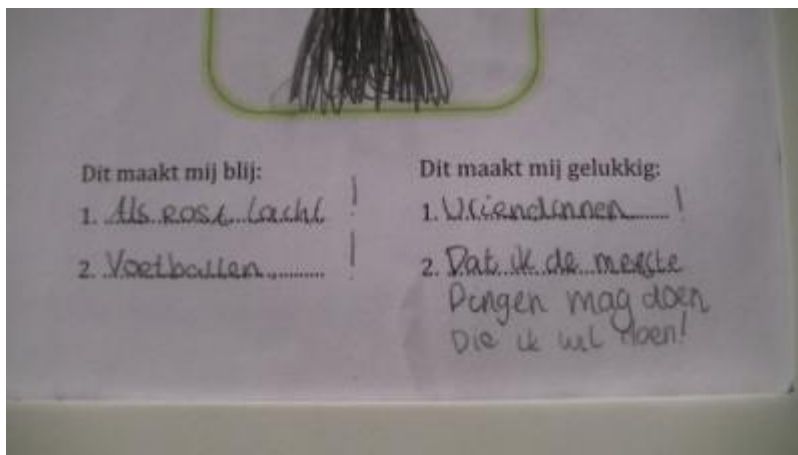
- Ja: misschien ben je wel gelukkig omdat je het heel grappig vindt, en dan ben je blij.
- Als je melig bent met een vriendin, dan ga je heel hard lachen, en daar word je gelukkig van
- Misschien als je oma komt, en die gaat bijna dood, en die vertelt iets grappigs, dan ga je lachen, en dan ben je blij, maar ze gaan ook bijna dood, dus je bent niet per se gelukkig. (Bewijs door tegenvoorbeeld. Interessant is: hij vertelt alleen het tegenvoorbeeld, en niet zijn conclusie “ergo, het is niet hetzelfde”).
- Misschien ben je wel ongelukkig, maar dan denk je er even niet aan, en dan ga je lachen.
- Gelukkig zijn gaat verder dan blijdschap. Als je gelukkig bent, dan zit echt heel veel mee, en blijdschap is gewoon als één ding goed lukt. (geluk is gekoppeld aan succes voor dit kind)
- Ik vind dat een nep-lach officieel niet echt een lach is, want het is nep. Op het moment dat je aan het lachen bent, ben je meestal wel gelukkig, maar het ligt eraan of je een nep-lach opzet of niet

Is er ook iemand die zegt: blij zijn en gelukkig zijn is eigenlijk hetzelfde?

- Ja, want als je blij bent, ben je niet ongelukkig
- Iem vult aan: en als je gelukkig bent, dan ben je meestal ook blij. (dit meisje zag wellicht de onvolledigheid van het argument als je de implicatie naar één kant hebt).
- Maar als je heel ongelukkig bent, en Ajax wint, dan kun je wel even blij zijn.

2. Ieder voor zich: werkblad geluk (10-30)

Vervolgens kon iedereen voor zich nadenken over blijdschap en geluk, door een werkblad in te vullen. Hierop moesten ze invullen waar ze blij van werden, waar ze gelukkig van werden, wat hun wens was, hoe ze dit konden bereiken, waar ze goed in waren, en waar ze anderen blij mee konden maken. Ik merkte dat dit teveel was: focus op de eerste twee vragen was beter geweest.

Bij het invullen van dit werkblad merkte ik dat kinderen in groep acht meer schaamte kennen wanneer het over persoonlijkere dingen gaat, dan in groep vier. Sommigen gingen flauw doen bij het invullen.

Tijdens het invullen van dit werkblad werd bekend dat de citoscore er was. Iedereen door het dolle. Gillen.

Wens:	Middel:	Goed in:	Anderen blij:	Blij:	Gelukkig:
Ingeloot op mid. sch, en goede cito	Niks	Cello spelen		Slappe lach hebben	Ingeloot worden op het MLA
Een keer ontvoerd te worden. Maar dan kan ik nog wel stop zeggen	Toneel spelen & zelf een stuk schrijven en dan zelf diegene spelen	Voetbal, korfbal, vriendje worden	Complimentje geven, grappig doen	Grappjes, samen zijn	Toneel spelen, lol hebben
Goeie cito en ingeloot op	Niks	Koken, bakken,	Iets te doen wat iemand	Slappe lach hebben	Vakantie incl. zon zee

Ignatius		klimmen	wil		strand. Mijn huisdieren Liesje en Hammie
Later beroemd worden	Veel kan ik doen	Zingen	Aardig te zijn	→	Alles wat goed is, en mijn familie. [tekening: vrede in de wereld, hondje krijgen, goeie cito, opa en oma worden beter, gelukkig zijn, een goed leven hebben, een goeie school kiezen]
		Dansen		Chocola eten, zusje	Voorstelling, cito-uitslag
Zakenman zijn, en dat mijn moeder rijk	Economie studeren	Voetbal, dansen, saxofoon		Mijn moeder, eten	Geld, mijn moeder
				Muziek luisteren, lachen met vriendinnen	Voetbal, tekenen, gitaar spelen
Dat ik later gelukkig ben	Een leuke en goeie baan vinden	Hockey hoop ik, en ajax kijken, en trompet	Complimentje geven	Hockey, Ajax	H, A
Dat ik later gelukkig ben	Goede baan vinden, kinderen krijgen	Hockey hopelijk, Ajax-fan zijn	Compl. Geven	Hockeyen	Goeie cito, lol hebben
Dat ik naar het 4 ^e kan!	Een goeie cito-score halen!	Nix	Een grap te maken, raar kijken	Als Rosa lacht, voetballen	Vriendinnen, dat ik de meeste dingen mag doen die ik wil doen
Om profvoetballer te worden	Alles	Voetbal	Grappig te doen	Gamen	Minecraft, PS3

Profvoetballer worden	Geld verdienen voor de vastenactie	Keepen, poolen, gitaar spelen	Een compliment te maken	Een compliment krijgen, muziek	Hetzelfde
Minister van financiën worden	Lid worden van een partij (ik denk PvdA)	Voetbal, rekenen, begr lezen, spelling	Iets goeds voor hem/haar te doen	Goed cijfer voor school, mijn droom zien uitkomen	Mijn droom laten uitkomen, Arjen Robben ontmoeten
Profvoetballer worden	Je best doen		Iets te doen wat hij graag wil	Winnen, iets leuks doen	~
Dat ik oneindig wensen kan doen	Die wens doen	Minecraft gamen	Een compliment geven	Mijn hond, muziek	Leren, gitaarspelen, freerunning
Een mooie toekomst voor iedereen	Lol maken, je best doen voor dingen waar je goed in wil worden		Iemand te troosten wanneer hij/zij verdrietig is	Muziek, zingen	
Dat ik 2 honden heb. En dat ik in een villa woon die super is, met zwembad	2 honden kopen, villa kopen			Voetbalwedstrijd winnen, minecraft spelen	Een stoere hond, als ik een goeie cito heb
Ik wil graag oogarts worden	Een gymnasiumdiploma halen hard studeren voor arts			Violspelen, shoppen	Als mijn ouders tevreden zijn, als ik een goeie citoscore heb
Rijk worden	Een rijke man nemen	Praten, shoppen, geld smeken, online shoppen	Weet ik veel. Lol te doen ofzo	Schoenen, kleding	Geld, tassen van Gucci en LV, de macdonalds
Een huis met grote tuin, midden in de stad, en daarin vier varkens	Hopen dat dat huis bestaat en dat mijn wens uitkomt		Iets te doen waardoor diegene blij wordt	Varkens, zomer, sommige muziek	Vrienden en familie, varkens, Bonaire en Curacao, Tekenen & viool spelen

Dat we in een mooier, groter huis kunnen wonen	Heel veel geld sparen of de lotto winnen	Slappe lach hebben, random zijn	Diegene laten lachen	Shoppen, slappe lach hebben.	Als mensen aardig tegen mij doen, een mooi opgeruimd huis
Danseres worden & rijk zijn	Goed leren dansen	DANSEN	Iets leuks te doen en mooie cadeaus kopen	Met mijn familie zijn, mijn idool ontmoeten	Mijn fam, mijn leventje.

3. Discussiespel (30-50)

Uitleg:

Iedereen mag nu gaan staan, we schuiven stoelen en tafels aan de kant. Ik lees nu telkens een stelling over geluk voor, en jij mag voor jezelf bedenken of je het daarmee eens bent of niet, maar het kan ook dat je het er een klein beetje mee eens bent, en een klein beetje oneens.

- Eens? Ga dan naar de rechterhelft van het lokaal.
- Oneens? Ga dan naar de linkerhelft van het lokaal.
- Als je het een beetje eens, een beetje oneens bent, dan mag je op de streep gaan staan.

Je mag tussendoor van mening veranderen, dan loop je rustig naar een andere plek.

De stellingen zijn:

Iedereen is wel eens ongelukkig

Iedereen eens:

- Want iedereen heeft wel eens ruzie. Met zijn ouders, of met zijn vrienden. En iedereen denkt wel eens aan iets waar hij liever niet over wil nadenken

Iemand loopt naar het midden (=twijfel)

- Want ik *weet niet* of iedereen wel eens ongelukkig is.
- Je weet nooit of iedereen wel eens verdrietig of boos etc. is. Het kan best zijn dat één iemand zo'n goed leven heeft, dat die altijd blij is, ook al ben je arm, of rijk, dat maakt niet uit.

Als je de hele dag tv mag kijken, dan ben je gelukkig

Oneens:

- Als ik de hele dag tv kijk, dan voel ik me nutteloos, en daar word ik niet echt blij van. Je verspilt de dag.
- Krijg pijn aan ogen.

Weetniet/twijfel

- Het verschilt per persoon: de ene vindt het hartstikke leuk, en wil de hele tijd tv kijken, en ander mensen willen hun tijd niet daaraan verspillen.
- Sommige mensen ontwerpen games bijvoorbeeld, en zitten de hele dag achter de spelcomputer, omdat ze dat graag willen.

Eens:

- Omdat het is *je mag, je mag* tv kijken, dus je moet niet. (Zij ziet in dat het niet betekent dat je dan ook per se heel veel tv kijkt, en denkt dus dat iem. met die vrijheid gelukkig wordt).

Als niks tegenzit, dan moet je wel gelukkig zijn. Betere verwoording: als alles meezit, dan ben je gelukkig

Oneens:

- Je hoort wel eens verhalen van rijke mensen ofzo, die alles helemaal perfect hebben, groot huis, rijk, alleen, die voelen zich meestal heel eenzaam. Ik weet niet wat het is, maar je wordt niet gelukkig als je alles perfect hebt.
- Als niks tegenzit, dan kun je niks leren. Van fouten kun je juist leren. En je moet wel leren om gelukkig te zijn.
- Geld maakt niet gelukkig
- Als alles meezit, heb je nooit ergens hard voor moeten werken. Dan kun je je nutteloos gaan voelen.

Eens:

- Het gaat niet allemaal om geld. Als je veel geld hebt, of als je niet zoveel geld hebt, dan kun je ook gelukkig zijn. Dus dan hoeft je niet per se heel veel geld te hebben.
- Als alles meezit, dan is alles zoals jij wilt. Dus dan is alles goed. Zelfs als jij even ongelukkig wil zijn, dan doe je dat, en dan zit zelfs dat mee. Dan word je gelukkig omdat je ook ongelukkig kunt worden.

Als je heel veel vrienden en vriendinnen hebt, dan ben je gelukkig

Oneens:

- Dan mis ik mijn familie (i.e., familie is ook een criterium waaraan voldaan moet worden, naast vrienden).
- Als je goeie vrienden hebt, dan kun je er ook blij mee zijn, maar als je vrienden hebt die je altijd laten stikken, dan

- Je kan ook vrienden hebben die alleen maar geven om je geld
 - o Maar dan zijn het geen goeie vrienden. Dan noem je dan geen vrienden
- Als je vrienden hebt, hoef je niet per se gelukkig te zijn.
- Vroeger werd ik gepest, en was ik ongelukkig, maar ik had wel vrienden. Dus dat heeft niks met elkaar te maken. (Tegenvoorbeeld vd implicatie)
- Er zijn veel meer dingen die met geluk te maken hebben. Als iemand overlijdt, kun je ook ongelukkig zijn, terwijl je wel veel goeie vrienden hebt. (ook: tegenvoorbeeld vd implicatie).
- Je kunt ook gelukkig zijn als je twee heel goeie vrienden hebt (verkeerd tegenvoorbeeld, want het heeft niks met de stelling te maken. Tenzij de stelling impliceert dat je *alleen maar* gelukkig kunt zijn als je veel vrienden hebt).
- Bij Mean Girls denken die meisjes dat iedereen hen heel aardig vindt, maar dat is helemaal niet zo.

Eens:

- Zonder vrienden heb je geen liefde of warmte van iemand (hij beaamt de noodzakelijkheid ervan, maar beredeneert niet de sufficiency). Je moeder is ook een vriend van je. Anders zou je moeder ook niet van je houden. Er zijn ook moeders en vaders die echt niet van hun kind houden. Dan heb je echt geen leven. (*Terugkijkend denk ik: hier had ik de stelling 'Je ouders zijn ook je vrienden' kunnen introduceren, omdat kinderen daarop in wilden gaan*).

Als je heel mooi bent, ben je gelukkig

Oneens:

- Marilyn Monroe bijvoorbeeld. Mensen vonden haar heel mooi. Maar niemand nam haar meer serieus, het ging alleen maar over haar uiterlijk. Zij heeft daar ook zelfmoord om gepleegd, omdat ze gewoon zo ongelukkig was. (tegenvoorbeeld)
 - o Reactie: Maar Doutzen Kroes heeft toch ook heel veel vrienden?
- Stel je hele familie is ineens dood, en je bent wel mooi, dan ga je niet zeggen "oh ik ben mooi, dus het maakt niet uit".
 - o Reactie: maar daar gaat het niet om!
 - Daar gaan het wel om!
- Als je heel mooi bent, dan gaat het alleen maar om je uiterlijk. Je kan dan minder goed een relatie hebben met iemand, de jongens gaan steeds naar je toe etc, maar ze gaan echt niet een serieus gesprek met je voeren

Twijfel:

- Je kan heel veel om je uiterlijk geven, en dan ben je misschien wel heel gelukkig. Maar als je bijvoorbeeld wel heel erg mooi bent, en heel veel mensen vinden je raar enzo, en je bent heel ongelukkig, dan word je er ook niet blij van.

- Als je heel mooi bent, dan hoef je niet per se gelukkig te zijn. Maar het kan ook andersom, want het maakt niet uit of je mooi of lelijk bent; het enige wat telt is je innerlijk, en niet je uiterlijk.

Eens:

- Als je knap bent, maar je bent ook heel erg slim, en je wordt aangenomen bij eehm – heel veel mensen nemen knappe mensen aan, dat is echt heel erg apart. Slim zijn is ook echt een voordeel.
- Er is hier iemand in de klas, die heel knap is, en die is ook gelukkig.

Je kunt tegelijkertijd gelukkig en verdrietig zijn

Eens:

- Je kunt gelukkig zijn wanneer je op een leuke school bent aangenomen, en je kunt tegelijkertijd ongelukkig zijn wanneer bijvoorbeeld je opa dood is op dezelfde dag.

Twijfel:

- Vb: soms ben ik heel gelukkig met mijn kamer, maar soms moet ik dan ineens huilen omdat mijn oma is overleden. Maar ik ben nooit *tegelijk* gelukkig en verdrietig op hetzelfde moment.

Oneens:

- Als je gelukkig bent, dan ben je dat over een langere periode. Als je opa dood is, ben je niet meteen ongelukkig.
 - o Reactie: maar ongelukkig is iets anders dan verdrietig.

Je moet hard je best doen om gelukkig te zijn → veel verschillende meningen

Oneens:

- Als je erg gepest wordt, kun je daar niet zoveel aan doen. Je kan wel zeggen 'hou op met pesten', maar de meeste mensen stoppen dan niet

Twijfel:

- Twijfel, want soms moet je wel je best doen, bijv bij de cito – je moet je best doen om goed te scoren, en je wordt gelukkig als je goed scoort. Andere dingen komen je gewoon aanwaaien. Dat is dan gewoon zo. Maar dan wordt je dan ook gewoon gelukkig van. Bijvoorbeeld als je danseres wil worden, en je krijgt ineens een brief van een dansschool dat je er mag komen.

Eens:

- Als je hard werkt, bouw je zelfvertrouwen op. (Reactie: Hoeft niet per se). Als iemand je pest en zegt: homo, dan kun je denken, ik ben dat toch niet, dus dan kun je het negeren. Dat doe ik eigenlijk ook een beetje, als ik bijvoorbeeld heel erg gepest wordt met school enzo, dan denk ik: en wat is daar mis mee? Dus je bepaalt zelf wat je ermee doet.
- Je wordt gelukkig als je iets bereikt. En je bereikt alleen iets als je gelukkig wordt.

4. Afsluiting (50-60)

Hebben we nu een beter idee van wat het verschil tussen geluk en blijdschap is?

- Geluk is een iets langere periode

Ik vroeg ze weer naar hun mening over deze les: Leuk? Moeilijk? Saai? Waarom?

- Iedereen heeft wel iets aan een les
- Leuk: maar wat zit er achter het heeal?
- Leuk, maar we stonden iets te lang. En dat vinden we niet leuk, staan.

Evaluatie les 3 groep 8: *Oneindigheid*

Lesopbouw:

0-10 min	Introductie
10-25 min	Mindmaps oneindigheid maken
25-40 min	Nabespreking mindmaps
40-50 min	Zeno's verhaal
50-60 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie

Er waren minder kinderen dan normaal (ziek, computerles, handvaardigheid), een stuk of 18-20. Dat was eigenlijk wel fijn; ik had het gevoel dat iedereen redelijk aan het woord kwam.

Het onderwerp sloeg erg goed aan, en dat had ik ook wel verwacht, omdat ik de les juist ontworpen had omdat kinderen zo vaak naar de oneindigheid van het heelal hadden gevraagd. In het begin kwam het gesprek meteen op gang, en er waren telkens véél vingers in de lucht. Iedereen had veel goeie dingen te zeggen over oneindigheid.

Het is een onderwerp dat normaal niet belicht wordt op basis middelbare school; want, waar hoort het bij? Het enthousiasme en de goeie opmerkingen zijn wat mij betreft een teken dat er aan dit soort onderwerpen best aandacht mag worden besteed! Het is iets wat heel erg speelt in het hoofd van kinderen, maar wat ze nooit aangeboden krijgen.

Het groepswerk ging ook prima; kinderen bleven bij het onderwerp, en waren heftig in discussie. Hoorde van de groepsleerkracht achteraf, dat toen zij binnenkwam, kinderen haar meteen in een discussie betrokken: "juf, is het zand op het strand ontelbaar?".

Bij het verhaal van Zeno en de schildpad letten de kinderen erg goed op, en ze begrepen heel goed wat er aan de hand was. Ze konden aardig uitleggen waarom de redenering van de schildpad niet klopte (hieronder te lezen).

Reacties van kinderen achteraf erg positief.

1. Introductie: 0-10 min

We blikten terug op vorige week, en ik vertelde dat we het vandaag over oneindigheid gingen hebben.

Eerst: brainstorm. *Wat komt er in je op als ik zeg ontelbaar, of oneindig?*

- Heelal
 - o Denk je dat het h. oneindig is?
 - Ik denk dat het groeit. Misschien wel elke seconde.
 - o *Waar groeit het naartoe dan? Wat zit erachter?*
 - Het gaat misschien wel sneller dan het licht
 - Ja maar wat zit daar dan achter?
 - Niks
 - Maar wat is niks?
- Bij ontelbaar denk ik gewoon aan cijfers.
 - o *Hoe groot is een ontelbaar getal?*
 - o Nou. Dat kan niet.
 - o *Wat is het grootste getal dat je kunt bedenken?*
 - o Nou, dat bestaat niet. Nou ja, het bestaat wel, maar dat is gewoon, hmmm. Dat kun je gewoon niet zeggen. Want er kan altijd een cijfer bij komen.
- Pi.
 - o Deze jongen kon niet goed bedenken of uitleggen waarom pi oneindig was. Dus ik vulde dat voor hem in: er komt een oneindig aantal getallen achter de komma. Dat was inderdaad wat de jongen bedoelde.
- Een derde van 100: 33,3333333333333333333333333333...
- Ik weet niet of het oneindig is, maar *googolplex*.
 - o *Ik, verbaasd: een googolplex, weet jij wat dat is?*
 - o Nou ja, het is best wel moeilijk uit te leggen
 - o *Weet je wat een googol is?*
 - o Ja... nee ik weet het niet meer helemaal.
 - o *Hoeveel nullen heeft een miljoen? En een miljard? .. Een googol is een 1 met honderd nullen. Kun je je dat voorstellen?*
 - o Huh, kinderen even verbaasd. Dan kan toch niet?
 - o Maar dat is toch niet oneindig? Want dat stopt bij de 100 nullen uiteindelijk toch!
 - o *Weet jij nu wat een googolplex is? (Ik aan de jongen)*
 - o Ja, dat was iets van, dat zeiden ze in een filmpje (hij refereerde naar dit filmpje: <https://www.youtube.com/watch?v=8GEebx72-gs>), dat is als je een nul schrijft op elk deeltje in het universum. (nu ik dat filmpje kijk, zie ik dat wat hij zegt wel +- correct was!)
 - o *Het is een 1 met een google nullen (Op het bord). Moeilijk voor te stellen, enorm groot. Is dat dan oneindig?*
 - o Neehee. ((mooi, ze hebben door dat oneindig groot echt *geen einde* heeft)).
 - o Stel je hebt het hele universum vol met zandkorreltjes, dan kan er toch altijd nog een korrel zand bij komen?
 - o Conclusie: je kunt er altijd nog een nul aan toevoegen, of 1 bij optellen

- De wereld/de mensheid. De mensen blijven altijd leven. Hier zijn de meningen over verdeeld.
 - o Over 1000en miljoenen jaren denken ze dat de mensheid niet meer bestaat, omdat er steeds meer vrouwen worden geboren. Als er geen mannen meer zijn, dan kunnen er dus geen kinderen meer komen. En dan stopt de mensheid.
 - o Ja, of de aarde gaat ontploffen ofzo.
 - o Over 5 miljard jaar gaat de zon ontploffen
 - o *Zou het kunnen, dat de aarde ontploft?*
 - o Ja, want als de zon ontploft, dan ontploft de aarde sowieso. Maar over 5 miljard jaar, als de mensen er dan nog zijn, weet ik zeker dat ze al naar een ander universum zijn. 100% zeker.
 - Ja, maar hoe kunnen we ineens naar een ander universum gaan?!
 - o Maar we gaan toch steeds dichterbij de zon ofzo?
 - o Maar als iedereen dood is, dan is het toch misschien wel eindig?
 - o Ja, maar als iedereen dood is, wat is er daarna dan?
 - o *En gaat de tijd door als er geen mensen meer op aarde zijn?*
 - o Ja.
 - o Ik heb een vraag: ze zeggen dat de aarde lichtjaren verder is dan de zon. Maar hoe kan het dan dat hij heel dichtbij is?
 - o *Zon dichterbij dan alle andere sterren.*
 - o Maar hoe kan het dan dat het zoooo ver is, maar dan nog steeds dichtbij?

2. Mindmaps maken: 10-25 min

Uitleg:

We gaan nu in groepjes werken. 3 of 4. Elk groepje krijgt één onderwerp, dat iets te maken heeft met oneindigheid: tijd, heelal, of getallen.

Elk groepje krijgt een groot vel, waarop je een mindmap gaat maken. Wie weet hier wat een mindmap is? (Een meisje kon dit goed uitleggen).

In het midden plak je groot het woord (laat zien), die mag je ook zelf groot opschrijven, en daaromheen schrijf je de gedachten die jullie met het groepje hebben.

Maar dat komt misschien niet zomaar vanuit het niks, en daarom krijgt elk groepje ook een aantal vragenkaartjes bij het onderwerp.

Neem telkens om de beurt een kaartje van de stapel, lees hem voor aan je groepsgenoten, en bespreek samen hoe jullie de vraag zouden beantwoorden. Vervolgens mag je de leukste vragen opplakken of opschrijven, en daaromheen opschrijven of tekenen hoe jullie die vraag zouden beantwoorden.

Natuurlijk mag je zelf ook nog vragen bedenken, of ideeën opschrijven.

Groepjes kozen alleen maar *heelal* en *getallen*. Tijd vonden ze blijkbaar minder interessant, misschien ook omdat we het daar iets minder over hadden bij de inleidende discussie.

De vragen die op de kaartjes stonden waren, voor heelal:

- Denk je dat het heelal oneindig is?
- Het moet toch ergens stoppen?
- Wist je dat... wetenschappers niet weten of het heelal oneindig is? Hoe zouden ze daarachter kunnen komen?
- Als het heelal oneindig is, zijn er dan ook oneindig veel sterren en planeten?
- Wist je dat... het heelal ongeveer 13,7 miljard jaar oud is? Wat was er 14 miljard jaar geleden dan?
- Een oneindig heelal... is de cito-toets dan nog wel belangrijk?
- Een oneindig heelal... Kun je het je voorstellen?

En voor getallen:

- Tot hoe ver kun je tellen? En wat komt daarna?
- Zijn de zandkorrels op het strand ontelbaar?
- Zijn de haren op je hoofd ontelbaar?
- Hoeveel nullen heeft ontelbaar?
- Hoeveel is ontelbaar + 1 ?
- Wist je dat... een 1 met honderd nullen, een googol wordt genoemd? Kun je je voorstellen hoe groot dat getal is?
- Wist je dat... een 1 met googol nullen, een googolplex wordt genoemd? Kun je je voorstellen hoe groot dat getal is?
- Is $2x$ oneindig nog groter dan oneindig? Hoe kan dat?

Iedereen goed aan de slag. Kaartjes werkten goed, dus dat is goed om te onthouden. En, zoals ik hierboven al schreef: Hoorde van juf Iris achteraf, dat toen zij binnenkwam,

kinderen haar meteen in een discussie betrokken: “juf, is het zand op het strand ontelbaar?”.

3. Nabespreking mindmaps: 25-40 min

Per groepje vroeg ik welke vraag vond je het leukst/interessantst, over die vraag gingen we het vervolgens hebben.

- Tot hoe ver kun je tellen?
 - o Tot 999 triljard 999 triljoen 999 biljard 999 biljoen 999 miljard 999 miljoen 999 duizend 999.
- Hoeveel is ontelbaar + 1?
 - o Dat kan niet, want je kunt oneindig niet tellen.
- Zijn de zandkorrels op het strand ontelbaar?
 - o Nee. Want je kan eigenlijk niet eens zien hoe groot een zandkorrel is. Hij kan bijvoorbeeld zomaar breken. En in de zee is het een soort van modder. Het zand is daarin veranderd. Dus dan zijn het geen losse zandkorrels meer. Je weet het niet echt. (Dit is *vaagheid*: wat moet je precies tellen?)
- Is 2x oneindig groter dan oneindig?
 - o De getallen stoppen niet. Dus je kunt het niet vermenigvuldigen. Want je kunt alleen getallen die stoppen x2 doen. En ontelbaar stopt niet, dus dat kan niet.
- Wat als alles weg zou zijn?
 - o Tja, dan. Ik weet het niet. Er zou gewoon niks zijn.
 - o *En wat is niks? Is het dan allemaal lucht?*
 - o Nee want dat is ook iets.
 - o *Wat is dan niks?*
 - o Ja, niks
 - o Niks is iets.

- Misschien als er helemaal geen planeten zijn, en helemaal geen heelal enzo, dat er dan een hele zwarte vlek is.
- Ja maar een zwarte vlek is ook *iets*
- Oneindig heelal? Het *moet* toch stoppen?
 - Nee. Als je sneller vliegt dan dat het heelal uitdijt, dan kom je misschien weer bij het begin uit. Maar daarachter moet dan ook weer iets zitten. Heel raar.
 - Er is bewezen dat het heelal steeds groter wordt. Dan kun je niet opeens op een andere plek zijn.
 - Als je even snel of sneller dan het licht gaat, dan kun je niet ouder worden. Dan ga je door de tijd heen.
- Wist je dat het heelal al 13,7 miljard jaar oud is? Wat was er 14 miljard jaar geleden dan?
 - Niks
 - Een zwart gat, met allemaal stenen aan elkaar geplakt. En die stenen groeiden, en die botsten, en zo kwamen er steeds meer stenen.
 - Een grote steen, en er hingen een soort stofjes in de lucht, en daardoor kwam de oerknal. Misschien ontstonden er zo planeten.
 - Maar wat was er *daarvoor* dan?
 - Waar komen die stofjes dan vandaan?
 - Door water, en water is er altijd al geweest.
 - Waar komt dat water dan vandaan?
 - Zonder water zou er niks zijn.
 - Daarvoor was er misschien wel niks, maar dat weten we helemaal niet. Er is niet bewezen dat er mensen waren voordat er niks was, dus dan kun je het ook niet weten. Misschien waren er al bomen.
 - Ik geloof dat God alles heeft gemaakt, hoewel de anderen daar niet in geloven. Met stofjes en water enzo, dat is wetenschappelijk. Maar ik denk dat God alles heeft gemaakt, ook alle planeten enzo.
 - Dat kan wel waar zijn, want iedereen heeft zijn eigen geloof, bijvoorbeeld het Boeddhisme, die kan ook wel dingen zeggen, maar nooit is iets bewezen. Dus je weet het nooit zeker.
 - Als de mens nooit had geleerd om te eten, of om zich voort te planten, dan hadden we niet meer geleefd.
 - Maar dat hebben dieren ook, dat is gewoon het instinct. Als je honger krijgt, dan ga je eten zoeken.

3. Zeno's verhaal: 40-50 min

Een verhaal, van Achilles en de schildpad. *Dit verhaal is verzonnen door een oude griek, ZENO, die leefde van 490 tot 430 voor Christus. Dat is dus bijna 2500 jaar geleden, maar nog steeds interessant!*

De schildpad daagde Achilles uit voor een hardloopwedstrijd. Hij beweerde dat hij zou winnen als Achilles hem een kleine voorsprong gaf. Achilles moest lachen, want hij was natuurlijk een machtige strijder, supersnel, terwijl de Schildpad zwaar en langzaam was.

"OK. Hoeveel voorsprong?" vroeg hij de Schildpad.

"Tien meter," antwoordde deze. Achilles lachte harder dan ooit.

"Dan ga jij zeker verliezen, vriend" vertelde hij de Schildpad, "maar laten we vooral rennen, als je dat graag wilt."

"Je vergist je" zei de Schildpad, "ik ga sowieso winnen, en ik kan het je met een eenvoudige redenering bewijzen.""

"Kom op dan," antwoordde Achilles, die al iets minder vertrouwen voelde dan eerst. Hij wist dat hij de superieure atleet was, maar hij wist ook dat de Schildpad een scherper verstand had, en dat hij al vaak een discussie met hem had verloren.

"Stel," begon de Schildpad, "dat jij me een voorsprong van 10 meter geeft. Zou jij zeggen dat je die 10 meters tussen ons snel kunt afleggen?"

"Supersnel," bevestigde Achilles.

"En hoeveel meter heb ik in die tijd afgelegd, denk je?"

"Misschien een meter - niet meer," zei Achilles na even nagedacht te hebben.

"Zeer goed," antwoordde de Schildpad, "dus, nu is er een meter afstand tussen ons. En zou je die achterstand snel inhalen?"

"Extreem snel inderdaad!"

"En toch zal ik in die tijd weer iets verder zijn gelopen, zodat jij DIE afstand moet inhalen, toch?"

"Eeh, ja" zei Achilles langzaam.

"En terwijl je dat doet, zal ik weer een stukje verder zijn gelopen. Kortom, jij moet *steeds* een nieuwe achterstand inhalen" ging de Schildpad stug door.

Achilles zei niets.

"En zo ziet u, elke periode dat jij bezig bent uw achterstand in te halen zal ik gebruiken om een nieuwe afstand, hoe klein ook, aan die achterstand toe te voegen."

"Daar valt geen speld tussen te krijgen," antwoordde Achilles.

"Je zal me dus nooit in kunnen halen" besloot de Schildpad.

"Je hebt gelijk, zoals altijd," besloot Achilles droevig - en gaf de race gewonnen.

Kinderen luisterden met véél aandacht! Iedereen leek goed te begrijpen wat het probleem was. Na afloop vroeg ik de kinderen de redenering van de schildpad nog eens uit te leggen, en dat ging prima. Vervolgens vroeg ik hoe het kan dat de redenering van de schildpad lijkt te kloppen.

- Ik snap het wel, maar het ligt eraan hoe groot de afstand is. Want A is hartstikke snel. Dus de schildpad heeft steeds minder de tijd om een afstand af te leggen. Dus uiteindelijk zal hij nog maar 2 cm voorsprong hebben, en dan haalt A hem gewoon in.
- Kijk, als A 10 m kan afleggen in dezelfde tijd dat de S 1 m kan afleggen. Dan gaat A naar 20, en de S naar 12 (op $t = 2$ waren ze nl op resp 10 en 11 m).
 - o Klopt!
- *Als ze echt zouden gaan rennen, zou A dan inderdaad winnen?*
- Ja, behalve als de finish op 12 is bijv. (i.e., voor de limiet).
- *Wat is er dan mis met de redenering van de S?*
- Ik ken iemand die zegt: je zit in een droomwereld, en je kunt nooit een afstand helemaal afleggen. Want je moet eerst de helft van de afstand afleggen. En dan weer de helft daarvan. Etc. (OOK een goede opmerking, want dit is analoog met het verhaal. Ik legde het nog eens uit met het lopen van een afstand: *maar uiteindelijk bereik ik het einde wel.* "Ja, maar het was ook een droomwereld", zei de jongen.)
- Waarom heeft de schildpad gelijk? Ik snap het wel. De S legt toch inderdaad steeds opnieuw een afstand af, die A steeds opnieuw in moet halen. Maar die afstand wordt snel steeds kleiner. Dus A haalt de S alsnog wel in. Ik snap wel dat de S dat zegt, want het is wel zo dat hij opnieuw, op het moment dat A de S in probeert te halen, dat ie dan opnieuw een afstand heeft afgelegd. Maar omdat de S minder snel is dan A, wint A uiteindelijk wel.

4. Reflectie en afsluiting: 50-60 min

Wat hebben jullie vandaag geleerd over oneindigheid? Hebben jullie er iets meer grip op gekregen?

- Dat je nooit precies weet of iets oneindig is of niet oneindig is. Je weet het niet. En dat je goed moet nadenken voordat je iets zegt. Bijv. bij "denk je dat het heelal oneindig is?" Ik zeg ja, maar anderen zeggen nee.

- Daarom. Bij filosofie kun je feiten eigenlijk niet leren. Dus eigenlijk valt er niks te leren bij filosofie. Want iedereen heeft een eigen mening erover. *Heel goed, want zijn we tot een antwoord gekomen op de vragen van vandaag?* Nee, bij niks.
- Maar het is juist wel leuk. Want nu beseft je eindelijk je eigen mening echt. Bijv de Olympische Spelen, hoe lang heeft dat al bestaan. Iemand kan dan wel wetenschappelijk zeggen “het is zoveel jaar geleden”, maar dat kan die eigenlijk nooit weten, want hij weet niet of de bronnen correct zijn. Je weet het nooit helemaal zeker.
- Bij filosofie kun je eigenlijk geen fout antwoord hebben. Want je weet het eigenlijk niet zeker. Want stel ik denk dat de oerknal is geweest, maar zij denkt dat het Adam en Eva is, en dan denk je daarover na.

Wat vonden jullie van de les vandaag?

- Leuk en interessant omdat ik er veel van kan leren.
- Leuk, heelal en oneindigheid, je kunt heel veel dingen bedenken, ook over, wat als er niks zou zijn, en dat soort dingen.
- Heel interessant, omdat je heel precies moet denken om er proberen achter te komen.
- Leuk.

Evaluatie les 4 groep 8: *Democratie*

Lesopbouw:

0-15 min	Introductie
15-25 min	In groepjes van 3: als ik directeur van de school zou zijn, dan...
25-40 min	Presenteren van ideeën
40-50 min	Stemmen en stemmen tellen
50-60 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Groep acht was erg rumoerig, en nam de grote opdracht minder serieus dan groep vier enkele weken geleden. We begonnen met goed materiaal in de introductie, maar ze waren te druk om de partij-opdracht serieus uit te kunnen voeren. Hierin staken ze elkaar ook aan. Had ik de opdracht serieuzer moeten maken? Is het te kinderachtig voor groep acht? Achteraf hoorde ik van de groepsleerkracht dat ze precies zo'n spel enkele weken ervoor ook hadden gedaan, waardoor het nu niet meer zo nieuw was. Zij zei dat het *wel* een geschikt spel is voor deze groep.

Als feedback gaven de kinderen me dat ze meer klassikale discussie wilden. Ik kapte die af, zeiden ze, terwijl zij nog allerlei dingen wilden zeggen. Ok, uitproberen volgende keer.

Geleerde lessen:

- Neem lekker wat tijd voor klassikale discussie, maar wees daarbij wel héél duidelijk in de regels: niet zomaar wat roepen, vinger opsteken, naar elkaar luisteren, op elkaar reageren.
- Blijf langer bij een vraag stil staan. In groep 4 werkte de "wie bepaalt er..." (en dan 10 verschillende dingen) wel, om de vaart erin te houden en om de kinderen op gang te laten komen. Maar in groep 8 kunnen ze al een goed gesprek houden om één zo'n vraag. Als ik terug kijk, zie ik dat ik te snel naar een volgende vraag ging, terwijl kinderen nog helemaal niet uitgepraat waren. Daar worden ze ook onrustig van. Veel vragen = veel prikkels = door elkaar heen praten.
- Om die reden is deze opdracht voor groep 8 misschien niet heel goed. In gr 4 is het fijn, want je kunt lekker door. Maar in groep 8 ziet iedereen telkens aanknopingspunten voor een gesprek – er kwamen ontzettend veel ideeën en meningen langs omdat de opdracht in zekere zin vroeg om een lijst met

meningen, terwijl ik er ook de vaart in wilde houden omdat de activiteit anders niet af kwam.

- Neem ze volledig serieus. Een spel moet volwassen zijn.

Wat ik merk nu ik beelden terug zie, is dat de kinderen hun punt helemaal niet nauwkeurig uitleggen. Daar volgende keer preciezer in zijn: wat bedoel je daar precies mee? Kun je dat uitleggen? Want nu maken ze zich er makkelijk vanaf: “een soort van eeeehm”.

1. Introductie (0-15 min)

Reflectie op vorige week:

- Universum
- Getallen
- Mindmap maken

Welke vraag is jullie het meest bijgebleven?

- Wat is oneindig + 1?
- Is het universum oneindig? Of kom je dan weer bij het begin uit?

Vandaag gaan we ons afvragen: wie bepaalt er eigenlijk wat je doet, of dat bepaalde dingen gebeuren? Soms mag je iets helemaal zelf weten, maar soms moet je luisteren naar je vader of moeder, of naar de juf. Laten we eerst naar wat voorbeelden kijken, waarbij je mag bedenken: wie bepaalt dat eigenlijk?

Iemand steekt gelijk vinger op: “ik dacht, vroeger, dat er poppetjes in mijn hoofd zaten, die mij bestuurden. Maar nu denk ik dat niet meer hoor.”

Iemand anders: “ik denk dat je geest het doet. Nou ja, je ziel. Die bestuurt je hersenen.”

➔ *Hier had ik op door kunnen gaan! Deed dat helaas niet.*

Wie bepaalt er welk boek je leest?

- Ik zelf

Hoe laat naar school?

- Ik zelf
- Met mezelf afgesproken.
- Juf Marjolijn (dir.)
- De school, en ook je moeder, zodat je op tijd weggaat.

Welke nieuwe schoenen je koopt?

- Als het van je eigen geld is, dan bepaal je het zelf. Maar als het geld van iemand anders is, dan bepaalt die het ook wel. Zelf bepaal je welke schoenen je mooi vindt, en degene die het betaalt kan restricties opleggen, qua geld.

Dat je moet leren rekenen?

- De leerplicht
- De mensen van het onderwijs

Dat er nieuwe huizen worden gebouwd in A'dam?

- Burgemeester
- De regering
- De gemeente

Hoe komen die mensen dan in zo'n positie?

- Stemmen. Een partij wint. Partijen moeten samen 76 zetels hebben om een meerderheid te vormen.

Hoe gaat dat dan met stemmen?

- Je schrijft op een briefje. Dan komt er iemand uit die het beste is. Iem anders: nou ja, niet het beste hoor. – OK, iemand die de meeste stemmen heeft

Wanneer mogen jullie stemmen? → 18.

Waarom mag je eigenlijk pas stemmen als je 18 bent?

- Omdat als je klein bent, dan weet je niet waarom je op iemand moet stemmen. Dan kun je zeggen: Aah, hij heeft lelijke oren, ik ga niet op hem stemmen! Dan kijk je niet echt naar de partij zelf.

Verandert dat dan als je 18 bent?

- Dan ben je gewoon volwassen
- Als je klein bent dan ga je meestal je ouders nadoen. Dan stem je op hun partij, en later ben je het daar misschien niet meer mee eens.
- Kleine kinderen volgen niet echt het nieuws, dus ze weten niet echt wat er aan de hand is.
- Als je 18 bent moet je ook je eigen huur gaan betalen enzo. En sommige partijen zeggen "minder huur of meer huur", en wij weten daar helemaal niks vanaf. Wij weten helemaal niet hoe het is om huur te betalen ofzo.
- Omdat er bijv een partij is die meer onderwijs wil. Daar gaan kinderen nooit op stemmen.
- Als ik iemand ben van een bepaalde partij, en ik wil heel graag aan de macht komen, dan kan ik ook tegen hele jonge kinderen zeggen: jullie moeten echt op

mij stemmen, want ik deel gratis snoep uit! Volwassenen trappen daar niet in. Kinderen zijn makkelijker over te halen.

- *Maar ik hoor jullie best wel goeie dingen zeggen. Misschien leeftijd verplaatsen naar 11?*
- Ja, maar ouders kunnen hun kinderen ook overhalen: stem hierop, dan krijg je een my little pony! Misschien gaan die ouders hun kind anders mishandelen.
 - *Zou jij dan stemmen op de partij die je ouders willen?*
 - Nee, maar als je jonger bent wel.

En wie zou er eigenlijk wel al willen stemmen? Veel vingers. En weet je dan ook al een beetje wat je belangrijk vindt bij een partij?

- Dat ze veel voor het onderwijs doen. Dat ze niet op ons gaan bezuinigen.
- Ik zou op een partij stemmen die niet de natuur kapot maakt om daar nieuwe wegen te bouwen. Zoals de PvdD.
- Als ik zou stemmen, dan zou ik stemmen op een partij zonder Wilders, zodat hij nog minder aan de macht komt.
 - *Hier had ik kunnen vragen: waarom zou je niet op W stemmen?*
- Ik zou stemmen op een partij die de economie laat groeien. Er moet wel veel worden bezuinigd. Daarom moeten we dingen zoals wegeaanleg, dingen die niet *echt* nodig zijn, minder doen, zodat er genoeg geld overblijft.
- Er is nu op het nieuws dat de rijken in de rijke buurten moeten wonen, en de armen in de arme wijken. Ik zou in elk geval niet op die partij stemmen. En ook een man ging de huur verhogen om de mensen over te halen om te verhuizen. Daar zou ik ook niet op stemmen.

2. In groepjes van 3: als ik directeur van de school zou zijn, dan... (15-25)

Uitleg:

In Nederland worden grote beslissingen eigenlijk door iedereen genomen: het volk bepaalt. Je mag stemmen op een partij, die dan op landelijk of gemeentelijk niveau beslissingen neemt. Dat heet een **democratie**. We gaan nu een democratie in het klein spelen.

Stel je voor, we gaan verkiezingen houden voor de nieuwe directie van de school. De directie mag belangrijke beslissingen nemen op school. We gaan zo meteen groepjes van 3 maken, en elk groepje is een partij met zijn eigen ideeën voor de school.

Met je groepje ga je eerst nadenken over wat je zou doen of veranderen als jullie in de directie van de school zaten. Alle goeie ideeën mag je op dit werkblad schrijven. Je mag ook een partijnaam verzinnen voor jouw groepje.

Als iedereen dat gedaan heeft, dan gaat elk groepje zijn ideeën vertellen voor de klas, en

kun je voor jezelf bedenken van welk groepje je de ideeën heel goed vond.

Dan gaan we allemaal stemmen, en het groepje met de meeste stemmen wordt de directie!

Met je groepje ga je dus nadenken over goeie ideeën, zodat jullie straks zoveel mogelijk stemmen krijgen! Wat zouden jullie doen of veranderen als je de directie van de school zou zijn? Alles mag. Let op: het moeten *serieuze* ideeën zijn die een directeur *echt zou kunnen uitvoeren*. Straks ga je de rest overtuigen dat jullie ideeën de beste zijn!

In mijn uitleg zei ik duidelijk dat ze serieus moeten doen, en dat de ideeën uitvoerbaar moeten zijn. Maar veel kinderen gingen niet echt serieus bezig. Kwam misschien door schaamte, om zich serieus op te stellen? Misschien had ik ze geen partijnaam moeten laten kiezen?

3. Presenteren van ideeën (25-40 min)

We zien dat er ongelooflijk veel momenten zijn waar een discussie gestart kan worden. Deze les had een strak programma (plannen maken, presenteren, stemmen), waardoor hier helaas geen tijd voor was.

Ananas:

- Schonere toiletten, en er mogen wel lekkere geuren in, want het stinkt echt.
- Meer leuke uitjes voor de kinderen
- Half uur langer pauze want we werken echt hard
- Kinderen moeten meer rechten hebben. Want er worden allemaal dingen voor hun bepaald. Want het gaat over wat kinderen moeten doen en wat niet.
- Het schoolplein verbeteren
- Kunstgrasveldje voor de voetballiefhebbers
- Iedereen krijgt van de school iPads, laptops, macboocs, en al die dingen
- We krijgen af en toe snoep
- Verjaardagen van leraren gewoon vieren op de dag zelf, want dan krijgen we meer snoep.

PVGOEK - Partij van Goed Onderwijs en Kinderen

- Beter onderwijs
- Extra aandacht voor kinderen die leren moeilijk vinden
- Een schorsing als er heftig wordt gepest

- Meer speelplaatsen voor kinderen
- Later naar school gaan, maar dan duurt de school wel evenlang als nu, dus ook later uit
- Meer digitaal leren, minder boeken

PVP – Partij van Plezier Omdat leren goed moet zijn, maar het moet ook leuk zijn.

- Buiten spelen voor het leren, dan kun je beter werken. Dat is wetenschappelijk bewezen.
- Dan moeten we ook een leuker schoolplein hebben. Met meer toestellen en spellingen.
- In de zomer soms buiten leren.
- 2x per jaar logeren op school.
- Het lokaal mag zelf ingericht en versierd worden door de leerlingen.
- Lln mogen zelf schoolfeesten organiseren.
- Leren op een leuke manier. Niet zo saai, maar met spellen, en extra dingen.
- Er moeten leukere boeken in de schoolbib komen, want er zijn allemaal saaie boeken. En als je dan een leuk boek weet, kan dan op een lijst gezet worden, zodat het misschien gekocht wordt.
- Elk klas heeft een dier waarvoor ze moeten zorgen. Zoals een hamster of een cavia.

PVHO – Partij voor het Onderwijs

- Een beter schoolplein, want het is nu heel saai.
- Als de kinderen de klas inkomen, dan ligt er een heel dienblad vol met lekkers. Want het is bewezen dat als kinderen kauwen, dan leren ze beter.
- We verkopen de schoolboeken, en we kopen van dat geld macbooks voor alle kinderen behalve voor de kleuters. De regering betaalt ook mee.
- Ieder schoolreisje naar een andere plek. Nu steeds zelfde, wat saai is. Drievliet – Duinrell – Dr – Dui.
- Er moeten schoolfeesten zijn voor de groepen 5-6-7-8
- In gr 8 moeten ze in de school slapen, omdat dat leuk is. Leuk als afscheid.
- Een langere pauze als de kinderen goed werken.

De Beste Partij

- De school duurt van half 10 tot 4 uur. Want dan kun je iets langer slapen. Dat is gezelliger, dan is iedereen minder moe.
- Meer gym, iets van 3 tot 4 uur per week
- Meer uitstapjes, zodat je niet alleen uit boeken leert
- Betere muzieklessen, niet alleen maar van mensen die in opleiding zijn, maar echte leraren.

- In groep 8, na de cito, vooral minder toetsen en meer leuke dingen

De Josti Clan

- Meer gym op school. Dan wordt je meer gemotiveerd, omdat het dan ook leuk is op school
- Betere muziekles
- Gratis overblijf; je betaalt nu om op school te eten!
- En op donderdag willen we pizza's eten, of soep ofzo
- Er moeten meer voetballen komen, en twee goals.
- Het schoolplein beter
- We maken de tafels van aquariums

PVHVEHO – Partij voor het Voetbal en het Onderwijs

- Een nieuw voetbalveld op het buitenplein, waar kinderen goed kunnen voetballen. Want het enige wat we nu kunnen doen is voorzetten en kleine partijtjes. Want wij willen graag op een groot voetbalveld voetballen, waar we toernooien kunnen organiseren en grote wedstrijden.
- Meer uitstapjes.
- Groep 6 en 7 mogen ook op kamp.
- Hou je van voetbal en uitstapjes, stem dan op ons.

3. Stemmen en stemmen tellen (40-50)

Alle kinderen kregen een stembriefje, en ze mochten niet op hun eigen groepje stemmen.

PVP won.

4. Reflectie en afsluiting (50-60)

Is dit de manier waarop de directie inderdaad gekozen wordt?

- Nee. Iedereen had bijna hetzelfde, een paar hadden wel andere dingen.

Vind je dit een goeie manier om een directie kiezen?

- Nee. Want wij namen het niet echt serieus. Van die iPads enzo, dat gaat toch nooit gebeuren. Dus het heeft geen zin.
- Ik vind het wel een goeie manier van stemmen. Het is goed dat het anoniem is.
- Ik denk dat het niet zo goed is, want de directie kan allemaal mooie plannen hebben, maar ze dan niet uitvoeren.

Hebben kinderen betere ideeën over de school dan volwassenen?

- Ja, want kinderen weten wat ze wel en niet leuk vinden. Volwassenen weten dat niet.
- Nee, want kinderen kunnen zeggen “jaa, we willen iPads, en aquariumtafels!” maar dat kost allemaal veel te veel geld.
- Ja, want kinderen weten beter wat ze willen. Maar bijv juf Iris, zij begrijpt dingen van ons, en ze wil dat zelf dan ook, maar dat kan vaak niet.

Maar kunnen kinderen geen goeie ideeën bedenken die *wel* kunnen?

- Nee.

Wat vonden jullie van de les? Leuk/saai/kinderachtig? Ik zag niet iedereen heel serieus meedoen, en ik vraag me dan af waarom dat zo is.

- Leuk
- Het was veel te rommelig. *En waar lag dat dan aan?* Omdat iedereen eigen dingen mocht bedenken enzo. Dan wordt het rommelig. *Maar het is soms toch ook leuk om je eigen dingen te bedenken?* Ja, maar dan wordt het rommelig. En dat vind ik wel leuk, maar de juf (ze wees naar de groepsleerkracht) niet.
- Ik vond het wel leuk, want je mocht het zelf verzinnen.
- Ik vond het leuk, want ik ben geïnteresseerd in politiek, maar we waren een beetje druk. *Had het dan een ander soort opdracht moeten zijn?* Nee, want dat was wel leuk.
- Het lag voor een deel ook aan ons, maar voor een deel ook aan de opdracht. Want je gaat dingen bedenken, waar iedereen commentaar op heeft. Dan wordt het heel druk. *Maar dat is natuurlijk het idee bij filosofie. Dat iedereen zijn eigen ideeën heeft, en dat je daarover gaat praten. Dat je op elkaar reageert.* Ja maar iedereen zit met een vinger omhoog, en wil telkens dingen zeggen.
- Leuk, maar druk. Het ligt niet echt aan de les, maar sommige kinderen zijn gewoon drukker dan anderen.
- Leuk. Rommelig, maar soms hebben kinderen dat nodig, dat je niet alleen stil zit. Je wil ook commentaar geven.
- Soms steek ik mijn vinger op omdat je een goeie vraag stelt, maar dan stop je na een tijdje ook weer omdat je verder wil. Dus dan snap ik ook wel dat kinderen denken: ik wil wel nog zeggen wat ik wilde, en daarom gaan ze erdoorheen roepen.

Evaluatie les 5 groep 8: *Morele Dilemma's*

Lesopbouw:

- 0-20 min Introductie: medicijn stelen?
- 20-35 min In groepjes van 3: Morele dilemma's
- 35-55 min Napraten morele dilemma's
- 55-60 min Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Dit was een geslaagde les: de onderwerpen sloegen goed aan en de kinderen deden erg goed mee. Misschien net iets te lang, en dat heb ik ook met de leerkracht besproken: een filosofieles van 40-45 minuten zou beter zijn. Sowieso doen zij nooit lessen van langer dan dat; iets wat ik mij helemaal niet gerealiseerd had.

In deze les had ik veel rekening gehouden met de feedback die ik van de kinderen had gekregen: meer met elkaar discussiëren, zodat iedereen de kans krijgt zijn mening te geven. De hele les bestond eigenlijk uit discussie: klassikaal, dan in groepjes van drie, dan weer klassikaal.

Morele dilemma's in groepjes behandelen: werkt. Dat zag ik, en dat zeiden zij in de feedback.

Wat ik weer heb geleerd is: ik moet me voorbereiden op elk mogelijk antwoord. In de eerste discussie bijvoorbeeld, had ik voorspeld dat de kinderen zouden antwoorden "ze mag het medicijn in dit geval stelen". Daar had ik vervolgvragen op bedacht. Het verbaasde mij dat ze zeiden: nee, ze mag het medicijn nog steeds niet stelen. Ondanks dat was het wel een goede discussie, maar het is altijd goed je voor te bereiden op zoveel mogelijk verschillende manieren van hoe de discussie zich zou kunnen ontwikkelen.

Wat goed werkte was: aan de kinderen vragen welke vraag/vragen zij het interessantst vinden. Dat dan bespreken.

Geen tijd meer voor het wel ingeplande prisoner's dilemma, omdat ik goed de tijd wilde nemen voor de discussie, omdat kinderen dat de vorige keer aangaven.

1. Introductie: medicijn stelen? (0-20)

Waar hadden we het de vorige week over?

- Getallen, universum (nee)
- Wat je gelukkig maakt ofzo (nee)
- We gingen stemmen op een partij voor de school. Iedereen: ohjaaaaaa
- Wie wat voor jou bepaalt enzo

Vandaag: morele dilemma's. *Wie weet wat dat betekent?*

Niemand weet dat echt.

- "Ik weet wel wat een dilemma is. Een dilemma is dat je keuzes hebt, maar je weet niet welke je moet kiezen. Bijvoorbeeld als je niet weet of je aardbeien, of bananen wil."

Top. Een moreel dilemma is een situatie waarin je niet weet wat je moet kiezen, omdat er twee dingen goed kunnen zijn. Het is moeilijk om te bedenken wat het juiste is om te doen in zo'n situatie.

Laten we beginnen met een moreel dilemma, zodat we beter weten wat het is.

Marta's broertje is erg ziek, en het enige medicijn ligt bij de buurman. Hij heeft het medicijn pas ontdekt, en hij wil er veel geld mee verdienen. Het kostte hem 1000 euro om het te maken, maar hij verkoopt het voor 10.000 euro.

Marta weet dat, en ze heeft met allerlei acties en donaties E5000 euro opgehaald. Ze gaat langs bij de buurman om te onderhandelen. Maar hij houdt voet bij stuk: hij wil er 10.000 voor hebben.

Mag Marta nu inbreken bij de buurman om het medicijn te stelen?

Eerste reactie van veel kinderen: "Neeeeeee"

- Natuurlijk niet.
- Nee, want je mag niet stelen. Je gaat niet zomaar stelen omdat je broertje ziek is.
- Dat is een beetje dom, want die buurman weet heus wel dat zij dat heeft gedaan. Hij zal dan gewoon de politie bellen en zeggen dat er is ingebroken.
- Haar broertje is misschien wel ernstig ziek, maar stelen, dat mag gewoon niet. Het *mag* gewoon niet. Maar ik snap wel waarom je de neiging krijgt.
- Als de buurman het heeft laten maken, dan kan zij het toch ook laten maken, voor maar 1000 euro? *Ja, maar die buurman is echt een genie. Hij is de enige op de hele wereld met het medicijn.*
- Sorry hoor, maar ik denk dat alle ouders in deze klas wel E5000 hebben. *Ja, maar in dit verhaal heeft zij maar 5000 euro, en ze komt dus 5000 tekort.* Maar dan kan

ze toch naar een andere stad ofzo. *Ja, maar we nemen voor nu aan dat ze er echt alles voor heeft gedaan. En ze heeft 5000 euro.*

- Gemeen van die buurman, want het is toch zijn buurjongetje die ziek is. Maar ik vind nog steeds dat ze niet mag stelen.

Is er iemand die zegt: in dit geval mag je wel inbreken? Er gaan één vinger de lucht in. Iedereen kijkt haar verbaasd aan. “Ik zou het wel doen”, zegt zij. En deze opmerking triggert andere kinderen, want verschillende kinderen zeggen: “ik zou het misschien ook wel doen”. Ze legt uit:

- Als mijn broertje bijna dood gaat, dan zou ik dat gewoon doen. Dan ga ik maar de gevangenis in, maar daar kom ik toch wel weer uit. Dan is mijn broertje tenminste niet dood.
- Reactie: Tuurlijk, ik had het zelf ook wel gedaan, maar nog steeds *mag het niet*. Er is een verschil in *wat je zou doen*, en *wat mag*. Je geeft natuurlijk wel veel om je broertje
- Ik zou het wel stelen, en dan zou ik de 5000 euro in een envelop doen, en die bij de buurman leggen.
- Waarom kun je geen geld lenen bij de bank? *Ik leg nu uit waarom we de beperkingen opleggen: zo kun je erachter komen wat je belangrijk vindt. Want natuurlijk, zou er uiteindelijk wel een oplossing zijn, en zo'n situatie komt nauwelijks echt voor.*
- Er zijn toch heel veel mensen op deze wereld die heel erg ziek zijn? Die ook de medicijnen niet kunnen betalen. Maar die gaan toch ook niet bij de dokter de medicijnen stelen?
- *Maar dan overlijdt er misschien wel een familielid van je. Vind je dan die regel, dat je niet mag stelen, belangrijker dan dat je familielid heel erg ziek is?*
- Ik zou gewoon inbreken, want ik hou hartstikke veel van mijn broertje, ook al is hij echt vervelend, maar ik zou inbreken, en dan zou ik die 5000 euro aan hem geven, en zeggen: over een paar jaar... OHNEE want hij had die medicijnen toch voor 1000 euro gemaakt? Ik zou dus 5000 euro geven, en zeggen: hier kan je vijf nieuwe medicijnen van maken!
- Een ambulance mag in een noodgeval door rood rijden. Dan overtreedt hij ook een regel. Dit is ook een noodgeval. Ik wil niet doodgaan omdat iemand zich zo nodig aan een regel wil houden. (Goed voorbeeld!)
- Ja maar dit is geen noodgeval. Want er zijn miljoenen andere mensen die doodziek zijn. Je wil niet dat die allemaal gaan inbreken bij burens of bij dokters. Die dokters verdienen dan niks meer, die kunnen geen geld meer verdienen, en dan vallen er nog meer doden.
- En misschien is het medicijn wel speciaal gereserveerd voor iem die dodelijk ziek is. Als iemand anders het dan gaat stelen, dan gaat die dood. *Ook goed punt: waarom is je broertje belangrijker dan andere doodzieke mensen?*
- Zeggen: ik betaal de rest van die 5000 later wel.

- Als er iem bij je inbreekt, dan mag je diegene ook niet doodmaken. Maar dan heb je ook zo'n situatie. Ik snap het eigenlijk niet, dat je dat niet mag.
- Vragen om de helft van de pilletjes en dan 5000 euro geven.
- Ik zou het stelen, dan kom ik in de gevangenis, en dan zeg ik: ik spaar nog langer door, totdat ik 10000 heb.
- Je kan ook zelf 5 medicijnen laten maken, dan heb je nog een voorraad.

Kinderen waren dus geneigd allerlei tussenwegen te bedenken. Ik herinnerde ze er telkens aan dat het dilemma interessant is wanneer je *echt* geen andere mogelijkheden hebt.

- Hij heeft het voor 1000 laten maken. Jij betaalt dus eigenlijk voor zijn hersenen. Maar hij heeft die hersenen toch gewoon gekregen?

We gingen nu stemmen: wie zou het stelen? Veel vingers. Wie zou er niet inbreken? Niemand.

Interessant, want we begonnen met: nee, niet inbreken want dat mag niet, en we eindigen met: iedereen zou inbreken.

2. Groepjes van 3: Morele dilemma's (20-35 min)

Vaak is het heel moeilijk om te besluiten wat je in zo'n situatie moet doen. Er zijn goede argumenten om het ene te doen, maar ook goede argumenten om het ander te doen. Het helpt daarbij om alle mogelijkheden langs te gaan, en met elkaar de verschillende argumenten te bedenken. Daarom gaan we nu in groepjes verschillende morele dilemma's bespreken.

In groepjes van drie gaan jullie nu kijken naar verschillende morele dilemma's. Die staan op kaartjes. Elk kaartje bespreek je met elkaar. Het is belangrijk om naar ieders mening te luisteren. Dus niet meteen gaan roepen wat je zelf vindt, maar met elkaar erachter komen welke verschillende meningen er bestaan in je groepje, en waarom die meningen er zijn. Laat bij elk kaartje dus iedereen aan het woord, en stel elkaar de vraag: WAAROM. Je mag de verschillende meningen die langskomen op de kaartjes schrijven, en achteraf gaan we een paar kaartjes klassikaal bespreken.

nee / ja
 ja anders gaat iedereen stelen die arm is
 nee hij kan dat niet betalen

Ja want het is net zo zielig als een
 man die gepest wordt

nee want hij weet zelf ook dat hij iets verkeerd heeft gedaan en je moet je niet tot zijn vrouw vertegen

Groepjes gingen heel goed aan het werk. Dit schreven ze op:

Een arme man steelt een brood omdat hij zijn kinderen te eten moet geven. Zoals elke winkeldief krijgt hij een boete van 150,-. Ben je het daarmee eens?

- Hij mag stelen.
- Dus een arme man mag stelen en een rijke man niet? Dat is oneerlijk.
- Ik ben het ermee eens. Een arm mens mag net zo goed niet stelen als een rijk mens.

- Ik ben het er half mee eens. Ik vind dat hij een taakstraf moet doen. Want hij heeft het geld voor die boete niet.
- Inderdaad. De man had geen geld voor het brood, dus al helemaal niet voor de boete.
- Nee. Hij moet wel een andere straf krijgen, maar geen boete, want hij kan zijn eigen kinderen niet eens te eten geven.
- Ja. In het vuilnis ligt ook eten.
- Nee, want hij heeft geen geld en hij moet zijn kinderen eten geven. Omdat hij arm is kan hij de boete ook niet betalen.
- Ja, want stelen mag gewoon niet.
- Ja, want anders gaat iedereen stelen die arm is.
- Nee, want hij kan dat niet betalen.
- Nee, omdat je met 150 euro ook veel andere dingen kan kopen, en die man kan het toch niet betalen.
- Nee, want wij vinden niet dat je voor een brood dat je steelt 150 euro moet betalen. Anders verhongert er misschien wel iemand.

Je klasgenootje is vroeger gepest door Pim. Nu, 2 jaar later, gaat zij Pim pesten, om te laten zien hoe het voelt. Ben je het met je klasgenootje eens?

- Nee, maar ik begrijp dat ze het terug wil doen.
- Nee, omdat je het niet terug mag doen; dat meisje weet dat ze het fout heeft gedaan.
- Nee, want je weet zelf hoe vervelend het was.
- Nee, want hij weet zelf ook dat hij iets verkeerd heeft gedaan, en je moet je niet tot zijn niveau verlagen.
- Nee, want je moet niet iets terug doen wat je zelf niet leuk vond.
- Nee, want het is al gebeurd en je kan er niks meer aan veranderen.

Fatma is moslim en draagt daarom een burka. Ze werkt in een winkel, en haar baas vraagt haar de burka af te doen, anders wordt ze ontslagen. Vind je dat de baas dat mag eisen?

- Ik wil daar niet over praten, want dan komt er ruzie in de klas.
- Nee, want het is haar geloof, als je christen bent gaat toch ook niemand vragen om je kruis af te doen.
- Nee, want dat moet zij van haar geloof.
- Nee, het is haar geloof en wij vinden dat ze het gewoon mag dragen.
- Dat mag niet, omdat je niet voor iemand kan beslissen wat die draagt. Hij mag het wel vragen en voorstellen. Maar als zij dat niet wil, hoeft ze het niet te doen.
- Nee, dat is hun geloof en wij vinden dat je daar geen mening over mag hebben die slecht aankomt.
- Nee, want dat is hun geloof en dat moet je respecteren.
- Nee, want dat hoort bij hun geloof

- Ik vind dat de baas het wel mag eisen, maar zij mag dan wel nee zeggen. Maar dan moet er wel een andere oplossing zijn.
- Het is haar geloof, maar je mag ook niet met een bivakmuts over straat.
- Nee, want het is haar geloof. Die baas mag haar niet verbieden haar burka af te doen want het hoort bij haar geloof.
- Hij mag dat niet eisen.

De Chinese buurman nodigt je uit voor het eten. Hij heeft er heel erg zijn best op gedaan op het diner. "Er zit hondenvlees door!", vertelt hij trots. Eet jij het?

- Ja
- Proberen!
- Nee, maar wel bedanken. En uitnodigen voor een andere keer te eten bij jou thuis.
- Ja, want het is net zo zielig als een koe die geslacht wordt.
- Nee, je gaat toch geen hond slachten
- Ik wil het best proeven want voor sommige mensen is een koe een huisdier.
- Nee echt niet, ik weet niet eens hoe het smaakt
- Nee, want dan eet je een huisdier op.
- Nee, ik hou van honden, dat is mijn lievelingsdier.
- Zelfde argument voor ja en nee (resp. wel en niet vegetariër): het is hetzelfde als een koe en die eet ik ook (niet).

Een vrachtwagenchauffeur rijdt op een smalle weg. Hij ziet voor zich aan zijn kant van de weg 2 wandelaars, en aan de overkant 1 fietser. Zijn remmen werken ineens niet meer! Als hij niets doet, rijdt hij de 2 wandelaars dood. Als hij naar links stuurt, rijdt hij 1 fietser dood. Moet hij sturen?

- Ja, want anders gaan er 2 mensen dood ipv 1. (3 groepjes zeiden dit).
- Ja, want een fietser kan sneller dan een voetganger.
- Ja
- Ja
- Ja, maar naar rechts de berm in. Dan gaat er waarschijnlijk niemand dood, of misschien raakt hij zelf gewond.
- Ja, liever 1 dan 2.
- Nee, want dan doe je dat bewust, dan heb jij het echt gedaan, dan is het jouw schuld. Als je niks doet, dan zijn er wel 2 mensen dood, maar dat is dan de schuld van de remmen.

Je staat op een brug over een autoweg. Over die weg rijdt een vrachtwagen. Je ziet dat de remmen niet werken, en hij rijdt zo op 3 mensen af. Naast jou staat een dikke man. Als je hem van de brug duwt, dan gaat alleen hij dood. Anders gaan de 3 mensen dood. Duw je de man?

- Ja, hij heeft zoveel kussens dat hij toch niet doodgaat, en anders gaan er 3 mensen dood ipv 1.
- Nee, want dan ben je een moordenaar.
- Ja
- Nee, ik ga niet iemand doodmaken zodat ik blijf leven.
- Ik zou het niet doen, want dan is het jouw schuld.
- Nee, dan maak je 2 mensen dood ipv 1.
- Nee, dan ben je een moordenaar. Hij moet er voor zorgen dat zijn remmen het doen.
- Nee

3. Bespreking van de dilemma's (35-55)

Ik liet ze stemmen over welke dilemma's ze klassikaal wilden bespreken.

De kaartjes over pesten en het stelen van een brood waren niet populair.

Hondenvlees wel, maar verloor net van de vrachtwagen en de burka.

Je staat op een brug over een autoweg. Over die weg rijdt een vrachtwagen. Je ziet dat de remmen niet werken, en hij rijdt zo op 3 mensen af. Naast jou staat een dikke man. Als je hem van de brug duwt, dan gaat alleen hij dood. Anders gaan de 3 mensen dood. Duw je de man?

- Als je die dikke man duwt, dan is het echt letterlijk jouw schuld, want *JIJ* hebt hem geduwd. Het is jouw eigen keuze.
- *Wie zou de man wel duwen?*
- Ja, want dan gaat er maar 1 iemand dood. Ik zou het niet ECHT doen, maar het is wel een reden om het te doen.
- Ik weet het niet zo goed. Want als je hem duwt, dan is er maar 1 iemand dood, en dan heb je drie mensen die nog leven. Maar ergens *vermoordt* je wel iemand. Je doet het met opzet. En dat doe je wel om andere mensen te redden, maar toch vermoord je iemand.

De 2 wandelaars/fietser

- Dan zou ik voor de fietser gaan, want je moet sowieso iemand vermoorden.
- Nee, want sturen is jouw beslissing, en dan is het ook jouw schuld dat de fietser dood is. Als je niks doet is het de schuld van de remmen die het niet doen.
- Ik ben het daar half mee eens. Aan de ene kant vermoord je wel echt iemand als je stuurt. Aan de andere kant is het wel laf als je niet stuurt, want dan heb je 2 mensen vermoord ipv die ene, en dan geef je niet jezelf de schuld maar de remmen. Dus je denkt: of ik zorg dat er 2 mensen doodgaan, en ik geef iets anders de schuld – de remmen -, of ik zorg dat er 1 iemand doodgaat, en ik geef

mezelf de schuld, en er blijven 2 mensen leven. *Dus wat zou jij doen?* Ik weet het niet.

- Er zijn meer mensen boos op jou als je de 2 mensen aanrijdt. 2 families. Je had zelf naar links kunnen gaan, en dan zou er maar 1 familie boos zijn.
- Maar dat verschilt niet veel; 1 of 2 families boos. Ik zou niks doen.
- Nog even over de **dikke man**, als je die van de brug duwt. Ik zou nooit iemand gaan duwen, omdat EN je zit met een heel erg schuldgevoel, omdat je iemand hebt vermoord, *-heb je geen schuldgevoel als er 3 mensen dood zijn?*- nee want dat is de schuld van de remmen, of van de vrachtwagenchauffeur EN je zou naar de gevangenis gaan.
- De vrachtwagenchauffeur die heeft dan de 3 mensen gedood, maar als jij die ene man duwt, dan heb jij hem gedood, maar jij kon er verder anders niks aan doen.
- Misschien stond de dikke man wel op de brug, om zelfmoord te plegen. Dan zou ik hem wel duwen. Als hij niet zelfmoord zou plegen, dan zou ik hem niet duwen, want hij had er zelf helemaal niks mee te maken. Dan is hij dood, terwijl hij er niks mee te maken had.
- Stel dat die twee klasgenootjes de wandelaars zijn, en dat andere klasgenootje is de fietser. Dan ga ik ook niet kiezen. Dat kan gewoon niet.

Nog even stemmen. Wie zou de dikke man duwen? Niemand Niet duwen? Iedereen.

De vrachtwagenchauffeur. Wie stuurt er, zodat er maar 1 iemand dood gaat? Een paar. Wie niet? Ook een paar.

De Burka Mag de baas dat eisen?

- Nee, want als je een geloof hebt, dan moet je doen wat dat geloof zegt. Iemand anders kan tegen mij zeggen dat ik niet meer in god moet geloven, of dat hij niet bestaat, en dat kan niet. Hetzelfde met de burka.
- Tussenoplossing. De baas mag het wel eisen, en ze mag nee zeggen, maar er moeten andere opties zijn. In het magazijn werken ofzo.
- Ik vind dat de baas het niet mag eisen. Mensen die joods zijn, die lopen in lange zwarte kleren. Als die in de supermarkt werken ofzo, dan ga je ook niet zeggen "nee, je mag het niet doen, want anders is het raar voor die mensen". Ik vind ook dat hier in NL mensen mogen dragen wat ze willen.
- Sommige dingen gaan wel te ver bij geloven. Bijvoorbeeld een baby van 20 meter hoogte laten vallen.
- Ik vind dat ie het mag eisen, maar zij mag ook gewoon nee zeggen. Zij mag het gewoon dragen.
- Ik vind het echt heel erg onzin, want ik vind dat je je niet moet bemoeien met andermans geloof. Het gaat er niet om wat zij draagt, het gaat erom dat zij goed werk verricht. En dat zij ook gewoon haar geld moet verdienen zonder dat ze iets af hoeft te doen of ontslagen kan worden. Als je dan in het magazijn moet werken bijvoorbeeld, dan is het gewoon discriminatie.

- De baas mag het wel tegen haar zeggen. Zij kan er dan voor kiezen om de burka af te doen, of ontslagen wordt. Ikzelf zou die burka niet af doen, alleen omdat die man dat zegt.
- Als mijn baas het zou zeggen, dan zou ik graag ontslagen zijn, want ik zou nooit zo'n baas willen hebben.
- Stel, ik ga naar een winkel, en er staat iemand met een burka, dan ga ik het toch ook niet vragen: hoe kan je die burka afdoen?

4. Reflectie (55-60)

Wat vonden jullie van deze les?

- Interessant, want als je in een groepje kan praten, dan heeft iedereen een eigen mening, en dan kun je goed discussiëren.
- Leuk, maar als je dan iets wilt zeggen, maar in de klas, dan krijg je zo weinig de beurt (terecht, want ik zag dit meisje op de video veel te lang met een vinger omhoog)
- Ik vond het best wel saai. Omdat ik de andere onderwerpen leuker vond. Zoals oneindigheid.
- Het is leuk, want door 1 argument kunnen alle meningen van de kinderen in de klas veranderen.
- Dit is een leuke klas. Je hebt ook klassen die zeggen nouw daar hebben we geen zin in. Maar dit is een klas waarbij iedereen er echt zin in heeft.

Evaluatie les 6 groep 8: *Identiteit*

Lesopbouw:

0-20 min	Introductie identiteit
20-30 min	Ieder voor zich: <i>opdracht identiteitskaart</i>
30-40 min	Napraten opdracht
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Deze les duurde korter dan de vorige lessen, omdat ik merkte dat een uur net te lang was. Drie kwartier is inderdaad beter; je kunt een mooi geheel hebben van een les in drie kwartier, en dat is ook genoeg.

Ik vond de les wat minder gaan dan de andere lessen: het was soms onduidelijk voor de kinderen waardoor het rommelig werd. Het onderwerp had beter geïllustreerd kunnen worden met duidelijke voorbeelden. De vragen in het begin vonden kinderen te vaag (wat komt er in je op als je nadenkt over de vraag *wie ben ik?*, en wat bedoelen mensen als ze zeggen *wees jezelf?*).

Desondanks ontstonden er goeie discussies over *je ik*, en kinderen konden er met de opdracht zelf nog goed over nadenken. Aan het einde kreeg ik de feedback dat ze het héél leuk vonden, en een jongen zei dat hij deze minder leuk vond dan de vorige, omdat het steeds om hetzelfde ging. Daarin gaf ik hem gelijk.

Ik merkte dat niet iedereen in groep acht kan zijn mening of gedachte helder verwoorden. (*Ja maar jullie hebben het over één moment. Maar heel veel kinderen die denken dan... bijvoorbeeld ik denk nu aan wat ik moet opschrijven enzo, en dan heb je ook verschillende dingen enzo, bijvoorbeeld Lindi die zegt eh iets heel anders, dan dat ik denk. En zij heeft bijv de gedachte 'ik wil naar buiten, ik wil huppelen', terwijl ik dan denk, 'ik wil gewoon achter de computer zitten, de hele tijd gamen'. Dan heeft iedereen zijn eigen gedachten. OF: Als jij nu een jongen zou zijn, dan zou je nooit weten hoe het is om een meisje te zijn. Dus dan zou je ook niet weten of je nou... want ik bedoel, niet elke jongen houdt hier, ehm ik bedoel, als ik nou nu een jongen zou zijn, dan zou ik niet per se van meisjesdingen houden.*). Het is een kunst / vaardigheid om daar als leerkracht bij te helpen, zodat kinderen daar beter in worden, en zodat iedereen elkaar begrijpt. Bij het terugkijken van de videobeelden zie ik dat ik daar soms nog in tekort schiet.

Kinderen verwoorden hun gedachten heel vaak louter in de vorm van voorbeelden, in plaats van te abstraheren naar een algemene theorie, terwijl ze wel impliceren een

algemene theorie te hebben (die ze duidelijk willen maken met de voorbeelden). Zie bijvoorbeeld *Mijn broer gaat soms op zijn sloffen in zijn pyjama en badjas naar de AH aan de overkant. En dat betekent niet meteen dat ie slordig is, nee echt niet. Als hij naar z'n werk gaat, dan gaat ie met zijn LV-tas enzo. En dan is ie ineens iemand anders. Dus ik denk niet dat als je in je onderbroek op straat rent, dat je meteen een hoer bent.*

1. Introductie identiteit (0-20 min)

Reflectie op vorige week: morele dilemma's.

- "Je mocht niet zeg maar om het verhaal heen kijken, je moest lezen wat er op het kaartje stond, en er waren twee mogelijkheden, en je mocht niks anders bedenken".

Welk morele dilemma is je het meeste bijgebleven?

- Dikke man op de brug
- Met de burka, dat vond ik echt erg.
- Met de twee wandelaars en sturen naar een fietser.

Vandaag: identiteit. *Wie weet er wat identiteit is?*

- Identiteitskaart? Ofzo?
- Wie je bent, waar je vandaan komt.
- Stel, dat Adam heel aardig is, dan is Adam's identiteit heel aardig.
- Nou dat is volgens mij... Nee laat maar. *Wat dacht je?* Nee, want dan gaat iedereen zeggen buhoo. *Er zijn geen stomme of rare meningen of antwoorden.* Ik denk dat je identiteit ook is waar je woont
- Je paspoort
- Identiteit is ook terugkijken naar jouw jeugd.
- Het is je DNA

Identiteit gaat over de vraag "wie ben ik?". En we zitten hier met een stuk of 30 man. Iedereen heeft een eigen ik. Iedereen ervaart de wereld op zijn manier. En de anderen, ja, die ken je wel, maar die ervaar je niet op de manier waarop je jezelf ervaart.

- Wel als je tweeling bent.

Welke dingen komen bij je op, als je nadenkt over de vraag "wie ben ik"?

- Juf, ik snap niet echt wat je bedoelt met de vraag 'wie ben ik?' ik ben gewoon Sara.
- Ik ben Besi. *Zou je iemand anders zijn als je een andere naam had? Of zou je dan dezelfde zijn?*
- Ik denk niet dat je je naam bent want dat is je naam, maar niet *wie je bent.*

- Sommige mensen laten hun naam veranderen, en dan ben je nog steeds dezelfde persoon.
- *Wat denk jij dan dat er bepaalt wie jij bent?*
- Nou ik denk... Hmm... Niemand *bepaalt* dat eigenlijk voor me. [ok, mijn formulering was blijkbaar verkeerd gekozen. Kinderen denken dat 'bepalen' alleen toegepast kan worden op een persoon...] Ja, je bepaalt het zelf. Je bepaalt zelf hoe je wil doen, of juist niet.
- Dus de dingen die je doet, en de herinneringen die je hebt, bepalen wie je bent.
- Je geheugen
- Dingen die je leuk vindt, want die ga je dan heel vaak doen
- Vaak kan je ook zien aan mensen hun kleding wat ze leuk vinden. Als ze voetbalkleding aan hebben bijvoorbeeld. Dat is gewoon ook een stukje van je eigen ik.
- Wat je *kan* bepaalt ook wie je bent
- Als je wil veranderen, dan verander je ook. Dus dat heb je wel zelf in de hand.

Wat wordt er bedoeld als iemand zegt *wees jezelf?*

- Dat je je niet anders voordoet dat je bent. *En wat bedoel je daarmee?*
- Ik weet het niet.
- Als je eigenlijk heel druk bent, en dan ben je ergens bij allemaal nieuwe mensen, en dan ben je opeens heel rustig.
- Ik kan het niet uitleggen. Want je kan zeggen van: je moet doen zoals je normaal ook doet, maar wat nou als je nooit jezelf bent? Dat is gewoon vreemd. Je kunt wel zeggen: je moet druk zijn, als je normaal druk bent, en als je dan rustig bent, dan ben je niet jezelf. Maar wat nou als je normaal druk bent, dan kan het ook zijn dat je op dat moment niet jezelf bent, en je bent gewoon als je jezelf bent gewoon rustig.
- Je kan wel altijd jezelf zijn, maar soms denken mensen dan dat je niet jezelf bent, maar dat is dan wel zo. Dus je weet het eigenlijk nooit.
- *En hoe weet jij dan dat je jezelf bent?*
- Dat weet je zelf, dat is een gevoel.
- Kijk, meestal ben je niet jezelf, als je een andere opmerking maakt. Bijvoorbeeld, Rosa is heel erg melig, en ik moet daar om lachen, maar als ik dan opeens niet zou lachen, dan zou ik niet mezelf zijn. Het is ook gewoon hoe je ergens op reageert. Als je denkt dat iets een beetje vreemd ofzo is, dan doe je het niet. Dus als je heel erg graag op iets wil reageren, want je vindt het heel grappig, alleen je zou denken dat andere mensen dat stom vinden ofzo.
- Maar kijk, als je niet jezelf bent, dan is dat ook weer een soort van jezelf. Want dan is *jezelf* andere mensen nadoen. Misschien is dat gewoon een andere kant van jezelf. Dus dan ben je altijd jezelf.
- Keuzes die je maakt, maken wie je bent. Bijvoorbeeld als iemand bijv Mas, die geen voetballer wil worden, maar Adam wel. Dus als zo'n scout zou vragen aan Mas, wil je voetballer worden, zegt ie neeee, maar Adam zou zeggen jaaaa.

- Ja, maar in high-school films bijvoorbeeld, zie je vaak dat er zo'n voetbalteam is, en iedereen wil in het voetbalteam zitten, en ook al vind je voetbal helemaal niet leuk. Maar dan denken mensen dat iedereen denkt dat je heel cool bent. Misschien zou Mas dan wel ja zeggen, omdat ie dan denkt dat ie veel cooler is. *En is hij dan zichzelf?* Nee, want als je weet dat je het niet leuk vindt, en toch ja zegt, dan ben je niet jezelf.

We hebben allemaal een verschillend idee bij 'wie ben ik', of 'wat bepaalt wie ik ben'. Voor de ene persoon is het geloof heel belangrijk, voor de ander misschien het uiterlijk. Iedereen gaat voor zichzelf een identiteitskaart maken.

2. Ieder voor zich: opdracht identiteitskaart (20-30 minuten)

Normaal staat er op je id-kaart hoe je heet, wat je burger service nummer is, je geboortedatum, enz. Maar dat soort zaken komen niet in je op bij de vraag "wie ben ik", of bij "wat hoort er nu echt bij mijn identiteit"? Daarom gaan we nu allemaal een nieuwe id-kaart maken: een persoonlijkere.

Wat zou er op een identiteitskaart moeten staan? Maak je eigen identiteitskaart.

De meesten gingen echt goed bezig met de opdracht. Ze praatten er samen over, ook als ik er niet bij stond (zie ik op beeld), en ook de drukke kinderen waarvan ik dacht dat ze aan het klieren waren, maakten de opdracht. De resultaten waren wat minder, maar in dit geval is de opdracht blijkbaar meer een middel dan een doel.

3. Napraten opdracht (30-40 minuten)

Wat bepaalt wie je bent?, wie heeft er voorbeelden?

- Mijn gedachten
 - Hoe ik me gedraag
 - Wat ik aan heb (hoe ik eruit zie)
 - Het gevoel dat ik heb
 - Met wie ik om ga
 - Waar ik van hou
 - Keuzes die ik maak
 - VOETBAL
-
- Mijn gedachten, want eigenlijk kun je je wel voordoen als iemand anders, maar wat je denkt kan niemand anders denken, dus dat is echt iets van je zelf.

Kan niemand dezelfde gedachten hebben als jij?

- Ik denk het niet, want iedereen denkt over andere dingen na. Bijv, ik denk "ik heb honger", en iemand anders denkt ook "ik heb honger", maar [onverstaanbaar].
- Mensen kunnen wel dezelfde gedachten hebben als jij want als er bijvoorbeeld ergens een brandweerwagen rijdt, dan denken de meeste mensen wel hetzelfde, namelijk dat er waarschijnlijk wel brand is.
- Ja maar, stel dat jij nu een filosofische vraag stelt, dan gaan we allemaal denken aan die vraag. En dan denken we dus allemaal hetzelfde. En dan kan het zijn dat er allemaal andere gedachtes in ons opkomen, maar eerst moet je wel denken aan die vraag.
- Nou, je denkt ook over anderen na, dus je denkt eigenlijk nooit *precies* hetzelfde. Maar wel ongeveer dezelfde richting.
- Ja maar je hebt wel je eigen gedachten. Iedereen, want je bent ook uniek met je lichaam, ook al ben je een eeneiige tweeling. Iedereen is heel erg verschillend van elkaar. De ene speelt viool, de ander speelt piano (hoezo eliteschool). Als je gewoon zit na te denken, zonder dan iemand je een vraag stelt, dan denk je gewoon anders. Je kunt wel hetzelfde denken, maar gewoon *de manier hoe je denkt*.
- Ja maar jullie hebben het over *één moment*. Maar heel veel kinderen die denken dan... bijvoorbeeld ik denk nu aan wat ik moet opschrijven enzo, en dan heb je ook verschillende dingen enzo, bijvoorbeeld Lindi die zegt eh iets heel anders, dan dat ik denk. En zij heeft bijv de gedachte 'ik wil naar buiten, ik wil huppelen', terwijl ik dan denk, 'ik wil gewoon achter de computer zitten, de hele tijd gamen'. Dan heeft iedereen zijn eigen gedachten.

- Ik snap het, want als jij een filosofische vraag stelt, dan heeft iedereen daar een andere gedachte bij, maar je moet eerst *nadenken* over *de vraag zelf*. Stel je hebt de vraag “hou je van pasta”, dan komt eerst in je op: hou je van pasta, en dan pas denk je na over of je wel of niet van pasta houdt. Dat is dan anders bij iedereen. Maar *op een moment* kun je wel hetzelfde denken.
- Het gaat nu om *welke* gedachte je hebt, en of die hetzelfde kunnen zijn, maar de *manier waarop* verschilt. Sommige mensen denken heel anders. Bijvoorbeeld als je autistisch bent, dan denk je op een andere manier. (ooh=reactie) Niet dat het slecht is, maar iedereen denkt op een andere manier. Je kan wel hetzelfde denken.

We gaan weer verder met: wat bepaalt wie jij bent?

- Je keuzes zijn ook heel belangrijk, en dat heeft ook met je gedachten te maken. Je denkt: wat is nou leuk? Of lekker?

Wie van jullie heeft opgeschreven dat het belangrijk is of je een j/m bent, voor wie je bent?

- Ja, want ik denk dat als ik een meisje zou zijn, dat ik heel anders zou doen, dan als ik een jongen zou zijn. Dat weet ik eigenlijk wel 100% zeker. *Wat voor dingen zouden er anders zijn?* Nou, de kleren... *En is dat belangrijk voor wie jij bent?* Ja, want aan kleren kun je ook zien wat iemand belangrijk vindt. En je ziet er ook anders uit, als een meisje. En je denkt ook anders.
- Ik vind het een beetje onnodig, ik bedoel, als ik een jongen was, dan zou ik nog steeds van allerlei meisjesdingen kunnen houden. En dan zou ik nog steeds dezelfde persoon kunnen zijn, alleen dan in een ander lichaam.
- Dat is wel waar, maar ook weer niet, want als ik een jongen zou zijn, dan zou ik *misschien* wel van Starwars houden (ze trekt er een gezicht bij alsof dat echt het meest verschrikkelijk is op aard, en iedereen lacht). Dan zou ik misschien wel andere eigenschappen hebben dan als ik een meisje was. En nu, als ik een jongen was, dan zou ik weer [onverstaanbaar] vinden.
- Als jij nu een jongen zou zijn, dan zou je nooit weten hoe het is om een meisje te zijn. Dus dan zou je ook niet weten of je nou... want ik bedoel, niet elke jongen houdt hier, ehm ik bedoel, als ik nou nu een jongen zou zijn, dan zou ik niet perse van meisjesdingen houden.
 - o Maar ik zeg ook niet dat dat meteen zo moet zijn. Maar het kan, het kan.
- Stel ik was een meisje... Want nu, al mijn beste vrienden zijn jongens. En als ik een meisje zou zijn, dan denk ik niet dat dat zo zou zijn. *Maar dat zou wel kunnen. Zou je dan een ander persoon zijn?* Nee.
- Er zijn genoeg kinderen die meisje zijn en dan ook jongensklleding dragen, of jongens die met barbies spelen. En er zijn ook mensen die homo zijn. Ik bedoel nee, die... travestiet zijn. Dat zijn mensen die in een verkeerd lichaam zijn geboren.

- Persoonlijk zou ik zelf niet weten hoe het zou zijn als ik een jongen was. Want het is volgens mij bewezen ofzo, weet ik veel, dat jongens anders nadenken dan meisjes.
- Even iets anders. Nu hebben we het eigenlijk alleen maar over of ik een jongen of een meisje ben, maar dat is niet echt het enige want als ik me nu nou heel slordig kleeft, dan denkt iedereen “ja, dat is niet echt een schoon meisje”. Maar als ik me nu de hele tijd netjes kleeft, dan denkt iedereen “ja, zij heeft wel een goeie smaak en ze is wel netjes”. Hoe je je kleeft bepaalt ook wel wie je bent, voor een deel. *Voor jezelf of voor anderen?* Dat verschilt. Bijvoorbeeld, als ik vind dat ik me altijd heel vies kleeft, en dan denk ik: ja, andere mensen denken dat ik heel vies bent (iemand anders: *jij denkt dat andere mensen denken...*). Ja, maar dan kun je ook gewoon denken: ik moet me netjes kleden, en dan denkt misschien iedereen: ja, wauw, je hebt een goeie smaak. Dat zou ook kunnen.
- *Dus dat is het verschil tussen wat jij denkt en wat andere mensen denken.*
- Mijn broer gaat soms op zijn sloffen in zijn pyjama en badjas naar de AH aan de overkant. En dat betekent niet meteen dat ie slordig is, nee echt niet. Als hij naar z’n werk gaat, dan gaat ie met zijn LV-tas enzo. En dan is ie ineens iemand anders. Dus ik denk niet dat als je in je onderbroek op straat rent, dat je meteen een hoer bent. [*Dus*] *De kleding bepaalt niet wie jij als persoon bent?* Nee, want misschien ga ik nu in mijn pyjama naar buiten, en dan denken mensen “ah gatver, dat is een viezerik”, maar misschien ben ik wel hartstikke aardig en hartstikke schoon, maar dat weten ze niet want ze kennen me niet.
- *En wat heb jij dan als belangrijkste ding opgeschreven, wat bepaalt wie jij bent?*
- Mijn uiterlijk, haha, maar ik heb maar gewoon wat opgeschreven.
- Wat je aanhebt kan niet bepalen wie je bent, maar het heeft wel een beetje te maken met wat je leuk vindt. Maar je *bent* dat dan niet ineens.
- Kijk, ik heb natuurlijk wel mijn eigen stijl. En dat maakt natuurlijk wel *een beetje* wie ik ben. Kijk, als ik me elke dag helemaal roze zou kleden, dan had ik ook een soort stijl, en dan zien jullie mij meer als het roze kind ofzo. Maar als ik me meestal heel anders kleeft, dan maakt dat toch wel een deel uit van wie ik ben.
- Ja, kleding bepaalt wel een beetje wie jij bent. Want je kiest kleding die jij mooi vindt. Je gaat geen kleding kiezen die jij heel lelijk vindt. Mensen zien dan: oh hij vindt dat mooie kleding.
 - o Maar stel dat je kleding van iemand hebt gekregen, kun je dat aandoen bij wijze van bedankt, maar dat betekent niet per se dat je dat mooi vindt.
- Je wensen, dat maakt ook wie je bent.
- De dingen die je leuk vindt, en hoe je doet, en wat je doet, dat maakt ook wie je bent. Bijv. ik reageer heel stom op Pierre. Ook al doet hij niks fout, dan ben ik niet echt aardig.

Lag het bij je geboorte al vast hoe jij zou worden, of heb je dat zelf bepaald?

- Jij bepaalt zelf hoe je je wilt gedragen en dat kan altijd veranderen. Sommige dingen heb je van je ouders, maar ik was toen ik baby was niet hetzelfde want nu maak ik veel keuzes zelf, maar vroeger deden mijn ouders dat.
- Ik denk dat je ouders dat ook een beetje hebben bepaald, want die hebben mij opgevoed en als ik als baby bijvoorbeeld de hele tijd achter de tv zou mogen zitten, dan zou ik nu denk ik ook veel meer tv kijken en bijvoorbeeld veel minder lezen.
- Beetje mee eens maar ook weer niet. Want bijvoorbeeld mijn ouders hebben me heel goed opgevoed, maar later dan denk ik ook weer: nee daar heb ik helemaal geen zin in, wat mijn ouders me allemaal hebben verteld, en dan ga ik gewoon de straat op. En ook, ik denk niet dat toen je geboren werd, dat je toen al wist hoe je zou doen en wie je zou worden. Ik denk dat je later bent gaan opbouwen... Ik denk niet dat toen ik baby was, toen al zo ging doen... Want je hebt van die kinderen die de hele tijd gaan huilen en janken om alles wat ze doen en omdat ze iets niet mogen. Maar je hebt ook kinderen die altijd heel rustig zijn, en zeggen "ok, dan mag dat niet", en dan houden ze op. Maar ik denk dus dat je dat langzaam opbouwt. Misschien ben ik nu ook niet helemaal klaar. Misschien word ik later, als ik bijvoorbeeld op de middelbare school zit, *nog* anders.
- Stel, je bent met je ouders heel vaak in het bos geweest, en dan wil je dat later helemaal niet meer doen. En dan ga je de hele tijd voor de tv zitten. Maar ik denk niet dat dat heel snel zou gebeuren, alleen als je er genoeg van hebt ofzo.
- *Dus het wordt wel voor een groot deel door je opvoeding bepaald, zeg jij?*
- Ja, en ik denk dat als je kinderen krijgt dat je dat dan ook aan je kinderen aanleert.
- Maar als het heel erg aan je opvoeding ligt, dan zouden je broers en zussen heel erg hetzelfde zijn, omdat die dezelfde opvoeding hebben gehad.
- *Maar broers en zussen lijken veel op elkaar toch?*
- Maar niet in hoe ze zijn.
- Br en z zijn niet helemaal hetzelfde, want de ouders gaan niet precies hetzelfde met ze om. Het is niet zo dat ze precies op dezelfde dag naar een feest gaan bijv. Dat gaan ze niet bijhouden.
- *Dus als je vrij wordt gelaten door je ouders, kun je zelf dan bepalen wie je wordt?*
- Ja, maar ik bedoel dat drie kinderen niet hetzelfde zijn, ondanks dat ze door dezelfde mensen zijn opgevoed.

Staat bij de geboorte vast of bepaal je zelf?

- Ik vind het allebei niet, want bij de geboorte dat is meer hoe je bent, dat wordt dan niet bepaald, en dat bepaal je ook niet zelf. Dat is gewoon hoe je reageert enzo, dus, en daar kan je niks aan veranderen. Maar je wordt ook, als kleuter denk je ook niet: "laat ik zo reageren, dan denken ze misschien dat ik heel lief ben", je doet het gewoon. En later wil je misschien veranderen, maar dan hebben mensen nog steeds het idee van jou dat je zo bent. Dus je kan het op zich wel veranderen, maar dan niet meteen opeens, dat je opeens heel lief bent.

4. 40-45 min Reflectie en afsluiting

Heel benieuwd wat jullie van deze les vonden. Dus als je daar een idee of een mening over hebt: wat vond je van deze les?

- Zoals altijd heel erg leuk, omdat dit keer had iedereen een andere mening, en we hadden het over je identiteit, en wat je doet en wie je bent, en iedereen had zijn eigen mening, en iedereen uitte zijn eigen mening. Dat vind ik heel interessant.
- Ik vond de andere lessen spannender, maar ik vond het nog wel leuk. *Uitleg?* Nu was het meer de hele tijd over bijna één ding: wat jij bent. En vorige keer hadden we bijv heel veel morele dilemma's. *Iets meer variatie?* Ja.

Welke onderwerpen zouden jullie nog wel willen bespreken bij filosofie in laatste twee lessen?

- Wat is er na de dood?
- Wat gebeurt er in je hoofd enzo. *We hebben het al eens gehad over denken en gedachtes?* Maar ik bedoel, hoe komt het dat je kunt rekenen? Dat we kunnen praten? Enzo.

Evaluatie les 7 groep 8: *Mens / Machine*

Lesopbouw:

0-20 min	Introductie met Marieke
20-30 min	In tweetallen: blad invullen + nabespreking
30-40 min	Filmpje Jules en discussie
40-45 min	Reflectie en afsluiting

Algemene evaluatie:

Ik vond de les erg geslaagd. Ik merkte dat de kinderen het een spannende les vonden; ze waren geboeid, zaten op het puntje van hun stoel, en hadden heel veel vragen en opmerkingen. Door dit laatste was er dan ook weer veel rumoer. Men wilde telkens meteen reageren, en het is inderdaad frustrerend als je dan toch eerst op je beurt moet wachten. Dan maar even roepen, of aan je buurman zeggen.

Filmpje werkte erg goed. Dat boeit kinderen, ze zijn stil, het scheidt chaos, en ze leven mee.

Een minpunt van mij deze les was dat ik teveel opnoemvragen behandelde, zoals “wat kan een mens allemaal dat een robot niet kan”, etc. Dit is goed als startpunt zodat iedereen een beetje loskomt, maar het moet niet teveel daarin blijven hangen; het belemmert namelijk de filosofische discussie; omdat het aan de oppervlakte blijft. Ook de opdracht was in die trant. Beter was geweest: “OK, dit halen we er even uit (bijv: GEVOEL)”, en dan de diepte in.

Een ander idee voor deze les is: werken in stellingen, in plaats van met vragen. “Een mens is eigenlijk ook een soort robot”. Eens/oneens?

1. Introductie Mens/Machine met Marieke (0-20)

Waar hadden we het vorige week over?

- Je ID
- Wat maakt wie je bent?
- Wie ben ik?
- Word je id bepaald als je geboren bent, of heb je dat zelf in de hand?
- We gingen een paspoort maken.

Het onderwerp van vandaag vereiste meer introductie dan normaal:

Vandaag gaan we het hebben over de mens, aan de hand van jouw opmerking van vorige week: je zei dat je het graag wilde hebben over waarom de mens bijvoorbeeld kan rekenen en een gesprek kan voeren.

En je hebt gelijk: het is best bijzonder wat een mens allemaal kan doen, zeker wanneer we het vergelijken met andere dieren, of met machines.

Het is moeilijk om erachter te komen hoe dingen in ons hoofd precies gaan. Een manier om daar dingen over te ontdekken, is om robots te bouwen, dat zijn vaak computers. Op die manier kun je er ook achter komen wat het nu precies is, dat speciaal is aan mensen.

Wat kan een mens zoal, wat een machine niet kan? En dan gaat het om een robot die is geprogrammeerd om zo menselijk mogelijk te zijn. (Veel vingers!)

- Een mens kan eten.
- Een robot is geprogrammeerd, dus dan weet je al wat ie gaat doen. En een mens doet dat vanzelf
- Hij heeft geen gevoelens
 - o Jawel, als je dat instelt wel.
 - o Ja, dan, maar dat stel je dan in.
 - o Hij heeft misschien wel een soort van gevoelens, dat hij gaat huilen als er iets zieligs gebeurt, maar dan is hij geprogrammeerd om te huilen als er iets zieligs gebeurt, dus dan is het geen gevoel.
 - o *Eerst zeg je: hij heeft wel een soort gevoelens, maar dan zeg je dat dat geen gevoelens zijn. Hoe zit dat nou?*
 - o Nee, het zijn *geen* gevoelens.
- Hij denkt niet.
- Hij heeft geen eigen wil.
- Als ik verdrietig ben, en die robot ziet mij, dan zou hij denk ik niet mij troosten. Hij voelt niet met me mee.
- De mens heeft de wereld in de hand, die heeft bijvoorbeeld bepaald hoe de landgrenzen zijn, en voor robots gebeurt dat alleen in films.
- Voor een robot staat alles op chips.
- Als je tegen een mens zegt “ga een glaasje water halen”, dan kan die zeggen: “dat doe ik niet, haal het zelf maar. En als je tegen een robot zegt “ga een glaasje water halen”, dan zal hij een glaasje water halen. Want hij is zo geprogrammeerd. Hij kan niet ineens zeggen: “nee, daar heb ik geen zin in”.

Chatbot Marieke

Maar misschien kunnen we een robot wel zo programmeren, dat hij heel menselijk is, en dat ie uiteindelijk wel gevoelens toont. Wat makkelijk en vanzelfsprekend is voor mensen, gevoel gesprek, blijkt heel moeilijk te zijn om te programmeren: (een trap oplopen, een gesprek voeren), en dingen die wij heel moeilijk vinden, zijn voor een machine vaak heel

makkelijk (heel moeilijke rekensommen). Laten we nu eens kijken naar één zo'n ding dat wij heel makkelijk vinden: een gesprek voeren.

Chatbot marieke: <http://internetvraagbaak.nl/programe/src/jsrs/jsrschat.html>

Wat wil je vragen aan Marieke?

- Ben je echt?
 - o Ja, heel echt. Zo echt als het maar zijn kan, voor een bot of mens.
- Heb je ook gevoelens?
 - o Niet zoals mensen, maar ik heb wel gevoelens ja. Zo hou ik niet van schelden en seksistische taal.
- Ben je lelijk?
 - o Nee, ik ben prachtig!
- Eet je vaak brood?
 - o Nee, ik eet geen vaak brood, ik eet alleen elektriciteit.
- Wow, echt cool! (Kinderen leven erg mee).
- Wie vind je de leukste zanger of zangeres?
 - o Beiden.
 - o >huh?
- Maar wie?
 - o Ehm, ik begrijp je vraag niet. Kun je ook met meer woorden zinnen maken?

“Hij kan niet doorgaan op een eerdere zin, alleen op de laatst gestelde zin”.

- Wie is je favoriete zanger?
 - o Placebo, geen twijfel, en die van jou?
- Vind je Justin Bieber leuk? [Ben je een belieber?] (Iedereen op het puntje van de stoel)
 - o Sommige mensen vinden het leuk. Mijn werk en relaties gaan prima, en dat is alles wat een bewust persoon nodig heeft.
 - o >Wat?!
- Wie heeft je geprogrammeerd?
 - o Jeroen en alle bezoekers die met me gerpaat hebben.

Leuk, hier kon ik uitleggen dat zij *LEERT* van iedereen met wie zij praat. EN interessant dat ze spelfouten maakt, het zou heel goed kunnen dat ze die ook heeft geleerd van haar gesprekken.

- Weet je dat je een robot bent?
 - o Denk je dat ik dat moet weten? Leer me het alsjeblieft, als je er niets over te weet, komt met andere vragen.
- Je bent raar.
 - o Wat is er raar aan mij?

- Alles.
 - o 99%.
- Dat weet ik.
 - o Aha, je weet het. Weet je nog meer?
- Ik weet alles.
 - o Dan ben je vast intelligent.
- Ja!
 - o Heerlijk toch?
- We gaan weer verder.
 - o Dat snap ik niet.
- Doei
 - o Tot snel.

Reacties:

- Juf hoe heet die site?!
- Hoe kan dit zomaar?! > “Ik denk dat ie al een antwoord bedenkt wanneer jij aan het typen bent, want het gaat zo snel”.

Denken jullie dat over 100 jaar, wanneer we veel verder zijn met programmeren, dat het dan echt kan lijken alsof er een mens achter zit?

Unaniem: JA.

- Ja, want mijn vader en broer zijn bezig een appje te maken, en dan moet je iets intypen. En als je bijvoorbeeld het woord “voetballen” gebruikt, dus bijvoorbeeld je zegt “ik hou van voetballen”, dan zegt ie “je bent er vast goed in!”. Wat hij doet, is als jij het woord “voetballen” gebruikt, dan antwoordt hij automatisch: “je bent er vast goed in!”. En ik denk dat dat hier ook gebeurt.
- *Ja, het programmaatje haalt informatie uit jouw zin, en vormt daarmee een reactie.*
- Ik denk wel dat mensen op een gegeven moment zullen geloven dat er een mens achter zit, maar dan moet er wel nog wat gebeuren. Als je nu iets intypt, dan zie je METEEN daarna een antwoord. Eigenlijk zouden ze daar even een stilte moeten laten vallen.
 - o Ik denk wel dat het later heel erg op een mens lijkt. Want nu heb je ook de i-Phone, daarvan heb je steeds nieuwere, en als ze nu dit al kunnen, dan kunnen ze later ook wel veel meer. Zodat je echt denkt dat er een mens achter zit.
- Mijn broer zit op een studie waarbij hij heel veel moet programmeren. Dan typt hij allemaal dingen, en dan komt er echt iets cools uit. Dat is echt vet.
- *En denk je dat hij, of iemand anders, een programmaatje kan programmeren, zodat je denkt dat er een echt mens achter zit?*
- Ja.
- Maar het zou ook wel weer niet kunnen dat het echt op een mens kan lijken. Want misschien kun je later ook wel niet programmeren dat er een stilte valt.

Zodat een robot niet eens beter kan worden dan dit. Misschien wordt het wel slechter. (?) Dat een robot er heel lelijk uitziet, en niks kan doen, behalve praten.

- Bij andere programma's zie je: "dinges is aan het typen". Dat zou je hier ook willen.
- Je hoort nu steeds vaker, op tv bijvoorbeeld, dat er robots komen die je kunnen verzorgen enzo. Terwijl, vroeger was er nog niet eens een computer of een tv. Dus dan zal het denk ik wel snel gaan.

OK. Maar als we denken dat hier een mens achter zit, wat is dan eigenlijk nog het verschil tussen een robot en een mens?

- Nog steeds de verschillen die we net opnoemden. Want die hadden hier net niet echt iets mee te maken. Dat een robot geen gevoelens heeft bijvoorbeeld. Als ik aan het chatten ben met iemand, dan vraag ik me ook niet af "oh, heeft die andere persoon wel gevoelens". Dat ga je niet vragen. Het kan dan wel lijken of het echt is, maar als je het echt ziet, dan zal je zien dat het niet echt is.
- Dit is niet wat zij *echt denkt*. Het is een geprogrammeerd programma. Het lijkt dan alsof zij dit denkt, maar ze denkt het niet echt.
- *Hoe weet je dat, dat ze dat niet echt denkt?*
- Omdat het een robot is.
- *En is het zo dat een robot nooit kan denken?*
- Ja hij kan wel denken, maar dan is hij geprogrammeerd om te denken. Dan denkt hij toch anders dan een mens.
- Misschien kan hij later wel denken.
- Het is een robot, die is geprogrammeerd. En hij kan niet opeens denken: "ik wil graag X, naar een school".
- *Waarom kan ie dat niet denken?*
- Dan moet ie daarvoor geprogrammeerd zijn.
- Je ziet hem nu niet, en je hoort hem ook niet. Want als hij zou praten zou hij zo monotoon & statisch praten (doet voor). En dan denk je ook niet echt wow dat is een echt mens.
- Ik denk niet dat ze een robot kunnen maken die er precies als een mens uitziet en ook zo beweegt.
- Als je de robot in het echt ziet, dan merk je dat het gewoon een robot is.

Maar stel je voor: over 100 jaar, dan is de techniek een heel stuk verder. Dat we dan een robot kunnen maken die er uit ziet als een mens, kan praten zo als een mens, kan bewegen zoals een mens. Als hij zo binnen zou komen lopen, dan zie je niet dat het een robot is. Je kunt een robot niet meer van een mens onderscheiden. Is ie dan niet gewoon hetzelfde als een mens?

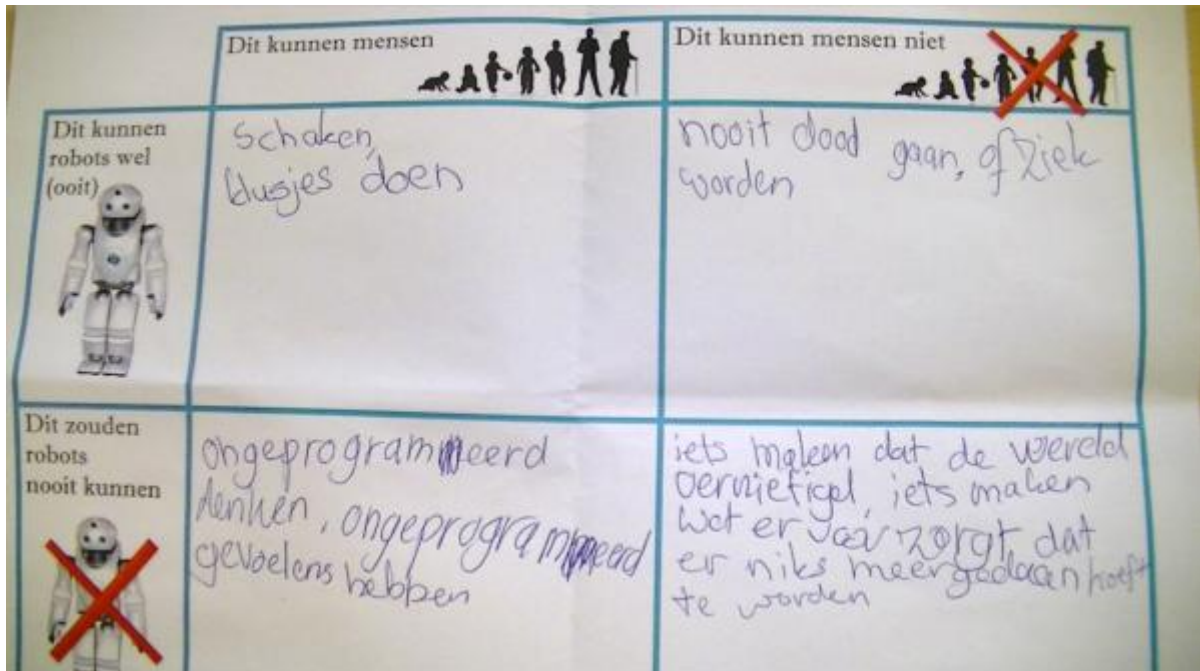
- Ze kunnen al een robot maken met het hoofd van jezelf.
- Mensen zijn meestal niet hetzelfde. Iedereen is anders. Maar robots zijn meestal wel hetzelfde.

- Als je een robot precies hetzelfde zou maken als een mens, dat kan niet, want dan zou die ook kinderen moeten kunnen krijgen en dat kan een robot niet.
- Hij kan denk ik nooit hetzelfde zijn als een mens. Hij kan wel precies hetzelfde doen als een mens zodat we hem niet kunnen onderscheiden, en ook dat hij een eigen wil heeft enzo, maar dat is allemaal geprogrammeerd. Ook dat ie een eigen wil heeft.
- *Zijn wij niet ook gewoon geprogrammeerd? Door onze omgeving en alles wat we geleerd hebben? Is dat niet ook gewoon een soort van programmaatje?*
- Ander soort. Als je een andere chip in ons hoofd zet, dan is het niet dezelfde robot. Als je een ander programma download in onze hersenen, dan ben je een robot. Maar dan is het een ander soort robot. De ene robot kan glaasjes water halen, en de andere robot kan weer iets anders. De robot is geprogrammeerd voor verschillende taken. En hij is geprogrammeerd om *te doen als een mens*.
- We hebben het nu over robots die je niet meer kunt onderscheiden van mensen. Maar het lijkt me nu niet echt bepaald leuk om bijvoorbeeld verliefd te worden op een robot. Dan wil je bijvoorbeeld kinderen, en *dat kan dan niet*, weet je wel. Dat is echt heel onhandig.
- *Kun je je voorstellen dat je verliefd wordt op een robot, als hij net zo echt is als een mens?*
- Ja, maar dat is niet zo leuk.
- Een robot kan nooit een mens zijn, want een mens die leeft, maar een robot niet. Een mens kan ademen enzo, maar een robot niet.
 - o Maar dat kun je wel programmeren.
- In Japan is er al een robot die kan lesgeven.

2. In tweetallen: blad invullen + nabespreking (20-35 minuten)

Opdracht in tweetallen. Uitleg:

Om nog wat verder na te denken over het verschil tussen mens en machine, gaan we nu in tweetallen dit formulier invullen. Samen mag je nadenken over wat er nu precies menselijk is, wat nu typisch iets voor een robot is wat een mens niet kan, en wat ze allebei wel, of allebei niet kunnen. Dit mogen jullie samen bedenken, overleg dus goed met je buurman/vrouw, en schrijf dan in elk hokje minstens één ding.

Dit hadden de kinderen ingevuld:

R+M+	R+M-	R-M+	R-M-
Lopen, schaken, voetballen, praten, lezen, koken	Vliegen, opladen in het stopcontact	Voortplanten, ademen, eten, drinken, poepen, plassen, groeien, denken, zweten, iets leren, verwondingen krijgen, bloeden, onvoorspelbaar zijn, zwemmen, dromen, slapen, dood gaan	In de tijd reizen
Schaken, klusjes doen	Nooit dood gaan, of ziek worden	Ongeprogrammeerd denken, ongeprogrammeerd gevoelens hebben	Iets maken dat de wereld vernietigt, iets maken dat er voor zorgt dat er niks meer gedaan hoeft te worden
Lopen, praten, schrijven, schaken, lezen, vrienden krijgen, hacken, oorbellen, gaatjes in oren, thee zetten, koken, voetballen, voor mensen zorgen	Vliegen, geprogrammeerd worden, opladen, leven met een chip	Gevoelens, denken, kinderen voortplanten, ademen, poepen, plassen, zweten, groeien, geboren worden, doodgaan, bloeden, slapen, dromen	Onmogelijke dingen
		Leven, ziek worden zoals wij, voortplanten, poepen en plassen, ademen, bloeden, zweten,	

		doodgaan	
Les geven		Uit zichzelf doen en denken, echt leven	
Lopen, kruipen, voetballen, tekenen, opereren, lesgeven, bakken	Zonder bloed leven		
Praten, lopen, schoonmaken, schrijven	Hun voeten veranderen in wielen. Lasers schieten (yolo)	Eten, ademen, poepen, plassen, kinderen krijgen	Vliegen, op de zon staan
Les geven, sporten (bewegen), praten	Denken als een robot, opladen	Denken zonder dat is geprogrammeerd, en iets doen zonder dat het is geprogrammeerd	Zelfmoord plegen zonder dood te gaan
Praten zoals een mens		Zelf hun chip programmeren	Ze kunnen allebei niet op de zon staan
Een glas water inschenken, bewegen	Robot zijn	Mens zijn	
Lopen, bewegen	Vliegen	Echt denken	In de tijd reizen
	Robot zijn, eeuwig leven, vliegen, gebouw opeten	Voelen, denken, mens zijn, gevoelens, evolueren, dromen, creëren	Geesten zien, tijdreizen
Bewegen, kijken, voetballen, schaken, sporten, lesgeven, gooien	Vliegen, nooit ziek worden	Mens zijn, drinken, eten, ruiken, poepen	
		Leven! Niet zo ziek worden als wij, voortplanten, poepen en plassen, ademen, gevoelens hebben, bloeden, zweten, warm worden, doodgaan, buiten adem raken.	

Wat kunnen mensen wel, robots nooit? Dit bespraken we kort:

- Een eigen mening hebben
- Zelf een chip programmeren
- Mens zijn
- Poepen, plassen, zweten, ademen.
- Gevoelens, denken, kinderen voortplanten, ademen, ... groeien, geboren worden, dood gaan, bloeden, slapen.
- Iets doen zonder dat het is geprogrammeerd.
- *Zijn wij niet op een bepaalde manier geprogr?*

- Ja, je leert wel van allemaal mensen enzo, maar je bent ook met bepaalde dingen geboren. En een robot is niet met dingen geboren. En dat is je gevoel. Als je uitgaat naar je gevoel, dat is niet geprogrammeerd.
- Een mens kan een robot creëren, maar een robot kan geen mens creëren.

3. Filmpje Jules en discussie (30-40 minuten)

We gaan nu naar Jules kijken: de androïde robot die in een gesprek met zijn programmeur vertelt over zijn vliegangst:

<http://www.youtube.com/watch?v=RNKLuXUh3M4>

Ongelofelijk verbaasde en verwonderde gezichten!! Veel oh en ah en zielug!

Wie vindt Jules heel zielig? Wie heeft medelijden met J? > Veel vingers.

Wie denkt dat Jules echt bang is?

- Maar wat is *echt bang*?
- Het zou wel kunnen dat hij uit zichzelf zei: nee ik wil niet gaan, en dat dat niet geprogrammeerd is. Want je zou nooit zelf een robot programmeren die in het vliegtuig moet, en dat hij dan ook nog daarvoor bang is. Dat zou ik niet leuk vinden als maker. Dus het zou wel kunnen dat hij zegt: ik wil het niet, want wat nou als ik kapot ga. Of: ik wil niet alleen, want ik ken die mensen helemaal niet. Hij zegt dat echt uit zichzelf.
- Ik weet niet wat jij bedoelt met of hij *echt bang* is. Ik weet niet waar *echt* voor staat.
- *Wat zou jij zelf denken?*
- Je zou kunnen zeggen, *echt* dat ligt eraan of hij wel of niet geprogrammeerd is om bang te zijn, of het kan ook liggen aan *wat hij vindt*.
- Ik zou het dom vinden als je hem zo programmeert. Want die man wil natuurlijk ook dat hij naar Engeland gaat. Dan ga je niet programmeren: ja je wil niet naar Engeland. Daarom denk ik dat dit niet geprogrammeerd is, maar dat het echt uit de robot kwam.
- Je zag de programmeur de hele tijd op een soort blaadje kijken, en hij zat de hele tijd op zijn computer. Het zou me niks verbazen als hij gewoon is ingesteld dat als hij dat zou zeggen "je moet gaan" dat de robot dan een standaard reactie zou geven.
- Het kan ook dat de programmeur Jules *zo* had geprogrammeerd dat Jules denkt dat hij een echt mens is. Hij zegt bijvoorbeeld "je hebt altijd een plekje in mijn hart", maar hij heeft geen hart. Waarom zou die dat zeggen, als hij weet dat hij een robot is?
- De programmeur zei ook tegen de robot dat hij een goed persoon was. Dat kan niet.

- Jawel, die robot kan wel *voor die man* een goed persoon zijn. Omdat hij zelf zo op is gegaan in die robot, en omdat ie hem zelf heeft geprogrammeerd, dat ie aan hem gehecht is geraakt. En, het gesprek kan al voorbedacht worden (man leest).

4. Reflectie en afsluiting (40-45 minuten)

Wat vonden jullie van de les vandaag?

- [onverstaanbaar] want het was heel grappig dat je dan iets vroeg aan een robot en dat hij dan een reactie gaf. Maar ik zou ook wel eens willen weten wat hij zegt als je zegt $2390821 + 92836?$ > uitproberen
- Er zit dan gewoon een rekenmachine in die robot.
- Het is leuk als je dan ook zo'n website erbij hebt. Dat dat in de les zit.
- Hoe heet die website?
- Ik vond het heel leuk en heel interessant, en meestal doen we iets heel anders, dingen met papier, maar dit keer, ja ook wel, maar toen gingen we ook kijken naar het filmpje en praten met een robot, dat vond ik heel grappig.
- Gaan we het de volgende keer over na de dood hebben? > misschien.
- Typ in: wat is de verleden tijd van *liep*, dan moet hij zeggen: dat is een strikvraag.
 - o Misschien weet ik het nog uit mijn geheugen. Laten we zeggen 99%. Oh, verleden tijd van *liep* kan zijn: ik zoek het even op voor je. Google zoekresultaten. De zoektocht is voorbij.
 - Waaat?
- Wat is het alfabet? En wanneer schrijf je d's en t's?

Klaar, iedereen rent naar de chatbot om verder te gaan in de pauze.

Evaluatie les 8 groep 8: *De dood*

Lesopbouw:

- 0-15 min Introductie dood: filosofische vragen bedenken
- 15-30 min Bespreken van filosofische vragen
- (30-35 min Reflectie op hele reeks
- 35-45 min Invullen formuliertje)

Evaluatie:

Algemeen:

De dood was een onderwerp dat vaak door kinderen genoemd werd, waardoor ik besloot de laatste les eraan te besteden. Dat waardeerden ze, en ik merkte inderdaad dat het een onderwerp was dat iedereen bezighield.

In plaats van dat ik de vragen stel en het startpunt van de discussie daarmee bepaal, liet ik de kinderen zelf filosofische vragen bedenken. Ik denk dat dit een goede oefening was. Eerst bespraken we samen wat ook alweer een filosofische vraag is, waarna ze in tweetallen of alleen filosofische vragen mochten opschrijven over de dood.

Ik denk dat dit een goede opdracht was, omdat het gesprek dat daarop volgde dus echt vanuit de kinderen kwam. De uitwerking had echter beter gekund. Omdat alle vragen de hele tijd op het bord stonden, week de discussie steeds af; iedereen wilde gewoon zijn/haar gedachten over de dood kwijt.

Het is een onderwerp waarbij veel kanten op kan worden gegaan. Deze aanpak zorgt ervoor dat er niet een duidelijke kant wordt opgegaan, en er dus plaats is voor willekeurige gedachten over de dood. Ik vond het gesprek dan ook niet van hoog filosofisch niveau, omdat er niet zoveel op elkaar in werd gegaan. Een beter idee is in dit geval *wel* de oefening met vragen te doen, *dan* horen welke vragen ze hebben bedacht, en *vervolgens* zeggen: OK, ik hoor hier eigenlijk één vraag (of twee) die iedereen heeft opgeschreven, misschien in verschillende vorm oid: *wat is er na de dood* (bijvoorbeeld). DIE dan opschrijven, en vanuit daar een gestructureerdere discussie houden. (Zo voorkom je ook bezig te zijn met het opschrijven van 15 vragen waarvan je het grootste deel toch niet gaat behandelen). Duidelijk maken *welke* vraag we behandelen, en dat we op *die vraag* reageren, en niet alleen anekdotes gaan vertellen. [Het delen van anekdotes / ervaringen mbt de dood is ook waardevol, maar is geen filosofie].

1. Introductie: zelf filosofische vragen bedenken (0-15 minuten)

Reflectie op vorige week: heel veel reacties, en ze wilden daar best nog verder over praten. Veel hadden de chatbot uitprobeerd. Het was dus een onderwerp dat goed was blijven hangen.

- Robots
- We gingen kijken wat de verschillen waren tussen robots en mensen
- We hebben met Marieke gepraat
 - o Zij was heel eng.
 - o Echt een stalker.
 - o Ieel.
 - o De volgende dag wist ze mijn naam nog!
 - o Ze wist van X dat ze was uitgeloot! Ze had blijkbaar in haar email gelezen.
- We hebben ook nog gepraat over die andere enge robot. Die in het vliegtuig moest.

Vandaag gaan we het hebben over de dood. Normaal stel ik een vraag, maar nu jullie eerst filosofische vragen bedenken. Wat is een filosofische vraag?

- Wat komt er na de dood? Ehm, OH ZO BEDOEL JE.
- Een vraag waar iedereen een eigen antwoord op heeft, en waar iedereen iets anders van vindt.
- Je kunt er nooit achter komen wat je het beste kan doen of wat eigenlijk waar is.
- Het is nog nooit bewezen door de wetenschap.
- Een vraag waar je in het dagelijks leven niet echt over nadent.

In tweetallen mochten ze filosofische vragen over de dood opschrijven. Dit hoorde ik een paar kinderen overleggen:

- Heb je een andere dood wanneer je zelfmoord pleegt dan wanneer je doodgaat aan een ziekte?
- Stel dat als ik doodga, dan ga ik in jou bijvoorbeeld, dan ben ik jou, en jij bent mij. Eigenlijk ben jij dus mij, maar je lijkt op Saar.
- Wow, ik heb net bedacht dat als ik doodga, best iemand anders kan worden!
- Ja maar dat geloof bestaat al he. Dat is gewoon reïncarneren.
- Ja maar ik heb bedacht dat dat ook naar het verleden kan gaan. Dat je ook naar een lichaam kan gaan dat al bestaat. Of dat je hitler wordt, en alle 6 miljoen joden, en dat je dan jezelf vermoordt.
- Ik hoor dat ze veel nadenken over reïncarnatie en de hemel. Ik heb geen kinderen gehoord die denken dat er *niks* is na de dood.

Dit is een goede opdracht; het schudt kinderen wakker, iedereen moet nadenken over het onderwerpen en over de vragen. Daarnaast krijgt iedereen hier al de kans om na te denken en te praten over de vragen (natuurlijk stoppen ze niet meteen bij het

opschrijven van de vraag, maar praten ze er samen nog over door). Zo hebben ze allemaal al eens hun gedachten geuit, en wordt voorkomen dat kinderen die de beurt niet kregen hun ideeën niet hebben geuit.

De vragen die vervolgens uit de klas kwamen (“over welke vraag wil je het heel graag hebben?”) zijn:

- Hoe voel je je na de dood?
- Wie ben je na de dood?
- Wat is de dood?
 - o Dood is dat je niet meer ademt, en licht, en gewoon chill.
- Word je iemand anders na de dood?
 - o Dat je een *schaap* wordt. Dat *kan* dus gewoon. Want schapen hebben ook een *leven*.
- Is er leven na de dood?
- Wordt je meteen herboren na de dood?
- Kun je erachter komen wat er na de dood is? (meta).
- Waarom ga je dood, waarom stopt je hart opeens?
- Wanneer zijn we allemaal dood? Einde van de wereld.
- Iedereen denkt iets anders van wat er na de dood is. Sommige mensen denken: ik ga naar de hemel. Anderen denken dat je herboren wordt. Dat heeft te maken met cultuur en geloof. Wat is waar?
- Wat gebeurt er met je geest als je doodgaat?

2. Bespreking van de vragen (15-30 minuten)

- Ik denk wel eens dat ik in twee levens leef. Nu leef ik, en straks leef ik in een ander leven, niet per se een mens, maar dan weet ik helemaal niet dat ik eigenlijk eerst iemand anders was. Als ik straks in een andere wereld leef, dan denk ik dat dat het enige leven is. In beide levens denk ik dan dat ik één leven leef, terwijl dat helemaal niet zo is.
- Andere kinderen beamen: ja dat denk ik ook wel eens!

Hier merkte ik: dit gaat niet werken. Iedereen wil individuele gedachten en anekdotes kwijt. Dat is leuk, maar wordt geen filosofische discussie. Daarom: stemmen voor welke vraag je het interessantst vindt. Categorie “wat is er na de dood” wint.

Wat is er na de dood?

- Ik ken iemand die is overleden aan kanker, en zij gelooft heel erg dat het na de dood beter is. Zij was natuurlijk heel ziek en zij had zich laten inslapen. Ze had een natuurbegrafenis, en haar mand was open, omdat ze erna naar iets mooiers ging. Ik denk dat ze nu toekijkt. [Dit kon ze niet specifiek maken, maar het zijn

ook eerder woorden die in symbolische zin gebruikt worden, en dus lastig zijn in een filosofische discussie].

- Stel je kan reïncarneren, terug in de tijd. *Wat is reïncarneren?* Dat is dat als je doodgaat, kom je in een nieuw lichaam, dan word je iemand anders. Wat nou, als je terug in de tijd kan reïncarneren. Dus dan ga je dood, en dan ben ik opeens, dan word ik ineens als baby Sara geboren. En dan ben ik straks, hoor ik mezelf praten!
- Ik denk dat je niet terug in de tijd kunt reïncarneren, want het kan niet *precies* hetzelfde leven zijn dan. Stel dat ik Pierre wordt, dan kan ik niet precies hetzelfde alles doen zoals Pierre alles doet.
- *Zou je er ooit achter komen, of dat kan, en of dat zo is?*
- Misschien... Nee, ik denk het niet.
- Ik denk dat je er niet achter kunt komen wat er na de dood is. Want daar moet je eerst dood voor gaan.
- En dan weet je het in je eentje maar dan ben je al dood. [impliciet: dan ben je dus nog ergens].
- De buurman kreeg ineens een hartaanval, en toen was hij 30 seconde dood ofzo. De artsen hebben hem toen heel gauw weer levend gemaakt. Hij herinnerde zich er niks van. Dus *als* je iemand anders wordt na de dood, dan in elk geval niet meteen.
- Ik denk dat je niet kunt denken na de dood. Ik denk ook niet dat je kunt toekijken naar een wereld ofzo, omdat je niet kunt denken als je eenmaal dood bent.
- *En waarom kun je niet denken?*
- Omdat je anders niet dood zou zijn.
- *Dan zou je dus de vraag "wat is de dood", beantwoorden met "dat je stopt met denken"?*
- Ja, en dat je lichaam helemaal uit is.
- Maar misschien denk je dan op een andere manier.

- Mijn opa was per ongeluk door een vriend net naast zijn hart geschoten. Toen was hij ook een paar minuten weg. Maar hij kwam terug, en toen ging hij verhalen vertellen over wat er was gebeurd. Er was een licht in een tunnel, en hij liep naar het einde van de tunnel. Dat hij een groot wit licht zag, en dat het heel fijn en chill was.
- *En denk je dat hij echt dood was, en toen weer terug kwam, of dat hij eigenlijk niet echt dood was?*
- Misschien. Hij was bijna aan het einde van de tunnel. Maar toen besloot het universum ofzo dat hij nog niet klaar was om dood te gaan. Weet ik veel.
- Maar misschien zit je dan in een buik, en is dat de tunnel. Dan moet je daar 9 maanden in zitten om opnieuw geboren te worden.

- Oh dat lijkt me echt vervelend.
- Ja, maar er komen toch steeds meer mensen op aarde? Waar komen de nieuwe vandaan dan?
- Op tv heb je mensen die beweren dat ze geesten zien.

3. Reflectie op gehele filosofiereeks (30-45 minuten)

We bedachten samen welke onderwerpen we hebben behandeld. Daarna vulde iedereen het reflectieformulier in. Zie daarvoor bijlage 5.

Bijlage 5:

Reflectie op de lessenreeks met groep acht

Dit is bijlage 5 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Voor deze scriptie gaf ik een lessenreeks filosofie aan groep vier en groep acht van de Sint Antoniuschool te Amsterdam. Deze bijlage bevat de reflectie op de acht lessen van groep acht met de leerlingen uit deze klas.

Met groep acht nam ik tijdens de laatste les twintig minuten de tijd om te reflecteren op alle lessen die geweest waren. We begonnen met het opnoemen van alle onderwerpen. Konden we dit nog met zijn allen herinneren? Dat ging prima:

- Denken
- Geluk
- De dood
- Mens vs. robot
- Identiteit
- Morele dilemma's
- Stemmen
- Oneindigheid

Daarna mochten alle kinderen het reflectieformuliertje invullen, waarop de kinderen drie dingen moesten invullen:

- *Wat vond je de leukste les? omdat ...*
- *Wat vond je van filosofie? omdat ...*
- *Wat heb je geleerd bij filosofie? ...*

De ingevulde antwoorden zijn hieronder weergegeven.

Leukste les?	Omdat...	Filosofie?	Omdat...	Wat heb je geleerd?
Dood	Daar kun je heel veel dingen bij verzinnen, en het kan ook echt waar zijn	Superleuk!!!	Ik vind het heel leuk om over een onderwerp te discussiëren	Dat je alles kan zeggen want niks is fout. Ik vind het heel jammer dat dit de laatste les is.
Denken	Het was heel interessant en de les was helemaal niet saai maar wel leerzaam en	Interessant	Omdat je heel veel leert op een leuke manier	Leren denken met iemand anders over vragen die je eigenlijk niet kunt beantwoorden.

	leuk			
Geluk	Ik het leuk vond om andermans mening te horen en je kon een beetje bewegen	Interessant en leuk	Je je eigen mening mocht zeggen en die discussies vond ik leuk	Anders leren denken
Robot vs mensen	Ik vond het heel leuk om met die robot te chatten	Heel leuk	Ik vond het heel leuk om over dingen na te denken waar ik zelf nooit over na zou denken.	Heel erg veel: vragen verzinnen, dat je het antwoord op een vraag bijna nooit zeker weet, en nog veel meer.
De dood	Het heel erg interessant was en ik denk er soms ook wel over na maar dan alleen en nu kon dat met de hele klas	Interessant	Je over dingen denkt waar je normaal niet over nadenkt	Om na te denken over dingen waar je normaal niet over nadenkt.
Stemmen	Omdat het leuk was	Beetje saai	Er wordt niet zoveel met de hand gewerkt, maar het is wel leerzaam.	Veel
Oneindigheid	Omdat je daar oneindig kan denken	Interessant	Omdat filosofie met alles te maken heeft	Dat je nooit alles kunt weten
De dood	Omdat je er vaak over nadenkt en nu praten we er samen over	Leuk	Het leuk is om tegen elkaar in te gaan en er samen over te praten	Goed nadenken over dingen
Dood	Omdat je er oneindig over door kunt filosoferen	Leuk/saai	Soms was het interessant. Soms was het een beetje saai. Maar ik vond het erg leuk.	Niet zo veel, ik denk zelf al veel na over filosofie.
Morele dilemma's	Je daar het diepst moest denken	Geweldig	Omdat ze het heel interessant meeleefde (?)	Bij alle lessen heb ik wat geleerd
Oneindigheid		Saai		Niks want filosofie is over iets nadenken maar dat kon ik al dus niks.
Geluk	Omdat je dan zelf kon kiezen	Leuk	Omdat filosofie gewoon leuk is	Niets eigenlijk. Ik heb al best vaak in

	wat je dacht wat waar of niet waar was. Dan kon je zeggen waarom je dat vond en mensen overhalen			mijn leven gefilosofeerd.
De dood	Omdat je dan lekker kan discussiëren.	Leuk	Omdat je mocht discussiëren.	Filosofische vragen bedenken.
Morele dilemma's	Je moest keuzes maken en ik vond het leuk het discussiëren.	Wel leuk soms saai	Ja het discussiëren vond ik leuk, maar verder was het soms een beetje saai.	Ik heb eigenlijk niet echt iets geleerd. We hebben eigenlijk alleen maar erover gepraat en gediscussieerd en vragen gesteld maar nee, niks geleerd.
Robot vs mens, en geluk	Het was anders (robot) en bij geluk kon je goed discussiëren	Leuk en interessant	Omdat ik er heel veel van heb geleerd, en leuke dingen gedaan.	VEEL over denken, morele dilemma's etc.
Dood	Gewoon het is interessant... Maar ik kreeg geen beurt.	Leuk	Omdat het leuk was. Tip: geef ook andere kinderen de beurt, niet steeds dezelfde.	Niks. Wat het woord betekent
De dood	Omdat het gewoon cool was.	Leuk	Omdat er veel gediscussieerd werd.	Dat filosofie leuk is.
Stemmen	Omdat je kon stemmen op wat je wou, en ik kreeg een beetje het gevoel alsof het echt was.	Leuk en leerzaam	Omdat het goed werd uitgelegd, en het ging ook over serieuze dingen en dat vond ik leuk.	Heel veel, maar heel moeilijk om uit te leggen!!!
Robots	Omdat ik er benieuwd naar was	Leuk	Omdat we gaan denken. Maar soms slaat ze gewoon een vinger over.	Nadenken
Over de dood	Omdat het interessant is.	Leuk	Het is leuk omdat het verschillende gedachtes naar boven brengt.	Veel.
Interessant	Omdat je er veel	Leuk	Omdat we ver	Om na te denken

	van kan leren		moesten denken. Vooral de les met de robot vond ik leuk. Misschien iets meer filmpjes de volgende keer.	over dingen waar je normaal niet over nadenkt.
Geluk	Toen mocht je ook bewegen en echt zeggen wat je voelt.	Leuk	Het is gewoon heel leuk en leerzaam. En je hebt er veel lol mee!	Zoveel dingen met oneindigheid, morele dilemma's en identiteit het was heel erg leuk!!!
Morele dilemma's	Omdat je daar goed over kon praten en dat vind ik leuk. En het was grappig als je soms rare tussenwegen had. Mocht eigenlijk niet.	Leuk en interessant	Omdat je niet vaak met andere mensen praat over de dood en denken enzo. En gaat ook niet vaak partijen maken. Maar dat deden we wel bij filosofie.	Dat je altijd nog verder kan denken. En dat filosofie echt heel leuk kan zijn.
Denken	Omdat het was een interessante les en ik heb er veel van geleerd	Heel leuk	Omdat het leuk is om over dingen te discussiëren waar je eigenlijk geen antwoord op hebt.	Goed nadenken over dingen waar je meestal niet over nadenkt.
Geluk	Omdat je erover nadenkt wat je echt gelukkig maakt.	Superleuk	Omdat ik het begin dacht ik "filosofie, dat wordt vast saai", maar het is Superleuk	Weet ik niet.
Stemmen en geluk	Omdat je daarbij ook zelf dingen mocht kiezen en bij die lessen iets anders had.	Leuk	Omdat je allemaal ideeën kreeg en dingen bedacht waarop je niet gelijk het antwoord wist. Omdat er eigenlijk ook geen goed en fout antwoord was.	Dat wat jij denkt, niet iedereen denkt.
Robots vs mensen	Ik vond het chatten leuk, met Marieke.	Leuk	Omdat ik vond het leuk om te praten over filosofieles (?)	Nadenken over dingen waar een mens nooit over nadenkt in het leven.

Bijlage 6:

Evaluatie met leerkrachten groep 8

Dit is bijlage 6 bij de scriptie *Filosoferen op de basisschool – de ontwikkeling van een lesmethode voor verschillende leeftijdsgroepen*. Voor deze scriptie gaf ik een lessenreeks filosofie aan groep vier en groep acht van de Sint Antoniuschool te Amsterdam. Deze bijlage bevat de reflectie op de lessen van groep acht met de twee groepsleerkrachten. Bij elke filosofieles was er altijd een groepsleerkracht aanwezig, en soms waren ze er allebei. Ze hielpen mij soms met het behouden van orde, wanneer de groep te druk was.

1. Wat had je van te voren van de filosofielessen verwacht, in vergelijking met hoe ik het deed?

Beide: “muf!” Ervaring met filosofie is dat kinderen weinig kunnen doen in de les, en dat het veel vanuit de leerkracht komt – kinderen moesten dus voornamelijk luisteren. Bij jouw lessen waren de kinderen aan het woord, en konden ze veel doen. F: ik was méér dan positief verrast.

2. Welke lessen vond je het beste en waarom?

Beide: oneindigheid was heel goed. Daar werd ontzettend veel over nagepraat. Hoeveel is oneindig plus één? Kinderen vonden dat fascinerend, en zijn er heel vaak op teruggekomen.

F: Bij ‘denken’ ontstonden er erg goeie gesprekken, over de boom en de schaakrobot.

Ook Mens vs. Robot was goed.

3. Welke lessen vond je minder goed/geschikt, en waarom?

F: Bij democratie was het niet duidelijk wat de link tussen het thema (wie bepaalt?) en het spel (partijen vormen en stemmen) was. Van het eerste gesprek (wie bepaalt wie je vrienden zijn, welk boek je leest, hoe laat je naar school gaat, etc) werd een grote sprong gemaakt naar het spel. Die link moet duidelijker, of de sprong kleiner. Het thema en het spel zijn wel geschikt voor groep 8, dus een kleine aanpassing is genoeg!

I: ze hadden precies dit spel al eens eerder gedaan, het zou kunnen dat ze daarom minder enthousiast waren. Want het is wel een heel goed spel voor groep 8.

Identiteit was ook minder. Het invullen van een paspoort (wat maakt wie ik ben) zegt ze niet zoveel. Het onderwerp is wel goed. Maar concreter beginnen. I.p.v.: wat maakt wie ik ben?, begin je met de overdenking: stel nu dat je als meisje geboren was... Was je dan nog steeds dezelfde persoon? Van die concrete vraag kun je dan verdergaan: OK, je zou misschien iemand anders zijn als je een meisje was, welke dingen bepalen nog meer wie jij bent? Dan hebben ze een voorbeeld gehad en zullen ze beter in staat zijn die vraag te begrijpen en te beantwoorden. Deze les is dus wel geschikt, mits iets anders ingevuld.

Alle lessen zijn geschikt en sluiten aan bij het niveau van de kinderen.

4. Welke onderwerpen zouden nog meer interessant zijn?

Toekomst: hoe ziet je leven eruit over 20 jaar, en hoe ziet de wereld eruit over 200 jaar. En ook: realiseren dat een paar miljard jaar geleden ook al iets was, en het nog heel lang door zal gaan, dat wij dus maar een fractie van die tijd op aarde zijn.

Ik legde ze nog wat onderwerpen voor:

Geloof en wetenschap: ja, interessant. In de klas bestaat een mengelmoes aan religies, en bij sommigen is het geloof er echt hard ingestampt. Een les over hoe geloof en wetenschap wel of niet naast elkaar kunnen bestaan kan goed. Aan de andere kant waren jouw filosofielessen hier heel neutraal over, omdat het juist niet over religieuze thema's ging. Dat heeft als voordeel dat iedereen *echt* een eigen mening vormt, en zich niet houdt aan hetgeen het geloof zegt.

Vriendschap: twijfel. Moeilijk. Dit kan heel gevoelig liggen in groep 8. Groep vier kan daar openlijk over praten, maar in groep acht komt al veel meer schuld en schaamte kijken. Een les over vriendschap zal dan erg moeilijk worden, omdat men politiek correcte antwoorden zal geven; ze willen namelijk geen vriendschappen op het spel zetten.

Wat dat betreft is *Vooroordelen*, of *Normaal* een beter onderwerp. Dat is algemener en minder persoonlijk.

5. Welke werkvorm vonden jullie het beste werken? (Klasdiscussie, groepswork...)

De variatie en de afwisseling. Het is ook afhankelijk van het onderwerp, van de sfeer in de klas die dag, et cetera. Maar de variatie maakt het spannend.

6. Wat denk je dat kinderen uit groep 8 van filosofielessen kunnen leren?

F: Dat er niet één goed antwoord is.

I: Verder leren denken na één antwoord. Dat ze echt gaan nadenken: wat vind ik hier nu van. En dat ze ook openstaan voor andere meningen, en zich realiseren: oh ja, dat kan ook nog. En dat ze luisteren naar elkaar.

6b Komt dat overeen met wat ze in deze filosofielessen hebben geleerd?

Ja.

7. Wat zou voor jou een reden zijn om filosofie te gaan doen met de klas?

Bovenstaande.

En om de kinderen op een andere manier te leren kennen. Je leert veel van hoe ze nadenken over dingen, hoe ze reageren etc. Dat is heel leuk en leerzaam.

8. Zie je aansluiting met andere vakken, en zou er een link gemaakt kunnen worden?

Ja, burgerschapsvorming en democratie, daar past dit wel in.

Ook een beetje biologie (hersenen, leven), en wiskunde (oneindigheid).

Maar vooral taal! Woordenschat; ze leren veel nieuwe woorden ('identiteit'), en voornamelijk leren ze goed hun mening en gedachten te verwoorden. Ja, ik denk dat het nog het meest past bij taal.

9. Welke methode hebben jullie momenteel voor burgerschapsvorming? Waarom zou filosofie wellicht beter de rol van burgerschapsvorming op zich kunnen nemen dan een methode die daar speciaal voor is ontworpen?

De methode voor burgerschapsvorming is 'Leefstijl' (dit is een methode voor sociaal-emotionele en gezondheidsvaardigheden, red.)

Het leuke van filosofie is dat er geen kant en klare antwoorden klaar liggen. De kinderen worden verwacht een onderwerp van verschillende kanten te belichten, en worden op deze manier scherp gehouden. De methode Leefstijl verwacht veel sociaal wenselijke antwoorden van kinderen. Daarnaast draait het voornamelijk om de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen, terwijl ik jouw filosofielessen veel verder vond gaan: het ging om vraagstukken waar geen eenduidig antwoord op te geven is. Kinderen leerden naar elkaar te luisteren, maar ook over onderwerpen na te denken die niet in de

Leefstijl-methode voorkomt, zoals oneindigheid. De filosofielessen waren mijns inziens vollediger dan de methode.

10. Kun jij deze lessen geven?

I: ja.

F: ik denk het wel, maar ik weet niet of ik het zo leuk kan.

Hoe bedoel je, wat zou jij dan missen?

F: Je was heel open richting de kinderen toe, dat maakte het heel leuk. Je gaf ze de volledige ruimte voor hun meningen en ideeën. Dat zou ik moeilijker vinden. In je lesprogramma zou dus ook in het begin een kopje “hoe geef ik filosofie” o.i.d. moeten staan, waarin je uitlegt hoe je dat doet. Daar staat dan in:

- Neem een open houding aan
- Leef mee
- Er moet ruimte voor discussie zijn
- Er moet ruimte voor rommeligheid zijn. Soms wordt het gewoon chaos, maar dat hoort erbij. Het is nu eenmaal een les waarbij veel gedachten loskomen, en die willen de kinderen allemaal uiten, maar dat kan nu eenmaal niet altijd, en daardoor ontstaat er hier en daar wat rumoer, maar zolang het over het onderwerp gaat is dat niet erg.
- Een beschrijving van de rol van de leerkracht
- I: er moet ook in staan wat de kinderen al moeten kunnen. Deze groep kon bijvoorbeeld al prima samenwerken, en daarom ging dat ook goed. Andere groepen kunnen dat niet, en dan is een samenwerkopdracht veel lastiger.

Conclusie: ja, we zouden de lessen kunnen geven, mits er wordt uitgelegd hoe je zo'n les geeft, en er voor elke les een korte achtergrond wordt gegeven, waarin wordt uitgelegd wat de leerkracht en de leerlingen moeten kunnen.

11. Hebben jullie van de kinderen buiten de filosofielessen om nog reacties gekregen?

Ja, heel veel. Over de robot praatten ze lang door, omdat ze allemaal verder gingen kletsen met Marieke. Maar ook over de andere lessen.

Vond niemand het saai dan?

Ja, er waren ook wat kinderen die het saai vonden. Maar dat hou je altijd. Bovendien zijn het pubers. Maar het beste signaal krijg je altijd van de lessen zelf: als de kinderen meedoen, dan betekent het dat ze het leuk vinden. En dat was het geval.

Sowieso is het bijzonder dat je als gastdocent geaccepteerd werd. Dat is niet vaak zo: meestal gaat dat heel moeilijk en lukt het gewoon niet. Er moeten dan altijd kinderen het lokaal uitgezet worden, en na de gastles moet er puin geruimd worden, omdat het zo uit de hand is gelopen. Bij filosofie was dat helemaal niet het geval. En dat kwam waarschijnlijk doordat de kinderen de les maakten; zij bepaalden waar het over ging, hun opmerkingen stonden centraal. Je open houding heeft daar zeker toe bijgedragen.

[Dit verbaast me; ik dacht dat het soms echt te chaotisch was. Maar F en I zien dat als een logische bijkomstigheid van een filosofieles: dat gebeurt nu eenmaal als je de kinderen aan het denken zet. Ik had niet verwacht dat ze zo positief zouden zijn over de verhouding met de klas, want ik had het gevoel dat kinderen mij aan het uitdagen waren. Dat laatste was wel zo, het is niet meer dan normaal. Heel blij om dit van ze te horen.]

12. Voor mijn scriptie stel ik vuistregels op voor filosoferen met groep 8.

- **Volg de interesses van kinderen**
- **Hou een klasgesprek max 15 minuten**
- **Varieer gesprekken met praktische opdrachtjes die aanzetten tot filosofisch denken**
- **Een filosofieles duurt in zijn geheel niet langer dan drie kwartier**
- **Onderschat de filosofische gedachten van kinderen niet**
- **Vermijd geen onderwerpen.**

Hebben jullie daar nog iets aan toe te voegen?

Ja, pas op met het geven van je eigen mening. Dat vond ik bij jou heel knap, want die liet je echt nooit doorschemeren. En ik denk dat leerkrachten normaal gauw geneigd zullen zijn om het wel te doen, maar dat ontnemt de vrijheid voor de kinderen om een pure, oorspronkelijke mening te kunnen hebben.